

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАЙНІНА МИРОСЛАВА СЕРГІЇВНА

УДК 321.01: 327.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

Спеціальність 052 «Політологія»

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Майніна М. С.

Науковий керівник: Шляхтун Петро Панасович, доктор філософських наук,

професор
МАЙНІНА
МИРОСЛАВА
СЕРГІЇВНА
Ідентифікаційний
код
3476710842

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Майніна М. С. Особливості реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2022.

Дисертація присвячена дослідженню особливостей реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі. У роботі з'ясовано теоретико-концептуальні засади дослідження державного суверенітету, зокрема, проаналізовані основні сучасні концепції до дослідження державного суверенітету зарубіжних вчених. Розглянуто реалізацію державного суверенітету країнами Європейського Союзу, основні етапи трансформації та інші властивості даного об'єднання. Розкрито особливості реалізації країнами-членами державного суверенітету у зовнішніх зносинах Євросоюзу. Досліджується вплив Європейського Союзу на реалізацію державного суверенітету країнами-кандидатами на вступ до Євросоюзу, а також політика Європейського Союзу щодо реалізації державного суверенітету асоційованими державами.

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена необхідністю саме політологічного аналізу особливостей реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі. Оскільки, як правило, дане питання досліджують з точки зору юридичної науки, яка аргументує виникнення численних проблем реалізації державного суверенітету в Євросоюзі недосконалістю договірно-правової бази та не звертає уваги на політологічні нюанси даної проблеми. Посилюється увага до проблем реалізації державного суверенітету тим, що підходи до розуміння природи суверенітету постійно змінюються. У випадку із Європейським Союзом

основні дискусії зводяться до того, що після вступу до Європейського Союзу держава не втрачає суверенітет, а лише відкриває можливість впливати на функціонування деяких сфер заради загального блага та отримання тих результатів, які протягом аналогічного часового періоду і з тими ж зусиллями самостійно держава досягти не в змозі. Проте на практиці держави дедалі частіше стикаються з тим, що реалізація внутрішньої політики суперечить правилам функціонування ЄС. Це актуалізує проблему реалізації державного суверенітету за умов членства (або прагнень отримати членство) в Європейському Союзі.

Метою дисертаційного дослідження є з'ясування особливостей реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі.

Основними методами є історичний, системний, структурно-функціональний, порівняльний та міждисциплінарний.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що уперше у вітчизняній політичній науці систематизовано теоретичні напрацювання вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо підходів до розуміння державного суверенітету. Також уперше у вітчизняній політичній науці на основі договорів про Європейський Союз встановлено ступінь впливу Євросоюзу на державний суверенітет країн-членів. Показано, яким чином змінювався вплив Європейського Союзу на державний суверенітет членів з боку інститутів Союзу, а також країн-членів стосовно держав, які лише прагнуть набути членства чи отримати статус асоційованої держави. З'ясовано, що історичні етапи розвитку Євросоюзу та підвищення його авторитету на міжнародній арені прямо впливають на суверенітет держав-членів.

Автором запропонована власна класифікація чинників прийняття у члени Європейського Союзу та відмови у членстві в ЄС. Виокремлено як формальні, так і та неформальні чинники.

У дисертації набуло подальшого обґрунтування визначення Європейського Союзу як наднаціонального (наддержавного) об'єднання. Співставлення Євросоюзу з ознаками, які властиві міжнародній організації,

міжнародному об'єднанню, федерації та конфедерації показує, що Євросоюз володіє лише частиною ознак кожного із запропонованих варіантів. Набір властивих Європейському Союзу ознак дає підстави стверджувати, що саме характеристика «наддержавне об'єднання» найближче відображає сутність міжнародно-правового визначення Євросоюзу. У роботі запропоноване авторське визначення поняття «наддержавне об'єднання».

У дисертації з'ясовано вплив Європейського Союзу на реалізацію Україною державного суверенітету та систематизовано і доповнено основні інструменти обмеження такого впливу.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання результатів дисертаційного дослідження як теоретичної бази для подальших досліджень теорії державного суверенітету, а також його реалізації у міжнародних організаціях та союзах.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у розробці тактик і стратегій євроінтеграційного курсу України, який визначено Конституцією України (стаття 85) одною з головних засад внутрішньої та зовнішньої політики держави. Матеріали наукового дослідження можуть бути використані у розробці планів щодо євроінтеграційного курсу України, пов'язаного із отриманням статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу, а також отримання статусу держави-члена Євросоюзу. Це важливо з огляду на необхідність захисту державного суверенітету України під час адаптації українського законодавства до європейських стандартів, реалізації реформ тощо.

Основні ідеї та висновки наукового дослідження можуть бути використані для розробки навчальних курсів політологічних та політико-правових дисциплін у закладах вищої освіти.

Ключові слова: держава, суверенітет, державний суверенітет, Європейський Союз, євроінтеграція, євроінтеграція України, глобалізація, державна (публічна) політика, національна політика, національна ідея, політичний конфлікт, федерація, конфедерація, наддержавне об'єднання.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Майніна М. С. Сучасні підходи до дослідження державного суверенітету в інтеграційному дискурсі Європейського Союзу. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». 2018. №34. С. 87-94.
2. Майніна М. С. Легітимація євроскептицизму в Європейському Союзі як тренд сучасності. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. 2019. №2 (42). С. 45-50.
3. Майніна М. С. Асоціація Україна-ЄС: політичні загрози та економічні можливості. Журнал «Політичне життя». 2019. №4. С. 116-122.

Матеріали наукових конференцій:

1. Майніна М. С. Майбутнє Європейського Союзу: розкол чи новий формат співпраці. «Трансформація політичних процесів у XXI столітті», IX Національний конвент: матеріали IX Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки, 23-24 травня 2019 р. [матеріали доповідей та виступів]. 2019. С. 119-123.
2. Mainina M. Eurosceptics before the 2019 elections: the reasons of popularity. International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2019», April 23-24, 2019: [Abstracts]. Kyiv: Publishing center «Kyiv University». P. 177.
3. Mainina M. Informal criteria influence to EU membership. International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020», April 22-23, 2020: [Abstracts]. Kyiv: Publishing center «Kyiv University». P. 207-209.
4. Mainina M. EU-Ukraine Association Agreement Revision: step forward or backwards? International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2021», April 21-22, 2021: [Abstracts]. Kyiv: Publishing center «Kyiv University», 2021. P. 347-348.

Статті, що додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Mainina M. S. Formal and informal criteria influence to EU membership. Praha: Modern science, 2020 Vol. 4. P. 58-69.
2. Майніна М. С. ЄС після пандемії: загрози та перспективи. Evropský politický a právní diskurz. 2020. №7. С. 10-18.

ANNOTATION

Mainina M. S. Features of the state sovereignty's implementation in the European Union. - **Manuscript**. The doctoral thesis for the scientific degree of the Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 "Social and behavioral sciences" on a specialty 052 "Political science". - Taras Shevchenko National University of Kyiv. - Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2022.

The dissertation is devoted to the study of the features of the state sovereignty implementation in the European Union. The thesis analyzes the main foreign and domestic concepts and theoretical-methodological approaches to state sovereignty. The realization of state sovereignty by the European Union countries, the main stages of its transformation and other features of this union are considered. The peculiarities of the state sovereignty implementation by the member states in the context of the European Union external relations are revealed. The influence of the European Union on the candidate countries' state sovereignty is studied, as well as the European Union policy influence on the associated states' sovereignty.

The theme of the dissertation research is relevant due to the need for political analysis of the features of the state sovereignty implementation in the European Union. As a rule, this issue is studied in terms of legal science, which argues the emergence of state sovereignty numerous problems in the European Union by the legal framework imperfection and does not pay attention to the political nuances of this problem. Attention to the study of the state sovereignty realization is enhanced by permanent approaches changes to understanding of this phenomenon nature. In the European Union case, the main discussions boil down to these that the state does not lose its sovereignty, but only open the possibilities to influence the certain areas functioning for the common good and for the achieving results that over a similar period of time states independently are unable to achieve. In practice states are increasingly faced with the fact that the implementation of domestic policy is contrary to the EU rules. This highlights the problem of state sovereignty realization in terms of European Union membership (or aspirations for it).

The purpose of the dissertation research is to clarify the features of the state sovereignty implementation in the European Union.

The main methods are historical, systemic, structural-functional, comparative and interdisciplinary.

The scientific novelty of the doctoral dissertation consists of the fact that for the first time in the Ukrainian political science the theoretical developments of domestic and foreign researchers on approaches to state sovereignty are systematized. Also, for the first time in domestic political science on the basis of the treaties on the European Union the level of European Union influence on the state sovereignty of member states has been established. It shows how transformed the European Union influence on the state sovereignty of EU members, as well as European Union influence toward states that only seek to gain membership or obtain the status of an associated state. It was found that in the different historical stages of the European Union development with the growth of its authority in the international arena is undergoing changes the member states' sovereignty too. The author proposes her own classification of the admission and refusal factors for EU membership. Both formal and informal factors are singled out.

The further development of the theoretical substantiation of the European Union as the supranational (suprastate) union was made. The European Union comparison with the international organization characteristics, the international association, the federation and the confederation shows that the EU has only a part of the characteristics of each of the proposed options. The set of European Union inherent features gives grounds to claim that the "supranational union" characteristic most closely reflects the essence of the international legal definition of the European Union. The author's definition of the term "supranational union" is offered in the paper.

The dissertation clarified the European Union influence on the Ukraine state sovereignty and supplemented the main limiting tools for such influence.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility to use the research outcome as a theoretical basis for further researches on the theory of

state sovereignty, as well as some aspects implementation in international organizations and unions functioning.

The materials of the doctoral thesis can be used in the development of Ukraine-European integration tactics and strategies, which is fixed in the Constitution of Ukraine (Article 85) as one of the main principles of domestic and foreign policy. The researches theses can be used for the Ukraine European integration acceleration, related to obtaining the status of a candidate state for EU, as well as obtaining the status of a member state of the European Union. This is important in terms of protection Ukraine state sovereignty during adapting Ukrainian legislation to European standards, implementing reforms, and so on.

The main ideas and conclusions of this PhD research can be used in training courses' in political science and political and legal disciplines implementation in higher education institutions.

Key words: state, sovereignty, state sovereignty, European Union, European integration, Ukraine Euro-integration, globalization, public policy, national policy, national idea, political conflict, federation, confederation, supranational (suprastate) union.

LIST OF PUBLICATIONS

Articles in scientific professional journals of Ukraine and scientific periodicals of other countries:

1. **Mainina M. S.** Modern approaches to the state sovereignty's research in the European Union integration discourse. V.N. Karazin Kharkiv National University: «Political science questions». 2018. №34. P. 87-94.
2. **Mainina M. S.** Euroscepticism legitimation in EU as a modern trend. Visnyk of National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute". Political science. Sociology. Law. 2019. №2 (42). P. 45-50.
3. **Mainina M. S.** Ukraine–European Union Association Agreement: political threats and economical opportunities. «Political life». 2019. №4. P. 116-122.

Materials of scientific conferences:

1. Mainina M. S. European Union future: split or new format of cooperation. «Transformation of political processes in the XXI century», IX National Convention: materials of the IX National Convention of the International Association of Political science students, May, 23-24 2019. P. 119-123.
2. Mainina M. Eurosceptics before the 2019 elections: the reasons of popularity. International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2019», April 23-24, 2019: [Abstracts]. Kyiv: Publishing center «Kyiv University». P. 177.
3. Mainina M. Informal criteria influence to EU membership. International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020», April 22-23, 2020: [Abstracts]. Kyiv: Publishing center «Kyiv University». P. 207-209.
4. Mainina M. EU-Ukraine Association Agreement Revision: step forward or backwards? International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2021», April 21-22, 2021: [Abstracts]. Kyiv: Publishing center «Kyiv University», 2021. P. 347-348.

Articles, which additionally reflect the dissertation scientific results:

1. Mainina M. S. Formal and informal criteria influence to EU membership. Praha: Modern science, 2020 Vol. 4. P. 58-69.
2. Mainina M. S. EU after the pandemic: threats and prospects. Evropský politický a právní diskurz. 2020. №7. P. 10-18.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ.....	19
1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми та основні методи досліджень.....	19
1.2. Концепція суверенітету в історії політичної думки.....	28
1.3. Сучасні концепції державного суверенітету.....	48
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	70
2.1. Особливості Європейського Союзу як міждержавного об'єднання.....	70
2.2. Основні етапи політико-правової трансформації Європейського Союзу та її вплив на реалізацію державного суверенітету країнами-членами.....	86
2.3. Особливості реалізації державного суверенітету країнами-членами Європейського Союзу за умов дії Лісабонського договору.....	116
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ У ЗОВНІШНІХ ЗНОСИНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	144
3.1. Європейський Союз як суб'єкт зовнішньої політики і міждержавних відносин.....	144
3.2 Вплив Європейського Союзу на реалізацію державного суверенітету країнами-кандидатами на вступ до Євросоюзу.....	149
3.3. Політика Європейського Союзу щодо реалізації державного суверенітету асоційованими державами.....	172
ВИСНОВКИ.....	192
Список використаних джерел.....	199

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Суверенітет – одна з основних ознак держави. Наявність у держави суверенітету вказує на її абсолютну самостійність та незалежність як у внутрішній політиці, так і зовнішніх відносинах. Залежно від історичної епохи, особливостей міжнародного порядку денного, розвитку економіки, викликів часу змінювались підходи до сприйняття держави, її важливості та ролі у житті людини та громадянина. Державу розглядали як результат «божественного промислу», як результат угоди між людьми, укладеної задля досягнення спільного блага, результат завоювання сильними та могутніми утвореннями слабших спільнот, результат використання нацією свого права на самовизначення тощо. Разом зі зміною концептів до розуміння держави, змінювався і контекст сприйняття державного суверенітету.

Черговим поштовхом до переосмислення концепту державного суверенітету стали процеси глобалізації та інтеграції. Пожвавлення співпраці на міжнародній арені сприяло ревізії підходів до розуміння природи суверенітету, його меж, вплинуло на продовження дискусій щодо «розмивання» суверенітету. Відмова від суверенітету як основної ознаки держави могла б спричинити суттєвий дисбаланс сил на міжнародній арені: світові політичні актори отримали б змогу прямо впливати на позицію інших учасників міжнародних відносин. Саме тому, розуміючи важливість збереження суверенітету, національні держави почали вибудовувати новий наратив, що полягає у збереженні активної міжнародної співпраці в усіх сферах суспільного життя, з одного боку, а з іншого – дасть змогу чітко розмежувати внутрішню компетенцію держави та визначити компетенції міжнародних акторів.

Проблема реалізації державного суверенітету стає все більш актуальною для Європейського Союзу. Євросоюз – унікальне об'єднання, яке не має аналогів у світі. Він не є міжнародною організацією чи міжнародним об'єднанням у класичному їх розумінні. Також ЄС не можна назвати

федеративною державою чи конфедерацією. Це сприяє продовженню активних дискусій щодо порядку організації відносин між інститутами Євросоюзу з одного боку, та державами-членами або державами-кандидатами на вступ – з іншого. Як правило, дискусії зводяться до того, що після вступу до Європейського Союзу держава не втрачає суверенітет, а лише відкриває можливість впливати на функціонування деяких сфер заради загального блага та отримання тих результатів, які протягом аналогічного часового періоду і з тими ж зусиллями самостійно держава досягти не в змозі. Проте на практиці держави дедалі частіше стикаються з тим, що реалізація внутрішньої політики суперечить правилам функціонування ЄС. Це актуалізує проблему реалізації державного суверенітету за умов членства (або прагнень отримати членство) в Європейському Союзі.

Дослідники у сфері права аргументують виникнення численних проблем реалізації державного суверенітету в Євросоюзі недосконалістю договірно-правової бази. Водночас досліджень щодо даного питання з точки зору саме політологічної науки недостатньо. Саме політологічний аналіз особливостей реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі зумовлює актуальність даної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексної наукової програми «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» та науково-дослідної теми філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 17КФ041-04 «Витоки, історичні засади та розвиток сучасної демократії».

Метою дисертаційного дослідження є з'ясування особливостей реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі.

Реалізація поставленої мети зумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

- розглянути основні теоретико-концептуальні підходи до визначення поняття «державний суверенітет»;

- виокремити основоположні підходи до визначення міжнародно-правового статусу Європейського Союзу;
- розглянути реалізацію державного суверенітету на різних етапах становлення Європейського Союзу;
- з'ясувати механізми впливу Європейського Союзу на реалізацію державного суверенітету асоційованих держав та держав-кандидатів на вступу до ЄС.

Об'єктом дослідження є державний суверенітет як категорія політичної науки і одна з найважливіших ознак держави, яка полягає у верховенстві держави на своїй території та її незалежності у державних зносинах.

Предметом дослідження є особливості реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі, як особливому сучасному міждержавному об'єднанні.

Методи дослідження. Задля вирішення поставлених завдань та досягнення мети дисертаційного дослідження використано низку загальнонаукових методів: історичний, системний, структурно-функціональний, порівняльний та міждисциплінарний. Використання історичного методу дало змогу з'ясувати вплив певного історичного періоду на становлення державного суверенітету та особливості його тлумачення. Системний метод застосовано для розгляду основних підходів до визначення міжнародно-правового статусу Європейського Союзу. Застосування структурно-функціонального методу допомогло у вивченні Конституцій держав-членів ЄС, угод та договорів, на яких заснована робота Європейського Союзу, задля визначення особливостей реалізації державного суверенітету в Євросоюзі на різних етапах розвитку об'єднання. Порівняльний метод використовується під час вивчення договорів про функціонування Європейського Союзу для встановлення, яким чином змінювався вплив ЄС на державний суверенітет членів. Системний та порівняльний методи застосовані також для визначення причин обмеження державного суверенітету держав-членів ЄС та кандидатів на вступ до

об'єднання. Міждисциплінарний підхід дає змогу дослідити та визначити особливості реалізації державного суверенітету з точки зору не лише політичної науки, а й суміжних дисциплін – конституційного та міжнародного права, філософії, економічної науки, соціології тощо.

Наукова новизна дисертаційного дослідження:

- уперше у вітчизняній політичній науці систематизовано теоретичні напрацювання вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо підходів до розуміння державного суверенітету;

- уперше у вітчизняній політичній науці на основі договорів про Європейський Союз встановлено ступінь впливу Євросоюзу на державний суверенітет країн-членів. Проаналізовано Маастрихтський, Амстердамський, Ніццький, Лісабонський договори, а також проект Конституції ЄС. Показано, яким чином змінювався вплив Європейського Союзу на державний суверенітет членів з боку інститутів Союзу, а також країн-членів стосовно держав, які лише прагнуть набути членства чи отримати статус асоційованої держави. З'ясовано, що історичні етапи розвитку Євросоюзу та підвищення його авторитету на міжнародній арені прямо впливають на суверенітет держав-членів;

- запропонована власна класифікація чинників прийняття у члени Європейського Союзу та відмови у членстві в ЄС. Виокремлено як формальні, так і та неформальні чинники. До формальних віднесено ті чинники прийняття чи відмови у приєднанні до складу Євросоюзу, які прямо закріплені нормативно-правовими актами об'єднання. У такому випадку встановлення відповідності прямо впливає на відповідь Союзу стосовно готовності приймати до свого складу нового члена. Це економічні і політичні показники, стан законодавчої бази тощо. До неформальних чинників належать ті, згадок про які немає у жодному нормативно-правовому акті Європейського Союзу, але які стають визначними під час прийняття відповідного рішення ЄС. Як правило, це політичні, соціально-економічні чи релігійно-ідеологічні характеристики. Серед них, по-перше, неготовність

Європейського Союзу до розширення, що змушує ЄС вдаватися до маніпуляцій та відтермінування виконання обіцянок та закріплених у планах функціонування ЄС положень. Неготовність ЄС до розширення пояснюється також низкою внутрішніх проблем (міграція, економічна криза, Brexit, посилення ролі євроскептиків, пандемія COVID-19 тощо). По-друге, вплив на суверенітет держав з боку Євросоюзу фіксують ще до моменту набуття членства. Це стосується, до прикладу, зміни законодавства через необхідність його адаптації до стандартів ЄС, проведення реформ чи навіть зміни назви держави. По-третє, Євросоюз враховує не лише політичні, а й географічні аспекти, що значно обмежує держави у можливості співпраці з Євросоюзом у якості члена об'єднання;

- набуло подальшого обґрунтування визначення Європейського Союзу як наднаціонального (наддержавного) об'єднання. Співставлення Євросоюзу з ознаками, які властиві міжнародній організації, міжнародному об'єднанню, федерації та конфедерації показує, що Євросоюз володіє лише частиною ознак кожного із запропонованих варіантів. Набір властивих Європейському Союзу ознак дає підстави стверджувати, що саме характеристика «наддержавне об'єднання» найближче відображає сутність міжнародно-правового визначення Євросоюзу;

- запропоновано авторське визначення поняття «наддержавне об'єднання» як добровільного союзу суверенних держав, створеного для реалізації спільних інтересів шляхом делегування частини владно-управлінських компетенцій колегіально сформованим інституціям;

- систематизовано та доповнено основні причини обмеження державного суверенітету в Європейському Союзі. Встановлено, що ступінь впливу на реалізацію державного суверенітету залежить від низки внутрішніх чинників функціонування об'єднання, якими є неоднорідність соціального та економічного розвитку членів об'єднання, міграційна криза, посилення настроїв євроскептицизму, небажання держав-членів дотримуватись вимог та стандартів Європейського Союзу;

- з'ясовано вплив Європейського Союзу на реалізацію Україною державного суверенітету та систематизовано і доповнено основні інструменти обмеження такого впливу.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання результатів дисертаційного дослідження як теоретичної бази для подальших досліджень теорії державного суверенітету, а також його реалізації у міжнародних організаціях та союзах.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у розробці тактик і стратегій євроінтеграційного курсу України, який визначено Конституцією України (стаття 85) одною з головних засад внутрішньої та зовнішньої політики держави. Матеріали наукового дослідження можуть бути використані у розробці планів щодо євроінтеграційного курсу України, пов'язаного із отриманням статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу, а також отримання статусу держави-члена Євросоюзу. Це важливо з огляду на необхідність захисту державного суверенітету України під час адаптації українського законодавства до європейських стандартів, реалізації реформ тощо.

Основні ідеї та висновки наукового дослідження можуть бути використані для розробки навчальних курсів політологічних та політико-правових дисциплін у закладах вищої освіти.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження обговорювались під час всеукраїнських та міжнародних конференцій: «Дні науки філософського факультету – 2019» (м. Київ, 23-24 квітня 2019 р.); IX Національний конвент Міжнародної асоціації студентів політичної науки «Трансформація політичних процесів у XXI столітті», (м. Київ, 23-24 травня 2019 р.); міжнародній онлайн-конференції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина до, під час та після карантину» (15 травня 2020 р.); «Дні науки філософського факультету – 2021» (м. Київ, 21-22 квітня 2021 р.), Дні науки філософського факультету – 2022» (м. Київ, 11 травня 2022 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано три статті у виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України, дві статті – у зарубіжних виданнях, а також чотири тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації визначені її змістом, метою та поставленими завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з яких основного тексту – 187 сторінок. Список використаних джерел нараховує 263 найменувань на 27 сторінках.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

1.1 Ступінь наукової розробленості проблеми та основні методи досліджень

Суверенітет є міждисциплінарною категорією, яка досліджується багатьма науками: філософією, правознавством, історією, соціологією, філологією, політологією тощо. Підходи до тлумачення суверенітету змінювались під впливом історичних епох, політичних процесів, особливостей міжнародних відносин тощо. Попри тривалу історію еволюції явища інтерес вчених до досліджень у даній сфері не згас, адже запитань до теорії суверенітету, відповіді на які залишаються не наданими, вкрай багато. Дослідження суверенітету викликає інтерес вітчизняних та зарубіжних науковців у тому числі й тому, що вони стосуються не лише підходів до визначення суверенітету, а необхідності та актуальності такого явища для сучасної держави загалом.

Увагу дослідженню державного суверенітету приділяли як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Серед класиків політичної думки дослідження державного суверенітету присутні у Ж. Бодена [1], який і дав поштовх до розвитку теорії суверенітету, Г. Гроція [32], Т. Гоббса [29], М. Падуанського [87], Ж-Ж. Руссо [105], Г. Еллінека [44] та інших. Серед сучасних зарубіжних вчених дослідженням суверенітету займаються Р. Беллами [153], Л. Бентон [154], С. Бессон [155; 156], С. Краснер [208-211], М. Лафлін [216], Б. Ріттербергер [234], В. Уоллес [259], Р. Хааз [201]. Серед вітчизняних дослідників: Ю. Битяк [9], В. Ковтун [59], Я. Костюченко [61], В. Муравйов [74], І. Немченко [79], І. Троян [119], Ю. Шемшученко [132], І. Яковюк [9; 139-141] та інші.

З точки зору історичної науки визначення суверенітету залежить виключно від того, хто виступає його носієм. У правовій науці суверенітет представляють як принцип міжнародних відносин, або ж як монопольне

право держави ухвалювати, змінювати та скасовувати закони. Суверенітет з точки зору політології розглядається як властивість держави, як властивість державної влади, як принцип суспільно політичного життя.

Відповідно до зазначених аспектів проаналізуємо ступінь наукової розробленості проблеми суверенітету у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених.

Історична наука розглядає питання становлення суверенітету з огляду на зміну підходів до його розуміння залежно від того, хто виступає носієм суверенітету. Вплинули на формування підходів до тлумачення поняття у тому числі дискусії щодо його «розмивання» чи взагалі втрати, а також актуальності для сучасних держав.

Найбільший внесок у розробку проблеми суверенітету вніс французький вчений та юрист Жан Боден [1]. Він визначив поняття «суверенітет» як постійну та абсолютну владу держави. Тривалий час це визначення вважалось класичним.

Британський дослідник Томас Гоббс [29] розглядав суверенітет як абсолютну, нічим необмежену владу суверена. Таке визначення обґрунтовується запропонованим дослідником підходом до створення могутньої держави Левіафана, у якій влада суверена абсолютна та нічим необмежена.

Кардинальні зміни в історії суверенітету відбулись під впливом пошуку нових підходів до пояснення влади як такої. Як наслідок, зміна підходів до розуміння держави та влади визначала і підходи до тлумачення суверенітету. Нову теорію суверенітету запропонував Ж.-Ж. Руссо [105], визначивши поняття як договір правителя та народу. Вкрай важливим є те, що народ не лише укладає договір із правителем, а й має право контролювати його діяльність.

Таким чином, якщо в науковому доробку Ж. Бодена та Т. Гобса носієм суверенітету виступав наділений необмеженою абсолютною владою монарх,

то в роботах І. Альтузія, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є роль носія суверенітету та джерела державної влади відводиться народу.

Американська історик Лорен Бентон у книзі «У пошуках суверенітету: право та географія в європейських імперіях» [154] розглядає питання могутності та авторитету держав не лише через обсяги контрольованої сувереном території, а через так зване «юридичне підпорядкування». Попри багатогранність явища суверенітету вчена у своїй роботі робить акцент на тому, що суверенітет визначається як через географію (територіальний аспект), так і через право. Безумовно суверенітет імперських держав неможна порівнювати із суверенітетом сучасних національних держав, але варто погодитись, що вже критерії, виокремленні вченою, і досі є визначними під час досліджень теорії суверенітету. Л. Бентон називає територію визначним елементом суверенітету, але зазначає, що реалії відносин між державами на теренах європейського континенту передбачали більш широкий список критеріїв, які можуть впливати на суверенітет. Вчена розглядає суверенітет як явище ділиме, при чому цей поділ можна здійснювати у будь-яких комбінаціях, залежно від територіального аспекту, реалій місцевого правового укладу, проблем конкуренції між державами тощо.

Українська дослідниця Ірина Троян у своїй статті «Державний суверенітет як політологічна категорія: сутність, характеристики, особливості трансформації» [119] називає суверенітет історичною категорією, яка виникла в часи абсолютизму, але зберегла своє значення і для сучасної держави. У свою чергу визначаючи державний суверенітет вона звертає увагу на його міждисциплінарний характер. Дане поняття вона визначає як «історично зумовлену політико-юридичну властивість сучасної держави» [119, с. 136].

Дослідники Л. Калитюк та Б. Глозов у статті «Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: український контекст» [27] стверджують, що у сучасному світі держава поступається наднаціональним утворенням та структурам у ролі основного суверена. Але сам по собі

суверенітет не зникає: повне відкидання національної держави та традиційних її функцій може призвести до хаосу у міжнародних відносинах, тому стирання суверенітет не відбудеться. Водних випадках, наприклад, економічних відносинах, він і надалі звужуватиметься, а в інших – буде навіть розширяться. Зміни у розумінні суверенітету впливатимуть на реформування не лише держави, а світосприйняття в цілому.

Як зарубіжні, так і вітчизняні правознавці не залежно від історичного періоду проведення досліджень, звертають увагу на міждисциплінарний характер поняття «суверенітет». Попри це вони акцентують увагу на важливості саме правових підходів до розгляду суверенітету. Дійсно, суверенітет із розвитком теорії держави дедалі більше привертає увагу саме юриспруденції. Проте заперечувати важливість досліджень із точки зору інших наук також помилково.

Німецький юрист Георг Еллінек [44] наголошував, що суверенітет хоча за своїм історичним походженням є уявленням політичним, згодом він отримав більше правових характеристик. Дослідник І. Левін [64] вбачав не лише сумісність та доречність дослідження державного суверенітету як міжнародно-правової категорії, а «логічно необхідну кореляцію» таких досліджень. Сучасна українська правознавець Олена Сіваш [108] розглядає суверенітет як «продукт певних історико-політичних відносин», яка лише згодом викликала інтерес правознавців.

Українські правознавці Юрій Битяк та Іван Яковюк у своїй монографії «Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції» [9] розглядають суверенітет через характерні йому ознаки: верховенство, єдність, незалежність, неподільність та невідчужуваність. Державний суверенітет вчені визначають як фундаментальну ознаку держави, але наголошують, що для розгляду суверенітету з точки зору юриспруденції, необхідно перевести його у розряд юридичних конструкцій, які розкривають специфіку державної влади [9, с. 71]. Вчені досліджують суверенітет як елемент такої складної юридичної конструкції як держава. У даному випадку він є відображенням

можливості держави бути незалежною та самостійною, представляючи інтереси суспільства всередині та зовні. Один із елементів реалізації суверенітету всередині держави стосується можливості ухвалювати, змінювати та скасовувати закони, у зовнішньому – гарантувати не лише територіальну цілісність, а й невтручання в реалізацію зовнішньої політики. Остання теза є логічним поясненням того, що юридичний підхід до розгляду суверенітету є домінуючим у теорії міжнародних відносин.

Професор Юрій Тихоміров [118] серед підходів до визначення суверенітету найбільш влучним вбачає його визначення – «суспільний характер публічної влади як одної з ознак держави» [118, с. 5]. Джерелом влади вчений визначає народ, націю, а державу – як основну ланку політичної системи, яка діє в інтересах всього суспільства. Оскільки «мандат» на управління державними та суспільними справами держава отримує від суспільства, держава та її інститути права отримують не лише певні зобов'язання, а й відповідальність за ввірені їм повноваження. Саме тому, характеристика суверенітету як одної з категорій, якими послуговується юриспруденція є вкрай важливою.

Вчений-юрист та теоретик права Миколай Палієнко [88] розглядає суверенітет як властивість державної влади, посуваючи на другий план ідею визначення суверенітету як категорії, яка визначає незалежність та свободу держави. На його думку, держава суверенна лише тоді, коли над нею не стоїть ніяка інша правова влада. Але дану властивість і можна розглядати як одну з міжнародно-правових характеристик державного суверенітету. О. Моїсеєв [72] саме і відзначає відображення міжнародно-правового сенсу суверенітету в існуванні «незалежних і юридично рівних первинних суб'єктів міжнародного права».

Сучасні зарубіжні правознавці здебільшого розглядають не проблеми визначення суверенітету як такого, а звертаються до досліджень його властивостей та способів реалізації державами на сучасному етапі. Залежно

від того, де-юре чи де-факто розглядають суверенітет він може проявлятися або як правовий принцип, або ж як його інтерпретація чи реалізація.

Професор Саманта Бессон [155; 156] визначає суверенітет як один із стрижневих принципів сучасного міжнародного права. Вчена пояснює це тим, що система ООН, запроваджена після 1945 року заснована хоча не самому принципі суверенітету, а на наслідках цього принципу. Рівність держав-членів із іншими суверенними державами, їх можливість реалізувати державну владу, свобода від невтручання інших держав у справи одна одної гарантується Хартією ООН. Саме це і є наслідками вияву суверенітету. Водночас вчена звертає увагу на те, що зміст поняття суверенітет потребує постійного обговорення та перегляду. Оскільки з огляду на особливості сучасних міждержавних відносин суверенітет видозмінюється. С. Бессон розглядає декілька сучасних концепцій державного суверенітету (абсолютну та унітарну, деагрегації/реагрегації державного суверенітету та пост-суверенітету), але робить висновок, що жодна з них повною мірою не відображає сучасний зміст даного поняття. Вчена пропонує свою концепцію суверенітету – «кооперативного суверенітету» (cooperative sovereignty).

Найменш розробленою проблема суверенітету є в політології. Незначний доробок досліджень суверенітету у вітчизняній політичній думці пояснюється тим, що свій розвиток політологія в Україні (у порівнянні із іншими зарубіжними дослідженнями) почала нещодавно. На дослідження також впливає те, що вчені наразі схильні розглядати суверенітет як міждисциплінарну категорію, а не виключно властиве одній науці поняття чи явище.

Політолог Г. Мусіхін [75; 76] причину неоднозначності підходів до визначення суверенітету вбачає у відсутності консенсусу навіть щодо того чи є це поняття дискусійним чи не потребує суперечок у своїй основі.

Доктор політичних наук І. Кресіна [62] попри численні дискусії навколо визначення суверенітету та його тлумачення як основної властивості держави, звертає увагу на збереження актуальності доктрини державного

суверенітету. Водночас вчена відзначає суттєвий перерозподіл обсягу суверенних прав у сучасному світі. Зважаючи на вагу держави у розвитку суспільства, а також те, що вона й надалі зберігатиме свій вплив у історичному та політичному житті, навряд варто відкидати суверенітет як такий, але варто констатувати, що держава поступається «місцем основного суверена більшим, зокрема наднаціональним, утворенням і структурам» [62, с. 12].

Схожих поглядів дотримується й інша українська дослідниця Ірина Троян [119], яка стверджує, що суверенітет продовжує набувати нових значень та особливостей, що впливає на трансформацію як внутрішніх, так і зовнішніх вимірів суверенітету. Але вчена звертає увагу й на можливі негативні наслідки такого процесу, наприклад, порушення принципу невтручання у внутрішню та зовнішню політику держави, або ж посилення етнічних конфліктів чи, як наслідок, втрату нею частини своєї території.

Британський вчений Р. Белламі [153] розглядає процес зміни підходів до розуміння суверенітету з точки зору зростання переваги юридичного підходу над політичним. З одного боку вчений вказує на те, що реаліях міжнародних відносин та зміст міжнародних угод встановлюють обмеження до визначення державного суверенітету, а з іншого – несумісність таких обмежень із сутністю суверенітету. Вчений відзначає неможливість повного ігнорування суверенітету, оскільки держава не може його передати, при цьому зберігши усі властивості, які, власне, і визначають її як суверенну державу.

Найбільш вживаним у політології є визначення суверенітету як незалежності держави у внутрішніх та зовнішніх зносинах. Але серед вчених дедалі популярнішою стає думка щодо трансформації підходів до його розуміння, а також підвищення уваги до інших його властивостей, зокрема тих, увагу на які звертають правознавці.

У межах даного дослідження важливим є не лише розгляд змісту суверенітету та його властивостей, а перш за все особливостей його реалізації на сучасному етапі міжнародних відносин. Увагу зосереджено на

визначені особливостей реалізації суверенітету в унікальному за своєю формою та організаційною структурою об'єднанні – Європейський Союз. Питання реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі досліджують переважно з точки зору юридичної науки: І. Березовська [7], Д. Беседа [8], Ю. Волошина [23], С. Джолос [34], І. Осветимська [84], Л. Рябовол [106], Г.Скороход [109], В.Швед [130] та інші. Це зумовлено тим, що питання впливу на реалізацію суверенітету переважно визначають шляхом аналізу нормативно-правових актів, які регулюють порядок відносин у Європейському Союзі. Серед представників політичної науки до дослідження питання реалізації державного суверенітету звертались Л. Бабиніна [3; 4], Т. Бордачев [11; 12], А. Бурханов [17], М. Кавешников [56], І. Кресіна [62], Г. Мусіхін [75], В.Смолянчук [112] та інші.

Визначити особливості реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі неможливо без звернення до договорів (чинних, тих, що втратили чинність, проектів документів), які регулюють діяльність Європейського Союзу [37; 38; 39; 55; 168; 182; 185; 195; 256; 257], а також конституцій держав-членів Європейського Союзу [169-173; 181; 246; 247; 252]. Задля визначення меж впливу Євросоюзу на реалізацію суверенітету держав-кандидатів на вступ та асоційованих держав проаналізовано низку договорів про асоціацію [42-43; 122; 150; 177; 186; 187; 189; 243; 244].

Тривала історія еволюції поняття «державний суверенітет» зумовила необхідність дослідження даного явища під різними кутами зору. Для всеохоплюючого дослідження явища суверенітету використано повний набір загальнонаукових та спеціальнонаукових методів: історичний, системний, структурно-функціональний, порівняльний та міждисциплінарний. Вибір методів зумовлений об'єктом, предметом, метою та завданнями дослідження.

Розуміння особливостей історичного розвитку явищ та процесів, їх становлення під впливом тих чи інших політичних, соціальних, економічних та інших процесів дають змогу сформулювати якомога точніше уявлення предмету дослідження. Саме тому використання історичного методу дає

змогу послідовно дослідити виникнення, формування та зміну підходів до розуміння суверенітету. У подальшому це дасть змогу більш комплексно та системно підійти до дослідження та сприятиме виконанню мети та завдань дослідження.

Системний метод залишається одним із усталених загальнонаукових методів пізнання. Загалом система – це сукупність елементів, які перебувають у зв'язках та відносинах один з одним, та утворюють певну цілісність. Серед основних ознак системи варто виокремити однорідність її елементів та органічні зв'язки між ними. У даному дослідженні використання системного методу зумовлено необхідністю детально вивчити структуру та особливості функціонування ЄС та визначити міжнародно-правовий статус Європейського Союзу. Саме це дасть змогу досягти мети даного дослідження – з'ясування механізмів реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі.

Одною з форм застосування системного методу, який вимагає аналізу складових системи та їх функціонування, є структурно-функціональний метод. Структурно-функціональний метод дозволяє виокремити основні елементи системи, визначити їх зв'язки, особливості функціонування тощо. Застосування структурно-функціонального методу необхідно під час вивчення конституцій держав-членів ЄС, угод та договорів, на яких заснована робота Європейського Союзу, задля визначення особливостей реалізації державного суверенітету в Євросоюзі на різних етапах розвитку об'єднання.

Порівняльний метод у даному дослідженні використано під час вивчення договорів про функціонування Європейського Союзу для визначення того, яким чином змінювався вплив ЄС на державний суверенітет його членів. Цей метод також допоміг з'ясувати причини обмеження державного суверенітету держав-членів ЄС та кандидатів на вступ до об'єднання.

З огляду на те, що суверенітет розглядають як категорію міждисциплінарну, застосування міждисциплінарного методу дає змогу

дослідити та визначити особливості реалізації державного суверенітету з точки зору не лише політичної науки, а й суміжних дисциплін – конституційного та міжнародного права, філософії, економічної науки, соціології тощо.

1.2. Концепція суверенітету в історії політичної думки

Кожний історичний період розвитку людства має набір властивих йому характеристик. Від них залежать особливості світосприйняття, взаємовідносин між людьми, ставлення до розвитку держави, релігії, прав людини, економічних відносин тощо. Глобалізація та інтеграція задали особливий тон розвитку суспільства, який вплинув на поживлення різних рівнів співпраці між державами, сприяв розширенню кордонів як політичних, так і економічних. Суспільство потребувало нових правил функціонування. Зміст функцій, які виконує держава, почав змінюватися та набувати нових значень: від оборони та безпеки у значенні лише військового захисту кордонів, держави вдаються до захисту економічного, політичного суверенітету, захисту прав та свобод громадян тощо. У багатьох державах посилюються дискусії щодо подвійного громадянства. Це спрощувало б комунікацію між людьми, розвиток торговельних та економічних зв'язків. Нові правила та закони функціонування суспільства вплинули на формування нових підходів до розуміння державного суверенітету. Зміст нових теорій стосувався доволі широкого спектру підходів – від часткового розмивання суверенітету до пропозицій відмови від нього загалом.

Зрештою, глобалізація створила такі умови розвитку держав, недоліки яких значно перевищують переваги. Держави почали змінювати пріоритети, відмовляючись від поглиблення міжнародної співпраці на користь власним національним інтересам. Як наслідок, питання державного суверенітету знову повернули свою актуальність. Варто було сформулювати таку модель, яка б не суперечила природі державного суверенітету, що означає незалежність держави у внутрішніх і зовнішніх зносинах, так і дозволяла б державі

розширювати кордони міжнародної співпраці. Політика багатьох держав спрямована на пошук балансу між розвитком та поглибленням міждержавної співпраці та побудови чітких кордонів та обмеженням інтеграційних процесів. Саме цей баланс має мінімізувати надмірне посягання на суверенітет та обмежити зовнішній вплив на функціонування держави.

Розвиток теорії суверенітету умовно можна поділити на наступні етапи:

- I етап (XVI ст.) – обґрунтування суверенітету як однієї з ознак державної влади;
- II етап (XVII – XX ст.) – нормативне оформлення теорії суверенітету державної влади та поява альтернативних підходів до тлумачення суверенітету [128, с. 15-16];
- III етап (XX – XXI ст.) – дискусії щодо концептуальних підходів тлумачення державного суверенітету.

Зміна підходів до розуміння поняття «суверенітет» відбувається безперервно. Історичні та геополітичні процеси залишаються визначними чинниками, що впливають на державний суверенітет як явище. На тлумачення поняття «суверенітет» впливає і його міждисциплінарний характер, адже його розглядають із позиції не лише політичної, а й юридичної науки, філософії, економіки, міжнародних відносин тощо.

У словнику іншомовних слів суверенітет визначається як «повна незалежність держави від інших держав у її внутрішніх справах та зовнішніх відносинах» [110, с. 489]. Звернення до суверенітету як властивості держави є доволі розповсюдженим. Такий підхід є доволі універсальним і може використовуватись як для політичної та юридичної наук, так й інших дисциплін, оскільки основний акцент стосується більш загальної характеристики суверенітету. Водночас деякі вчені не розділяють позицію щодо звернення до суверенітету як ознаки відокремлення одної держави від іншої, вони дедалі більше звертають увагу, що суверенітет – лише один із атрибутів держави, але не єдиний.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику суверенітет визначено як повноту державної влади, але акцент робиться саме на юридичній складовій як одному із принципів міжнародного права, закріпленому в Статуті ООН, низці міжнародних договорів і декларацій [19, с. 862]. Підтримують визначення суверенітету як властивості державної влади М. Палієнко та В. Шевцов. За І. Левіним суверенітет – «реальна, проявлена як у юридичних, так і позаюридичних формах, політична перевага класу, який спирається на свою економічну силу» [64, с.56]. Вчений звертає увагу, що суверенітет стосується усієї повноти влади та владних відносин не залежно від їх характеру.

Український професор П. Шляхтун дає наступне визначення суверенітету: (фр. *souverainete* – самостійність, верховна влада) – верховенство і незалежність політичної влади. Державний суверенітет визначено як «верховенство влади держави на її території та незалежність держави у зовнішніх зносинах. Суверенітет є необхідною політичною та юридичною ознакою держави» [134, с.502].

Важливо звернути увагу і на етимологію поняття «суверенітет». Вчені досі сперечаються щодо походження цього терміну. М. Палієнко зазначає, що термін «суверенітет» бере свій початок від латинського *superareitas* (від *supra*, *superior* – найбільш високий) – *superanitas* – *soveranitas* [88, с.23-25]. Існує думка щодо старофранцузького походження терміну: від слова *souveraineté*, що означає «найвища влада» [91]. А вже згодом саме із старофранцузької термін потрапляє до середньовічної англійської мови [79, с.194].

Доказом старофранцузьких коренів поняття «суверенітет» слугує збірка звичаєвого права північно-східної Франції (графства Бове) «Кутюми Бовези», зібрана середньовічним юристом Філіпом Бомануаром. «Кутюми Бовезе» датуються XIII століттям. У розділі «Про суверена» згадується, що «король є сувереном над усіма і на основі свого права зберігає своє королівство» [63], за умови, якщо король не згадується, «кожен барон є сувереном своєї

баронії» [63]. Саме суверен наділений повнотою влади і може встановлювати порядок та правила, які кожен має виконувати.

М. Палієнко пише, що у Франції сувереном називали тих, хто займав найвище положення в будь-якій сфері. Наприклад, осіб, що посідали вищі державні посади (голів парламенту, рахункової палати), а також установи, які були вищими інстанціями (вищі суди називалися *courssouveraines*). У середні віки у Франції термін «суверен» застосовувався до носіїв територіального верховенства [88, с. 23-25]. Як бачимо, суверен не ототожнювався лише з правом приймати рішення, що стосуються держави та громадян. Він мав досить широкі повноваження, які стосувалося не лише державної влади.

Протягом тривалого часу наукові дослідження сутності держави не передбачали звернення до суверенітету як однієї із її ознак. Це пов'язано із різними часовими межами початку досліджень понять «держава» та «суверенітет». Зрештою, те, що суверенітет тривалий час не виокремлювали в окрему категорію, не означає його відсутність як такого. Уже тепер, із позиції сучасних досліджень, ми можемо оцінити, чи був суверенітет властивий тогочасним державам. Співставляючи Стародавній Рим чи Стародавню Грецію з тими ознаками, якими ми наділяємо суверенітет, можна побачити, що він був властивий цим утворенням. Зрештою, як зазначає М. Палієнко, греки «прийшли до усвідомлення необхідності держави як центру всіх інтересів суспільства і вимагали реалізації влади на користь останнього. Проте до визнання держави як носія вищої влади греки не дійшли» [88, с. 3]. Греки не виокремлюють поняття «суверенітет», однак відстоюють важливість ідеї про самостійність та незалежність.

У праці «Політика» Аристотель підкреслює, що «держава — це певне самодостатнє». Це стосується як кількості населення: «для облаштування щасливого життя в громадянському об'єднанні», його організації: «певне число селян, котрі забезпечували б усіх їжею, ремісники, військова сила, заможний клас, жреці й судді, що охороняють інтереси права й корисності», так і території: «протяжність і продуктивність території повинні бути такими,

щоб населення держави могло жити з дозвіллям, вільно і водночас задовольняти свої насущні потреби, виявляючи стриманість» [2, с. 188].

Дещо інший підхід застосовували у Стародавньому Римі. Римська імперія не бачила собі рівних. Інші держави і народи розглядалися як піддані. У Стародавньому Римі вчення про автаркії трансформувалось у концепцію «majestas» (лат. – величність, авторитет) цезаризму як «світового панування римської держави, на чолі якої стоїть імператор (цезар) із необмеженою і божественною владою» [23, с. 18]. У свою чергу, концепція «majestas» вплинула на європейських легістів. Легісти виходили з того, що «владу монарха можна розуміти або як суверенну (majestas), або ж як королівську (regnum), визнаючи різницю між владою, яку здійснює монарх від імені держави, і владою, яку він здійснює за особистим правом чи як намісник Бога на землі» [60, с.150-151].

Середньовіччя повністю змінило світосприйняття людей. Відбувається перехід від світського до релігійного укладу. На перший план виходять церква та релігія, а не держава. Відповідно і питання верховенства держави відійшли на другий план.

Першим серед дослідників визначення поняття «суверенітет» дав Жан Боден. У своїй праці «Шість книг про республіку» мислитель запропонував кардинально новий для того часу підхід до розуміння сутності держави та суверенітету. Підхід Ж. Бодена значно випереджав запити епохи. Характерними ознаками Франції XVI ст. були тотальна роздробленість, криза, релігійні війни (Папа Григорій VII оголосив державу «справою диявола і творінням гріха»), боротьба протестантизму та католицизму. Як зазначають у своїй монографії Ю. Битяк та І. Яковюк вчення Ж. Бодена «стало реакцією на громадянську війну у Франції, спробою сприяти встановленню міжконфесійного миру і зруйнованого порядку шляхом формулювання правових підстав для владної монархії» [9, с. 8].

Поняття «суверенітет» та поняття «держава» – тісно пов'язані. Їх визначення неможливо одне без одного. Ж. Боден пише про державу як

«втілене суверенною владою справедливе управління багатьма сім'ями та тим, що знаходиться в їх спільному володінні» [1, с. 304]. Серед головних ознак держави Ж. Боден виокремлює «сім'ю, суверенітет і те, що є спільне» [1, с. 303]. Він повністю відходить від релігійного розуміння держави. Водночас Бога та закони природи він визначає як ті, що стоять вище суверенної влади.

Суверенітет Ж. Боден визначає як «абсолютну та постійну владу держави» [1, с. 304]. Суверенітет робить державу незалежною від влади церкви чи іншої держави. Мислитель стверджує, що незалежно від того, як той чи інший народ визначає суверенітет – він наділяє його одними й тими ж смисловими ознаками: «величчю», «найвищою владою розпоряджатися» [1, с. 304]. Суверенітет дає право видавати і скасовувати закони, оголошувати війну та укладати мир, призначати на найвищі посади, судити та милувати, збирати податки.

Ж. Боден відмовляється від характеристики правителя як абсолютної, божественної сили, який володіє усією повнотою влади. Суверенна влада може належати лише державі і правитель лише на якійсь час бере на себе управління. Суверенітет робить людей, які проживають на певній території, залежними виключно від волі держави. І ніхто, окрім держави не має права втручатися в порядок функціонування держави чи громадян. Водночас Ж. Боден не називає суверенітет абсолютно необмеженим. Абсолютним він є лише у сфері діяльності державної влади. Вище носія суверенної влади може бути лише Бог та закони природи, а також відносини, що стосуються приватної власності.

Повноваження представляти державу має лише носій верховної влади. Він має діяти відповідно до інтересів народу та на їх благо. Однак якщо дії правителя якимось чином суперечать божественним та природним законам, його влада не буде абсолютною та суверенною.

Відповідно до вчення Ж. Бодена суверенітет властивий будь-якій формі правління. Однак найповніше він може виражатися в абсолютній монархії.

Гюго Гроцій продовжив дослідження суверенітету. Цей термін з'являється у перекладах праці вченого, зроблених Ж. Барбейраком у 2-й половині XVII ст. Він поєднав два терміни – *summa potestas* и *summum imperium* в одному – суверенітет. Щоправда, у питанні визначення поняття «суверенітет» як втіленні верховної влади Ж. Барбейрак не пропонує коментарів та залишається солідарним з позицією Г. Гроція, прописаною в трактаті «Про право війни та миру» [26, с. 49].

Г. Гроцій визначає суверенну владу як владу верховну. Носій верховної влади – держава. Держава – «досконалий союз вільних людей, укладений заради дотримання прав і спільної користі» [32, с. 12]. Наділеними владою в державі можуть бути «одна чи декілька осіб, залежно від законів та моралі того чи іншого народу». На думку філософа, суверенітет властивий лише тим державам, які можуть здійснювати самостійну та незалежну політику: «народи, що потрапили під панування іншого народу, тобто втратили свій суверенітет, – не держави...а лише підпорядковані члени держави» [32, с. 71].

Теорію суверенітету, запропоновану Ж. Боденом, розвинув і доповнив Томас Гоббс. У своїй праці «Левіафан» він визначає суверенітет як «абсолютну, необмежену владу» [29, с. 163].

Т. Гоббс творець договірної теорії походження держави. Вчений зазначає, що монарху, як носію верховної влади, належить найбільше прав. «Верховна влада не може бути утрачена...адже право представляти всіх, хто брав участь в угоді, дано тому, кого роблять сувереном шляхом угоди, укладеної один із одним, а не сувереном з ким-небудь з учасників» [29, с. 125]. Таким чином суверен – є представником усіх підданих. Інші ж можуть бути наділені владою лише тією мірою, якою дозволяє суверен. Влада суверена обмежується лише верховною владою.

Т. Гоббс ототожнює суверенітет із державою, але заперечує його належність суспільству, не залежно від того, що саме суспільний договір є джерелом суверенітету. Лише суверен є «абсолютним представником усіх

підданих», влада ж інших обмежується верховною, абсолютною владою – суверенітетом, який до того ж не можна ні в якому разі ставити під сумнів: «...протест проти рішень політичних тіл іноді буває цілком законним, але ніколи не може бути законним протест проти верховної влади» [29, с. 166].

Головною відмінністю розуміння поняття «суверенітет» Т. Гоббса від Ж. Бодена є те, що Ж. Боден орієнтується у своєму вченні на монарха, як особу, яка є носієм суверенітету. Т. Гоббс обирає орієнтиром державу, як інститут. Як зазначає вчений Г. Мусіхін, Т. Гоббс створює нормативну теорію суверенітету безпосередньо на державному рівні [75, с. 70].

Боденівське розуміння суверенітету лягло в основу Вестфальської системи міжнародних відносин. Зміст Вестфальської системи полягає в тому, що держава володіє як внутрішнім, так і зовнішнім суверенітетом. Американський дослідник С. Краснер вважає Вестфальський мир (по факту це були два договори – Мюнстер та Оснабрюк) середньовічним документом, найбільшою інновацією якого були положення про підринок влади князів у питанні контролю за розвитком релігії на певній території. Договором де-юре закріплено факт вже давно втраченого впливу католицької церкви та підтверджено ідею про те, що міжнародні відносини мають бути зумовлені балансом політичної влади, а не ідеалами християнського світу [209, р 4]. Не можна заперечувати те, що даний договір повністю відповідав часовим вимогам тієї епохи. Це була результативна спроба врегулювати міжнародні відносини, чітко закріпивши межі компетенції кожної з держав і суверена.

З огляду на умови та особливості зміни підходів до тлумачення поняття, державний суверенітет можна назвати сучасним «Левіафаном» Т. Гоббса. Мислитель в однойменній роботі писав, що природні права – найвища цінність та свобода для людини. Перебуваючи у стані свободи, людина владна робити все, що, на її думку, принесе найбільше користі та захистить її життя. Таким чином, головним завданням людини, перебуваючи у природному стані, залишається прагнення миру, що допомагає забезпечити їй безпеку. Згодом, люди приходять до розуміння, що питання безпеки

простіше вирішити об'єднавшись та передавши частину своєї прав державі. Т. Гоббс пропонує договірну теорію походження держави, за якої громадяни віддають частину своїх природних прав з метою досягнення більшого блага та припинення стану війни. Таким чином, обмеження природних прав приносить людині більше користі, ніж відмова від таких поступок. На сучасному етапі з суверенітетом відбувається аналогічна ситуація: держави розширюють межі своїх повноважень та компетенції з метою отримання більшої вигоди та досягнення тих цілей, які вони не зможуть досягнути відмовляючись від співпраці та захищаючи свій суверенітет. При цьому важливо, що держави не втрачають свій суверенітет, а лише розширюють можливість впливати на окремі сфери. Окрім того, держава зберігає право як розширювати межі компетенцій, так і відмовлятися від подібного формату співпраці, у разі якщо вважатиме такий формат шкідливим для власних державних інтересів.

Ж. Боден та Т. Гоббс розглядали суверенітет як основну з властивостей держави. Однак є дещо інший підхід, запропонований І. Альтузієм та Ж.-Ж. Руссо, в якому суверенітет розглядається як результат договору між правителем та народом.

XVII–XVIII ст. стають переломними в історії розвитку суверенітету. Саме в цей період суверенітет сприймають як невід'ємну та важливу характеристику держави, яка впливає на формування централізованих держав-націй. «У тому ж XVII ст. суверенними державами в Європі вважалися не всі державні утворення, а тільки Франція, Іспанія, Німеччина, Швеція та Венеція, які не визнавали вищість над собою інших держав або володарів, крім Бога» [112, с. 172].

Одним із мислителів, які писали про теорію суверенітету був Марсилій Падуанський. На момент публікації праці Марсилія Падуанського «Захисник світу», концепція суверенітету ще не отримала ще широкого розповсюдження. Мислитель погоджувався із ідеєю, що право обирати та видавати закони має лише невеликий прошарок суспільства. Утім, саме

утвердження правителя шляхом виборів Марсилій Падуанський вважає корисним для держави: правитель може обиратися народом і може бути позбавлений ним влади. Для середньовічного суспільства обґрунтування можливості притягнення до відповідальності правителя – справді революційне твердження [87, с. 63]. Марсилій Падуанський прагнув усіляко захистити суверенітет держави та захистити його від посягань Папи, але лише законним шляхом.

Ідею народного суверенітету підтримував і Жан-Жак Руссо, який стверджував, що суверенітет не може бути переданий окремій особі і не може нічим обмежуватися, він належить лише народу: «...суверенітет, який є втіленням лише спільної волі, не може ніколи відчужуватися, а суверен, який є нічим іншим, як колективна істота, може бути представлений самим собою. Передаватися може влада, проте не воля...» [105].

Ж.-Ж. Руссо наголошує не лише на невідчужуваності суверенітету, а й на його неподільності, суверенітет – це воля народу, а воля народу завжди є неподільною, являє собою цілісне явище. Вона є принципом управління суспільством та мірилом справедливості. Саме воля народу є актом суверенітету і саме вона виступає критерієм до створення тих умов життя в державі, які народ вважає за потрібне [105]. Народ не може відмовитися від свого права на вирішення власної долі, а правителі лише тимчасово представляють інтереси народу. Таким чином, Ж.-Ж. Руссо ототожнює суверенну державу із політикою від імені народу, правитель (суверен) є лише виконавцем тих норм, які на нього покладає народ.

Шарль-Луї Монтеск'є підтверджує ідею, що саме народ є носієм суверенітету, проте він висловлюється в манері класичної представницької демократії. Народ є сувереном лише в процесі виборів, під час яких відбувається акт прояву волі народу. Опісля ж він передає суверенну владу обраним представникам, які діють у відповідності до інтересу тих, хто їх обрав.

Досліджуючи поняття «державний суверенітет», не можна оминати роботи німецького вченого Георга Еллінека. Він розглядав державний суверенітет як здатність держави виключно до «правового самовизначення». Тільки суверенна держава може «у межах, встановлених чи визнаних нею самою правових кордонів, – цілком вільно визначати зміст своєї компетенції» [44]. Суверенна державна влада за Г. Еллінеком – це влада, яка стоїть вище будь-якої іншої організованої влади, саме тому вона і має ознаки незалежності та верховності. Суверенітет – це «властивість, і притому така, яка не може бути ані збільшена, ані зменшена [44, с. 247]. Суверенна влада, на думку вченого, має дві властивості, що відображено переважно у зовнішніх зносинах держави із іншими державами, а також у внутрішній політиці, як здатності врегулювати процеси взаємодії між людьми всередині держави.

Аналізуючи працю Г. Еллінека «Загальне вчення про державу», О. Сіваш зазначає, що основний наголос робився саме на історичному походженні поняття «суверенітет», а вже згодом акцент зміщується на правову його складову. У давній історії було «відсутнє саме те, що могло сформувати у свідомості чітке уявлення про суверенітет: розмежування між державною владою та іншими владами» [108, с. 339].

Індустріальна революція, яка відбулася на межі XVIII-XIX ст., суттєво вплинула на подальший розвиток держав. Вона стала поштовхом до стрімкого зростання виробництва, що, безумовно, позначилось на економічному становищі багатьох держав. «Новими критеріями державної могутності стали розмір національного доходу та ВВП, доходи на душу населення тощо» [112, с. 172]. Відбувається стрімкий розвиток воєнно-оборонної сфери, держави активно нарощують оборонно-бойовий потенціал, відбувається модернізація армій та її матеріально-технічного забезпечення. Усі ці процеси та «характеристики державної величі виростили з державного суверенітету як першооснови організованої політичним суб'єктом колективної діяльності» [112, с. 172].

На межі XIX – XX ст.. активно розгортається полеміка щодо розуміння суверенітету Карлом Шміттом та Георгом Кельзенем. Діаметрально протилежні бачення змісту суверенітету та його ролі у функціонуванні держави цікаві з огляду на те, що полеміка розгортається між вченими, які працювали в один і той самий часовий проміжок у сфері права. Позиція К. Шмітта пов'язана з етатизмом, властивим тоталітарним державам, погляди Г. Кельзена – більш демократичні. «Г. Кельзен трактує суверенітет як безпосередність права народів, а К. Шмітт бачить його як інстанцію авторитету у вирішальній ситуації» [76, с. 71]. Навколо вчень дослідників дискусії не припиняються. Зрештою, дискусійність та новизна підходів впливають на появу нових теорій, концепцій та підходів, що відповідають епосі та особливостям історичного розвитку держав.

К. Шмітт, аналізуючи історичні етапи розвитку поняття «суверенітет», справедливо звертає увагу на те, що класичне визначення суверенітету як «вищої, незалежної від закону, непохідної влади» є нічим більше, аніж «формулою, знаком, сигналом» [135, с. 31], а не «адекватним вираженням реальності» [135, с. 31].

За К. Шміттом, питання суверенітету в державі стає актуальним лише тоді, коли виникає проблема «виключного випадку» [135, с. 21]. Нарівні з характеристикою «виключний випадок» вчений вживає також поняття «надзвичайний стан». Під «виключним випадком» К. Шмітт розуміє такий стан речей, який не закріплений в Конституції і виходить за її межі. Це такий стан речей, який створює загрозу існуючій політичній єдності та правопорядку. До того ж у державі має бути особа (або ж група осіб), які наділені правом приймати остаточне рішення. Прийняття рішень – прямі обов'язки суверена: «лише він [суверен] має монополію щодо цього останнього рішення. У цьому проявляється сутність державного суверенітету, який, таким чином, має юридично, визначатися не як власна монополія або монополія примусу, а як монополія рішення» [135, с. 26-27].

Якщо перефразувати К. Шмітта, наявність суверенітету в державі – це можливість приймати рішення щодо порядку функціонування держави. Це рішення може стосуватися оголошення війти та укладання миру, права розпоряджатися ресурсами, визначення вектору розвитку держави та забезпечення безпеки її громадян тощо. При цьому К. Шмітт чітко не називає критеріїв, що визначають настання «надзвичайного стану». Можна допустити, що надзвичайний (виключний) стан настає тоді, коли виникає загроза існуючій політичній системі та правопорядку. Відповідно задача суверена визначити не тільки те, як потрібно діяти під час «надзвичайного стану», а й те, коли цей «надзвичайний стан» настав.

Для визначення поняття «суверенітет» К. Шмітт застосовує гносеологічний та політико-теологічний підходи. На відміну від нього Георг Кельзен апелює до права та використовує виключно юридичні терміни.

Одною із проблем, яку намагався розв'язати Г. Кельзен, працюючи у сфері міжнародного права та теорії міжнародних відносин, – співвідношення національного та міжнародного права. Г. Кельзен доводить, що міжнародне право домінує над національною системою права. Аргументи вченого зводяться до того, що «національне право має відповідати основній нормі міжнародного права як критерію дійсності та ієрархічності структури національної правової системи» [35, с. 269]. Вчений виступав за утворення певної «універсальної світової правової спільноти» [35, с. 269]. Відповідно міжнародну систему права він пропонував розглядати як цілісну, єдину систему.

Суверенітет вчений визначає виключно як «атрибут переважної системи права» [76, с. 67]. Зважаючи на те, що домінуючою Г. Кельзен визнає міжнародну систему права, суверенітет має належати виключно їй. Однак це не означає, що держави повністю позбавлені суверенітету та можливості визначати внутрішній порядок. Держави «безумовно володіють суверенітетом у внутрішніх справах та в міжнародних відносинах, однак обсяг та суверенітет впливу держави у міжнародній системі відносний, тобто

пов'язаний із міжнародним визнанням держави» [35, с. 269]. На основі загальноприйнятих правил та норм територіальні утворення можуть визнаватися державою, а можуть і не отримати такого статусу, залишившись невизнаною державою. Однак це не означає, що на території держави не можуть діяти ті норми та правила, що визначені на певній території [35, с. 269].

Звідси виводиться теорія «відносного суверенітету» Г. Кельзена. Вона полягає в тому, що норми міжнародного права не лише обмежують суверенітет держави, а й визначають межі його впливу та функціонування. Власне, як і визначають правила визнання держави державою. Суверенітет держави визначає лише «відсутність юридичного зв'язку правопорядку одної держави із правопорядком іншої» [35, с. 270]. У міжнародних відносинах держава має керуватися та підпорядковуватися виключно нормам міжнародного права лише тому, що «воно визнано цією державою». Таким чином, Г. Кельзен дійшов висновку, що суверенним є виключно міжнародний правопорядок. Держава ж – відносно централізований правопорядок, межі дії якого визначаються цим міжнародним правом.

Для історії розвитку теорії державного суверенітету період завершення Першої світової війни характеризується появою істотно нових підходів до визначення суверенітету. Дослідники називають цей етап «десуверенізацією». Саме в той час зовнішній аспект суверенітету зазнав змін. Ліга націй, яка на той час стала арбітром на полі міжнародних відносин та міждержавного співробітництва, «привласнила собі право виносити санкції щодо національних держав» [85, с. 56].

Цей процес продовжився вже після Другої світової війни. Б. Глотов та Л. Калитюк зазначають, що в цей час формуються два підходи до розуміння державного суверенітету: «різка критика ідеї суверенітету та значне посилення прихильників його абсолютистського характеру» [27, с. 7-8]. Дослідники зазначають, що трансформація державного суверенітету має двоїстий характер. З одного боку, політика глобалізації, а також впливу

більш розвинутих держав та наддержавних утворень спричинила тиск на держави, що не мають надмірного впливу. З іншого – «більшість держав добровільно і свідомо обмежують свій суверенітет» [27, с. 8]. Така політика у відношенні державного суверенітету в жодному разі не означає втрату суверенітету чи послаблення держави. Навпаки, першоідея такого кроку – покращити окремі аспекти міждержавної взаємодії та підсилити своє становище та вплив. Однак не можна заперечувати те, що деякі держави, міжнародні організації або інші актори міжнародних відносин використовують цей процес задля задоволення власних цілей. Таким чином, не виключено примусове підпорядкування та посягання на суверенітет інших держав, однак не шляхом застосування сили, а з використанням правових та дипломатичних механізмів та маніпуляцій.

Один із розробників теорії суверенітету у ХХ столітті американський вчений Стівен Краснер зазначає, що суверенітет перш за все пов'язують із ідеєю незалежності та автономності держав. Це право обирати та втілювати внутрішню політику. Як наслідок формується принцип невтручання держав у внутрішні справи одна одної [208, р. 2]. Вчений виокремлює три аспекти суверенітету: міжнародно-правовий суверенітет, вестфальський суверенітет та внутрішній суверенітет.

Сутність міжнародно-правового суверенітету – «визнати юридично незалежні територіальні утворення» [208, р. 2]. Вестфальський суверенітет має на меті відмовитися від невтручання у внутрішні справи інших держав. С. Краснер зазначає, що саме правило невтручання доволі часто порушується. Внутрішній суверенітет стосується діяльності державних інститутів, які регулюють діяльність та визначають ефективність держави. Задача цих інститутів – забезпечити безпеку, розвиток, справедливе та гідне життя для кожного громадянина [211, р. 1077].

Наприкінці ХХ ст. вчені у дослідженнях суверенітету зосереджують увагу вже не на визначенні змісту поняття, а на його трансформації. Дослідники ставлять під сумнів не лише автономність державного

суверенітету, а й його необхідність як однієї з основних ознак держави загалом. «Держава уже не є єдиним актором міжнародних відносин, вона співіснує у складному взаємозв'язку з транснаціональними акторами і міжнародними організаціями, таким чином суверенітет держави розмивається» [11]. Таку невизначеність підходів пояснюють «парадоксом суверенітету», який полягає у пошуку шляхів вирішення проблеми, пов'язаної із сучасним визначенням державного суверенітету. З одного боку, наголос робиться на активній критиці та необхідності негайного перегляду теорії суверенітету, а з іншого боку, ця теорія є однією з найстійкіших у політичному дискурсі [259].

Серед дослідників залишаються й ті, хто продовжують дотримуватися традиційного підходу до визначення суверенітету (М. Уолцер, Дж. Донеллі). Проте з'являється усе більше прибічників того, що підходи до розуміння суверенітету змінюються (Л. Явич, К. Омае, В. Рейнеке, З. Бжезінський). Як правило, таку точку зору аргументують нездатністю традиційних концепцій суверенітету виразити складність сучасних міжнародних відносин.

Зрештою, для кожного з періодів розвитку теорії держави і теорії суверенітету властивими є свої підходи до визначення понять. Можна погодитися з позицією дослідниці І. Освітимської, яка стверджує, що обмеження суверенітету існували протягом усієї історії. «Зміст суверенітету визначався взаємообумовленістю з іншими соціально-правовими явищами, з суспільством і оновлюється кожену епоху» [84, с. 150]. Дійсно, кожна з епох залишила свій відбиток на сприйнятті держави та суверенітету. Дискусії щодо обмеження суверенітету чи посягання на нього були повсякчас. Залежно від особливостей епохи позиції стосовно суверенітету могли залежати від волі церкви, визначатися відповідно до «божественних законів», обґрунтовуватися міжнародно-правовими нормами, відповідністю правам людини чи правилам міжнародних об'єднань. У ХХ-ХХІ ст. дослідження щодо доцільності збереження суверенітету не з'явилися вперше, а просто вийшли на перший план. Визначними ознаками епохи, що впливають на

підходи до тлумачення державного суверенітету стали глобалізація та інтеграція.

Саме глобалізаційні та інтеграційні процеси і визначають вектор сучасних досліджень теорії суверенітету. І. Кресіна звертає увагу, що «обсяг суверенних прав у сучасному світі значно перерозподілився» [62, с. 11]. Вона зазначає, що «під дією потужних чинників держава поволі поступається місцем основного суверена більшим, зокрема наддержавним, утворенням і структурам» [62, с. 11]. Л. Рябовол погоджується із думкою, що у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів «можливості конкретної держави щодо її регуляторної політики будуть звужуватися, не виключено, що вона буде змушена поступатися частиною суверенних прав у зв'язку з необхідністю враховувати волю наддержавних, наднаціональних утворень/об'єднань, членом яких вона є або прагне стати» [106, с. 265].

Р. Хаас дотримується думки, що процес послаблення суверенітету цілком логічний і держави рано чи пізно мали дійти до нього. Він наголошує, що уявлення про суверенітет, як абсолютне явище, більше не актуальне, це питання стає більш договірним: «глобалізація передбачає, що суверенітет не лише стане слабшим в реальності, а те, що він має стати слабшим. Державам було б розумно послабити суверенітет, аби захистити себе, тому що вони не зможуть ізолюватися від того, що відбувається у світі. Суверенітет більше не святилище» [201].

Спроби змінити підходи до сприйняття державного суверенітету під впливом глобалізації та інтеграції, не призвели до виключення його з переліку головних ознак держави. Держава зберігає монополію на право визначати свою як внутрішню, так і зовнішню політику. Розвиток співпраці між державами, поживлення співробітництва на рівні міжнародних організацій та союзів, розширює межі впливу держав одна на одну. Як наслідок, вимагає розширення сфер зовнішньої та внутрішньої компетенції, на які впливати іншим акторам міжнародного співробітництва дозволяється. Виокремлюючи сфери так званої спільної компетенції, держави прагнуть

посилити ті сфери, які на локальному рівні розвинути не вдається. У цьому випадку мова йде не про відмову від суверенітету. Держава лише відкриває можливість співпраці з метою розвитку та покращення функціонування певних сфер у межах міжнародних організацій чи союзів. «Відмова від державного суверенітету рівнозначна відмові від територіальної цілісності, від права бути господарем у власному домі» [132, с. 4]. Ю. Тихоміров називає цей процес «новою самостійністю держав» [118, с. 5]. Передаючи на користь міжнародних організацій частину повноважень, держава таким чином отримує можливість впливати на більш глобальні процеси: вносити пропозиції, приймати рішення, отримувати правову та фінансову допомогу тощо.

У питанні впливу на державний суверенітет глобалізація та інтеграція мають свої результати. Один із найбільших ризиків полягає в тому, що у межах міжнародних організацій, наддержавних утворень та союзів вплив на суверенітет держав може виходити за межі, дозволені у рамках співробітництва. Саме тому останнім часом держави усе більше тяжіють до того, аби обмежувати інтеграційні процеси та зосередитися на внутрішніх проблемах. Однак уявити світ без міжнародного співробітництва наразі просто неможливо. Як правило, політика ізоляціонізму приносить набагато менше користі для держав і світу в цілому. Головна задача – знайти баланс, який би обмежив зовнішній вплив на функціонування держав, але з іншого боку дозволив би залишитися на міжнародній арені. Особливо це необхідно для держав, які не наділені вагомим впливом на міжнародній арені. Для них членство у міжнародних об'єднаннях розглядається як передача частини повноважень в обмін на більшу передбачуваність та захист як фінансовий і економічний, так силовий.

Питання втручання в політику інших держав розглядалося Міжнародною комісією ООН та оприлюднено у Доповіді Міжнародної комісії з питань втручання і державного суверенітету [89, с. 18]. Комісія дійшла висновку, що суверенітет «дещо більше, аніж функціональний

принцип міжнародних відносин» [89, с. 18]. Суверенітет є ключовим у визначенні рівності і гідності держав, він є «засобом захисту унікального самобуття [держав] та національної свободи» [89, с. 18]. Важливим завданням суверенітету Комісія визначає відповідальність за захист своїх громадян. І саме цей критерій визначає можливість впливу міжнародної спільноти на функціонування держав. Якщо держава не може впоратися з одним із головних своїх завдань та забезпечити мирне і безпечне життя своїх громадян, світова спільнота має усі підстави втрутитися для вирішення конкретної проблеми. «Навіть найпалкіші прибічники державного суверенітету не визнають за державою прав на необмежену владу робити зі своїм народом усе, що заманеться» [89, с. 18].

Дослідники досі намагаються з'ясувати, яким чином на сучасному етапі розвитку держави забезпечують збереження державного суверенітету при цьому не відмовляючись від членства у міжнародних організаціях, союзах та наддержавних утвореннях. Для цього має працювати така система взаємодії, яка б забезпечила можливість держави розпоряджатися своїми територією, ресурсами, приймати та скасовувати закони тощо. При цьому керуючись лише внутрішньою ситуацією, а не зовнішнім впливом. Система має бути вибудована таким чином, аби міжнародні договори та зобов'язання підсилювали, а не послаблювали державу. Для цього також необхідно визначити компетенції спільної взаємодії, а також компетенції, функціонування яких залишається виключно прерогативою держави. Однак навіть де-юре погоджені та визначені відносини не завжди можуть означати відсутність зовнішнього впливу на функціонування держави де-факто.

Ю. Байдін зазначає, що «реалізація різноманітних внутрішніх і зовнішніх функцій передбачає наявність у держави широкого кола правових можливостей — суверенних прав». Суверенні права – це невичерпні права, якими володіє суверен (народ), сфера здійснення яких може бути обмежена, але тільки в тому обсязі, який він вважає для себе доцільним і необхідним, у межах, передбачених конституцією [59, с. 55].

Лише суверенна держава може користуватися усією повнотою суверенних прав, не будучи ким або ж чим-небудь обмежена. Суверенні права є невичерпними. Положення про повноту суверенних прав визначене та юридично закріплене у «Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН». Таким чином визначними є два принципи: повноти і невичерпності суверенних прав і суверенної рівності держав.

Питання повноти суверенних прав та рівності держав особливо актуальним стає тоді, коли йдеться про міжнародне співробітництво та членство держави у міжнародних організаціях.

Як правило, в міжнародних угодах чітко прописані критерії взаємодії між державами. Таким чином учасники угоди юридично закріплюють порядок співробітництва, що формально визначає межі цієї співпраці. На практиці часто зустрічаються випадки, коли визначені правила можуть порушуватися. Але не завжди порушення принципів означає порушення угод. Є перелік другорядних чинників, які впливають на міждержавне співробітництво. По-перше, це рівень впливовості держави на міжнародній арені. Як правило, геополітичні лідери мають більше впливу на світовий порядок денний. Це зумовлено більш високим рівнем економічного розвитку, стандартів та рівнем життя в державі, забезпеченістю ресурсами, розвитком збройних сил. Таким чином більш розвинені держави можуть визначати тренди міжнародного співробітництва. А менш впливові держави змушені підлаштовуватися під вимоги. По-друге, бажання держав, які не є геополітичними лідерами, розвиватися та бути активними акторами на міжнародній арені. Членство держави у міжнародних організаціях, союзах чи альянсах передбачає відповідність певним критеріям. Це спонукає держави до розвитку та покращення показників у тих чи інших галузях. Проте одразу ж збільшує ймовірність втручання міжнародної спільноти у внутрішні справи. Держава має не лише відповідати визначеним ззовні стандартам, а й дає право коригувати порядок денний та впливати на зміни. По-третє, це

здатність держави самостійно виконувати свої функції. Ключовим моментом тут виступає спроможність вирішувати внутрішні проблеми, зберігати незалежність на зовнішньополітичній арені та реагувати на загрози (безпекові, політичні, фінансово-економічні). Таким чином, держава не буде змушена шукати партнерів для розвитку чи підсилення тієї чи іншої сфери її життєдіяльності. Чим вищий рівень розвитку держави, тим більш самостійною вона може бути, а отже матиме можливість забезпечити недоторканість державного суверенітету. Саме завдяки впливу цих чинників актуальним стає питання особливостей реалізації державного суверенітету. З'являються нові підходи та концепції визначення поняття «державний суверенітет», створюються нові реалії, для яких лише проголошення суверенітету на внутрішньополітичному рівні недостатньо. Відстоювання владними інститутами на зовнішньополітичній арені державного суверенітету та можливості користуватися повним набором суверенних прав стає обов'язковою умовою.

1.3. Сучасні концепції державного суверенітету

Сучасні дослідження державного суверенітету передбачають більш широкий підхід, який ґрунтується не лише на з'ясуванні смислового наповнення, а й перш за все на якісному та практичному значенні суверенітету. Реалії зовнішньо- та внутрішньополітичних відносин створюють нове поле для досліджень та відкриття нових характеристик державного суверенітету. У силу свого міждисциплінарного характеру державний суверенітет може набувати різних значень. Його можна розглядати як якість, як принцип, як властивість, як статус тощо. Сміслове наповнення залежить від того, у межах якої науки проводиться дослідження. На визначення поняття впливає й те, які критерії, оцінки та акценти обирають дослідники.

Теорія і практика державного суверенітету тісно пов'язані. Теоретичні дослідження державного суверенітету містять низку суперечностей щодо

його значення та необхідності в сучасному світі. Так само вони впливають і на функціонування та реалізацію суверенітету державами.

Багатоманітність підходів до визначення державного суверенітету та постійні суперечки щодо його характеристик та властивостей вплинули на появу багатьох прихильників теорії відмови від суверенітету як основної ознаки держави. Становлення «руху» за відмову від суверенітету досліджує вчений Мартін Лафлін. Він пише, що прагнення деяких мислителів «відкинути ідею суверенітету та, просуваючи плюралізм у політичній думці, замінити його такими поняттями як «поліархізм» (багатовладдя) проявляється у перші десятиліття ХХ століття [216]. Такий підхід до сприйняття суверенітету стає дедалі популярнішим і вже у середині ХХ століття серед окремого кола теоретиків юридичної та політичної наук формується «тенденція працювати, відмовившись від концепції суверенітету» [216]. Така тенденція є доволі загрозливою не лише для розуміння та вивчення сутності держави, а й для її повноцінного функціонування та можливості самостійно визначати вектори розвитку. Прибічники теорії відмови від суверенітету припускають поступове зародження нової пост-суверенної епохи. Хоча брак аргументів та високий ступінь дискусійності теми не дає підстав стверджувати про перехід до нового пост-суверенного порядку. Тим більше тяжіння до локалізації, закриття і ретельніший контроль кордонів та зосередження держав на власних внутрішніх проблемах стають дедалі актуальнішими і можуть вплинути на формування нових реалій міжнародного співробітництва.

Підходів до визначення державного суверенітету існує доволі багато. У більш загальному значенні державний суверенітет передбачає незалежність держави у внутрішньо- та зовнішньополітичних відносинах. Проте на практиці державам доволі складно уникнути прямого чи опосередкованого зовнішнього впливу. Повне обмеження міждержавних відносин фактично означало б перехід до політики ізоляціонізму. Що не є властивим демократичним державам із розвинутою економікою. Особливості сучасного

міжнародного співробітництва вимагають вибудовувати такий порядок міждержавної співпраці, який би дав змогу державі забезпечити, з одного боку, участь у міжнародній політиці, а з іншого – забезпечити внутрішній розвиток держави від надмірного зовнішнього впливу. Така політика вимагає особливого контролю, забезпечити який може бути доволі складно. Дисбаланс може стосуватися декількох рівнів зовнішньополітичних відносин: як міждержавного співробітництва, так і співпраці на рівні міжнародних організацій та наднаціональних утворень. Таким чином, створюється низка ризиків, через які більш розвинуті та впливові держави, користуючись впливовістю на геополітичному рівні та розвинутим економічним та стабільним політичним становищем, впливають на держави, що не мають вагомого впливу на геополітичній арені. Це призводить до поступового формування відносин політичної та/чи економічної залежності, а також надмірного втручання у внутрішні справи держав, що не мають достатнього рівня внутрішньої стабільності.

Проблеми на рівні співпраці у межах міжнародних організацій та наддержавних утворень мають дещо інший характер. Вони можуть проявлятися як надмірна залежність менш розвинутих та демократичних держав від тих, чий авторитет на геополітичній арені вищий, або ж у небажанні авторитетних та розвинутих держав бути рушійною силою функціонування організацій.

Дослідник В. Смолянюк пропонує один із підходів до класифікації держав за рівнем використання державного суверенітету. Вчений користується такими критеріями як рівень економічного розвитку держави, впливовість на міжнародній арені, рівень соціально-культурного розвитку громадян, стабільність політичної системи. У межах класифікації В. Смолянюк пропонує виокремити держави з високим рівнем суверенітету, держави із середнім рівнем суверенітету і держави із низьким рівнем суверенітету.

До держав із високим рівнем суверенітету В. Смолянюк відносить, зокрема, США, Японію, Велику Британію, Канаду та Німеччину. Вчений наголошує, що приналежність до цієї групи держав передбачає не лише відповідність певним критеріям розвитку, а й здатність захистити свій суверенітет. Відповідно, виокремлюються наступні критерії:

- змішана модель економіки, що включає елементи ринкової економіки і державного регулювання з переважанням того чи іншого елемента;
- достатня ресурсна база, контрольована ними навіть за межами власних кордонів;
- розвинений ВПК та наявність боєздатної армії;
- наявність збалансованої системи влади та інтегрованих політичних еліт, що забезпечує ефективність політичного управління;
- наявність потужного середнього класу, інтереси якого враховуються при вирішенні внутрішньосуверенних завдань [112, с. 176-177].

Держави, що мають середній розвиток суверенітету – Китай, Бразилія, Росія. Вчений зазначає, що такий розподіл пояснюється неможливістю державами забезпечити достатній розвиток «однієї або відразу кількох базових функцій», властивих державам «ядра» [112, с. 176-177]. Політична система таких держав, як правило, слабша. Держави цієї групи є більш залежними від ситуації на міжнародній арені. Однак базовий рівень економічного та соціального розвитку забезпечено. В. Смолянюк наводить наступну характеристику держав із середнім розвитком суверенітету: «Правова та соціальна сфери також мають знижені показники ефективності. Соціальне розшарування суспільства сягає критичних масштабів. Не сформовано впливовий середній клас. Рівень корупції і злочинності в цих країнах залишається високим» [112, с. 177].

Третя група держав характеризується низьким рівнем суверенітету. До цих держав належать переважно держави пострадянських республік. Як внутрішня, так і зовнішня політика цих країн де-факто залежить від розстановки сил на міжнародній арені. «Лише окремі сфери, що не є

визначальними для світового та регіональних політичних процесів, залишаються прерогативою цих держав» [112, с. 177].

Варто зауважити, що низький рівень суверенітету не означає відмову держави від нього. Державний суверенітет може бути добровільно обмежений, а повноваження держави у деяких сферах навмисно розширенні. Це не завжди має негативне значення для функціонування держави. Навпаки, держави можуть навмисно погоджувати спільні правила гри для підсилення функціонування тих сфер, розвиток яких знаходиться на недостатньому рівні.

Можливість держав поступитися частиною свого суверенітету позитивно оцінює британський дипломат Роберт Купер. На його думку, саме здатність домовлятися та спільно співпрацювати стала причиною благополуччя та розквіту Європи. Р. Купер пропонує свою класифікацію держав за критерієм здатності поступитися частиною суверенних прав. Він виокремлює постмодерністські, модерністські та домодерністські держави. До постмодерністських держав Р. Купер виокремлює держави, що входять до складу Європейського Союзу. Саме здатність добровільно розширити межі впливу на державний суверенітет і передати ці повноваження Євросоюзу і визначають високий розвиток держав. Держави модерністські та домодерністські не здатні «вибудувати високорозвинену систему взаємного втручання у внутрішні справи одна одної» [174, р. 27].

Щодо класифікації, запропонованої Р. Купером, важливо врахувати декілька нюансів. По-перше, час виходу праці дослідника і запропонованої класифікації відбувався у більш сприятливий для Європейського Союзу період. Чисельність держав-членів була значно меншою (найбільше розширення ЄС відбулося в 2013 р.) та обмежувалась державами із достатньо високим рівнем економічного та політичного розвитку. Кількість внутрішніх проблем не була такою значущою, а їх рівень таким високим. Із розширенням ЄС на Схід до нього доєдналися держави, розвиток яких був нижчим, аніж розвиток найпесимістичніших регіонів деяких держав-членів ЄС: «16 проблемних регіонів держав-засновників покинули категорію бідних регіонів

виключно внаслідок статистичного ефекту. В основному «постраждали» Східна Німеччина і райони Греції (хоча для них все-таки передбачений перехідний період)» [92, с. 117]. Доволі проблемним є розвиток деяких регіонів Болгарії та Румунії (28-29% ВВП від середнього по ЄС) [92, с. 118]. По-друге, змінилися цілі держав, що прагнуть приєднатися до ЄС. Якщо на етапі створення Євросоюзу держави керувалися позитивним ефектом та розвитком для спільноти в цілому, що зрештою принесе користь окремо кожній державі, то тепер вступ до ЄС поступово стає самоціллю. Держави дедалі частіше розглядають членство в Євросоюзі як можливість покращити виключно власний розвиток, а також використовувати бренд Європейського Союзу як показник власної успішності.

Політика глобалізації та інтеграції стала однією із причин актуалізації питання визначення меж державного суверенітету та його важливості на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин. У межах Європейського Союзу це породжує численні дискусії щодо порядку реалізації державного суверенітету; обмеження чи розширення державного суверенітету; з огляду на неоднорідність розвитку держав Європейського Союзу – посягання як інституціями ЄС, так і більш розвиненими держави на суверенітет менш розвинених держав.

Створення Європейського Союзу та подальша європейська інтеграція суттєво вплинули на розвиток теорії державного суверенітету. Аналіз праць західних учених, які досліджують проблематику реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі, вказує на те, що питання залишається нерозкритим і досі. Дискусії щодо виокремлення теорій та концепцій державного суверенітету актуальні як з правової, а й з політичної точок зору. Багатоманітність наукових підходів та концепцій впливає на політичну невизначеність того, яким чином держави Євросоюзу взаємодіють між собою та із інститутами Євросоюзу. Порядок реалізації державного суверенітету в ЄС визначається вченими по-різному: починаючи від повного стирання меж суверенітету чи його поділом між державами та Євросоюзом, закінчуючи

посиленням державами нагляду за збереженням своїх суверенних прав. Ситуацію ускладнює й те, що в конституціях та інших нормативно-правових актах як держав-членів ЄС, так і Євросоюзу немає чіткого визначення врегулювання питань реалізації державного суверенітету.

Аналізуючи конституції європейських держав, А. Албі підкреслює відсутність єдності у трактуваннях питання делегування повноважень чи передачі компетенції міжнародним організаціям. Багатоманітність формулювань може бути наявна навіть у межах однієї конституції. Так, використовуються такі терміни як «делегування», «передача», «наділення», «обмеження суверенітету». До прикладу, у конституціях Німеччини та Франції використовується чотири формулювання. В Основному законі Німеччини – це «участь», «делегування», «обмеження суверенітету», «передача», а у Конституції Франції – «участь», «обмеження суверенітету», «передача», «спільна реалізація суверенітету» [146, р. 12-13]. Договором про Європейський Союз передбачено, що ЄС «держави-члени надають компетенцію для досягнення своїх спільних цілей» [38].

У роботах західних вчених можна знайти ряд концепцій, які спрямовані на пояснення ролі суверенітету в інтеграційному дискурсі Європейського Союзу. Серед найбільш поширених сучасних концепцій: «об'єднаний суверенітет» (*pooled sovereignty*), «розподілений суверенітет» (*shared sovereignty*), «обмежений суверенітет» (*limited sovereignty*), «пізній суверенітет» (*late sovereignty*), «пост-суверенітет» (*post-sovereignty*), «кооперативний суверенітет» (*cooperative sovereignty*), змішаний суверенітет (*mixed sovereignty*) та ін. Усі вони спрямовані на узгодження принципу суверенітету з європейською реальністю конституційного плюралізму, відповідно, наголошують на важливості взаємного діалогу між державами та наддержавним утворенням [224].

Дискусії щодо суверенітету давно вийшли за межі дуалістичних обговорень наявності чи відсутності в держави суверенітету. Поява концепцій суверенітету – свого роду відповідь на питання щодо реалізації

державного суверенітету, особливо в умовах поглиблення міждержавної співпраці. Говорячи про концепції вчені намагаються відповідати не на питання наявності суверенітету як такого, а особливостей його прояву, захисту та визначення меж впливу на нього. Варто звернути увагу і на те, що юридичне визнання суверенітету може відрізнитися від реалізації суверенних справ з точки зору політичних відносин між суб'єктами міждержавних відносин. «Де-факто та де-юре суверенітет інколи може виступати як два різних поняття, у той час як де-юре суверенітет – це правовий принцип, неподільний та абсолютний авторитет, суверенітет де-факто є результатом інтерпретації державами цього принципу та відповідності їх дії до цього тлумачення» [197, р. 51].

Вчена Саманта Бессон виокремлює три групи концепцій: абсолютну та унітарну, деагрегації/реагрегації державного суверенітету та пост-суверенітету.

Перший напрям формують прибічники *концепцій абсолютного та унітарного суверенітету*. Основним положеннями концепцій є неподільність суверенітету: він має належати або тільки державам-членам, або тільки Європейському Союзу. С. Бессон зазначає, що дана концепція може дещо не відповідати «плюларістичній європейській правовій дійсності» [156, р. 17]. Представники цього напрямку скоріше дотримуються класичного, боденівського підходу, що суверенітет держави належить лише їй без виключення. Держава не може частково передати частину своїх суверенних прав, оскільки суверенітет – цілісний та неподільний. Саме тому питання наявності суверенітету в державі може розглядатися у бінарній площині: держава або має суверенітет або ні.

У межах унітарної концепції виокремлюють два напрями досліджень. До першої групи належать європейські наднаціоналісти (Europeansupranationalists), які розглядають національні конституції як основне, остаточне правило в ЄС, а також інтерговернменталісти (nationalintergovernmentalists), які вбачають необхідність підпорядкування

національних конституцій європейському правопорядку [156, р. 17]. Об'єднуючим чинником для представників обох напрямків є твердження про неподільність суверенітету та існування єдиного центру прийняття рішень. Проте представники першого напрямку не виключають можливість держави у прийнятті рішень керуватися правилами, узгодженими в межах міжнародних організацій, наддержавних структур та двостороннього співробітництва. Представники другої групи, до якої, як зазначає С. Бессон, належать МакКормік та І. Перніч, характеризуються більш консервативними поглядами на визначення державного суверенітету. Вчені розуміють зміну політичних та правових реалій міждержавних відносин та функціонування Європейського Союзу і визнають необхідність більш гнучкого трактування суверенітету, але усе ж таки стоять на позиціях його унітарності [66, с. 91].

Прибічником ідеї щодо абсолютної природи державного суверенітету є французький вчений Л. Дюгі. Його дослідження ґрунтуються на позиції однорідності та неподільності державного суверенітету. Суверенітет – стала характеристика, яка не може бути поділена, зменшена, або збільшена: «якби одна і та сама територія підпорядковувалась двом суверенним волям і прояви їх були суперечливими, то жодна з них не була б обов'язковою для іншої і тоді б жодна з них не була б суверенною, або ж прояв однієї волі був би обов'язковим у збиток іншій, яка б мусила поступитися, а отже перестала бути суверенною» [41, с. 169].

Зрештою, саме унітарний підхід до визначення суверенітету стикнувся із найбільшою критикою. Абсолютний характер суверенітету, його цілісність та неподільність – базові характеристики. Відповідно до унітарного підходу центр прийняття рішень залишається в державі. Однак не можна відкидати зовнішні чинники, які так чи інакше будуть мати непрямий вплив на визначення внутрішньополітичних та зовнішньополітичних векторів розвитку держав. Навіть держави із високим рівнем суверенітету, політика яких є визначною на геополітичній арені, можуть піддаватися впливу зовнішніх чинників. Хоча характер цього впливу буде значно відрізнятися

від того, який може чинитися в межах співпраці між державами із сильнішим та слабшим рівнем політичного та економічного розвитку.

Другий напрям сформовано прибічниками «дезаgregації та реорганізації державного суверенітету»[156, р. 11]. У межах цього напрямку дослідники розглядають концепції *об'єднаного (спільного) суверенітету та роз'єднаного суверенітету*.

Концепцію «*об'єднаного суверенітету*», як правило, застосовують для пояснення порядку відносин між державами Європейського Союзу. Г. Кіссенджер у праці «Світовий порядок» нагадує зміст та значення вестфальського розуміння суверенітету як «каркасу міждержавного та міжнародного порядку» [57, с. 5]. Саме постулати, закладені у розуміння вестфальської системи дали змогу колоніям та колонізованим народам вимагати незалежності. «Національна незалежність, суверенна державність, національні інтереси та невтручання у справи інших – ті принципи, які стали ефективними у суперечках з колонізаторами» [57, с. 5]. Водночас незважаючи на значення вестфальської системи та її вплив на розвиток багатьох держав, Г. Кіссенджер пише, що Європа намагається дотримуватися концепції об'єднаного суверенітету [57, с. 6].

Після набуття статусу члена ЄС держава не втрачає свої незалежність та суверенітет. У такому випадку об'єднання суверенітету відбувається шляхом добровільного делегування частини повноважень по впливу на ряд обраних сфер спеціально створеним інститутам. У цьому випадку обов'язковою умовою є закріплення порядку співпраці та визначення повноважень шляхом укладання угод (або приєднання до вже існуючих). Завдяки тому, що кожна з держав-членів Євросоюзу має своїх представників у складі інститутів ЄС, контроль за виконанням угод має зберігатися.

Європейський Союз – найпоширеніший приклад застосування концепції «об'єднаного суверенітету», але не єдиний. Незалежність та суверенітет – гарантія визнання держави світовою спільнотою, можливість бути членом міжнародних організацій та альянсів, укладання міждержавних угод тощо.

Однак незалежність та суверенітет не забезпечують держави від агресії та наступу на державний суверенітет з боку інших держав. У цьому випадку об'єднаний суверенітет може стати «формулою миру» [180]. Сама необхідність гарантії безпеки та миру після Першої та Другої світових війн стали поштовхом до створення таких організацій як ООН, Всесвітній банк та ін. Ідея глобальних союзів полягає не лише в тому, що об'єднання зусиль дасть змогу вирішувати проблемні питання мирним шляхом. Критерієм до співпраці є також і військова сила. Підвищення обороноздатності та військової міці є основою функціонування ще одного об'єднання – НАТО. Угода Північноатлантичного альянсу гарантує, що «будь-які наступальні військові дії, вжиті проти держави-члена, призведуть до помсти загальною силою всіх держав-членів» [204].

Однією із особливостей концепції об'єднаного суверенітету є відмова від одностайності прийняття рішень. Завдання об'єднаного суверенітету – знайти такий варіант вирішення проблеми, який би максимально влаштував усіх учасників перемовин. Чим ширшим є коло учасників, тим складніше дійти консенсусу. У такому випадку прийняття рішень здійснюється кваліфікаційною більшістю. До прикладу, такі правила діють в Євросоюзі. Безумовно, це не виключає, що інтереси окремих учасників залишаться поза увагою. Ключовим тут залишається принцип загальної корисності прийнятих рішень. Зрештою, у демократичних суспільствах перегляд домовленостей, зміна форматів співпраці та вдосконалення угод є скоріше правилом, аніж винятком.

Німецький вчений Бертольд Ріттбергер пояснює успішність тези про прийняття рішень кваліфікаційною більшістю на прикладі функціонування європейського ринку товарів та послуг. Держави могли б залишити за собою право використовувати вето щодо прийняття рішень у цій сфері. Проте запровадження кваліфікованого мажоритарного голосування показало, що держави-члени ЄС визнали перевагу скасування територіальних бар'єрів більше, аніж би отримали від збереження права вето [234].

Важливим положенням концепції об'єднаного суверенітету є можливість збереження права вето у тих сферах, які уряди вважають за необхідне забезпечити від надмірного міжнародного впливу (що може пояснюватися як ідеологічними міркуваннями, так і особливостями внутрішньої політики) [234]. Механізми цього захисту передбачені у численних договорах ЄС, якими закріплено основні принципи діяльності Євросоюзу: принцип наділення компетенцією, принцип субсидіарності та принцип пропорційності [38].

Слід зауважити, що назва принципу «наділення компетенцією» вказує саме на походження компетенції Союзу. На те, що вона має похідний характер, адже отримана від держав-членів, які шляхом укладення договорів передали у регулювання ЄС частину своїх суверенних прав та інших прерогатив.

Концепцію «спільного суверенітету» розглядає С. Краснер. На думку вченого, спільний суверенітет передбачає включення зовнішніх суб'єктів у внутрішні структури влади на невизначений період часу. При цьому зберігається одна з основних ознак суверенітету – можливість укладати міжнародні угоди (хоча інколи держави змушені йти на поступки, якщо це визначено договорами об'єднання) [211, р. 1091]. Важливими умовами дії концепції спільного суверенітету є також добровільна участь держави в союзах, що передбачають передачу повноважень, а також рівність учасників об'єднань.

Семантично поняття «об'єднаний» та «спільний» відрізняються. Проте у межах теорії державного суверенітету вони пояснюють одне якісне значення: співробітництво, направлене на примноження повноважень кожного з членів об'єднання [66, с. 92].

Дещо іншої точки зору дотримуються ідеологи концепції «діленого суверенітету» (*divisible sovereignty*). Хоча самі ж прибічники цієї концепції стверджують, що ділимість суверенітету здебільшого не сприймається у наукових колах «переважно через домінування формально-правового підходу до влади, що відкидає існування ієрархії, погоджені поза будь-якими

законними відносинами» [212, р. 3] З цією точкою зору можна погодитися, адже саме неподільність та єдність суверенітету є одними з основних його ознак. «Суверенітет держави єдиний і неподільний, оскільки єдиним є народ, що створює державу і виступає джерелом її влади» [9, с. 61]. Саме таким суверенітет розглядають прибічники теорії абсолютного суверенітету. Для них суверенітет – головна ознака держави: він або властивий їй, або ні. Однак прибічників біполярного підходу до розгляду державного суверенітету стає дедалі менше. Контраргументи полягають у тому, що обсяг державного суверенітету залежить від того, чи є держава незалежною у міжнародних відносинах, чи є вона складовою більш великого державного утворення (федерації, конфедерації), чи є вона учасницею міждержавного союзу тощо. Таким чином, створюються обставини, що «державний суверенітет стає не абсолютним, а відносним» [34, с. 56].

Теоретичні дослідження ділимості суверенітету мають доволі глибокі корені. Учені стверджують, що попри відносно нещодавній початок дискусій щодо ділимості суверенітету під впливом глобалізацій та інтеграції, реалізація цієї концепції має доволі глибокі корені. Вони сягають періоду колоніальних імперій. Найбільш яскравий приклад застосування концепції діленого суверенітету – відносини Британської імперії із колоніальною Індією. Вчена П. Саксена пише, що «офіційні представники Британії та представники князівств спирались на концепцію «діленого суверенітету» для захисту свого бачення імперського порядку» [236]. Водночас вчена пише, що розуміння суті концепції різнилося: «обидві сторони стверджували, що суверенітет був поділений між британським урядом та підданою державою. Піддані держави стверджували, що цей поділ було засновано на «згоді», у той час, як британці говорили, що поділ пояснюється саме «імперськими інтересами» [236]. Пізніше саме на ідеї діленого суверенітету ґрунтувалося заснування Індійської федерації.

Позицію ділимості суверенітету відстоює британський юрист Генрі Мен. Своє переконання він аргументує тим, що сам по собі суверенітет «вказує на

добре усталене поєднання окремих повноважень та привілеїв» [212]. Вчений розглядає суверенітет як сукупність окремих прав: права на війну та мир, права на правосуддя, право приймати та скасовувати закони тощо. Відповідальною фігурою за збереження, реалізацію та недоторканість цих прав несе суверен. Утім, вчений не вбачає загрози у тому, що реалізація та виконання цих прав можуть здійснюватися не одноосібно сувереном, а бути передані декільком особам. Така аргументація дещо суперечлива перш за все через те, що ототожнює реалізацію суверенітету виключно с сувереном. Поза увагою залишається те, що кінцевим «власником» суверенітету все ж таки є народ. І реалізація усіх повноважень, що належать державі, має відображати волю народу. У більшості демократичних держав народ «призначає» суверена шляхом виборів. Таким чином даючи йому вірчу грамоту на управління державними процесами. Водночас перелік завдань суверена може бути обмежений, а частина передана іншим посадовим особам. Тому поділ повноважень з управління державою не зовсім доцільно розглядати як один із аргументів ділимості суверенітету, який повною мірою належить народу. Дослідник Л. Бентон називає теорію, запропоновану вченим Г. Меном, «новою юриспруденцією «імперського права», гібридом внутрішньодержавного права та міжнародного права, що включало ділений суверенітет» [154, р. 294].

Одним із перших значення діленого суверенітету для функціонування сучасних держав сформулював Д. Хелд: «Управління державами в умовах серйозного ускладнення міжнародної системи пов'язано з розподілом їх суверенітету між багатогранністю національних, регіональних та інтернаціональних організацій та його обмеженістю, що пояснюється самою природою цієї багатоманітності» [202, р. 10].

У сучасних дослідженнях концепцію діленого суверенітету використовують у тому числі для пояснення особливостей відносин між Європейським Союзом та державами-членами. У цьому випадку *ділений суверенітет* протиставляють концепції *об'єднаного суверенітету*. На

перший погляд обидві концепції дещо схожі. В обох випадках держава виокремлює перелік сфер, впливати на які дозволяє більш широкому колу учасників (інститутам міжнародних чи наддержавних організацій, іншим державам у межах союзів та альянсів). Зрештою, природа вищезгаданих концепцій різниться. Адже у першому випадку суверенітет держави залишається недоторканим і не відчужується. Держава не втрачає можливості впливати на функціонування тих сфер, приймати рішення у яких дозволено в рамках міжнародної співпраці. Концепція діленого суверенітету передбачає відчуження частини повноважень в державі, позбавляючи її можливості контролювати та впливати на їх розвиток.

Вищезгадані концепції суверенітету – спроба знайти відповідь на питання щодо реалізації державами суверенітету, зважаючи на особливості сучасного міждержавного співробітництва. Кожна з концепцій має свої переваги та недоліки. Наукова дискусія між вченими згодом привела до того, що дослідники або поверталися до унітарної, або перейшли до концепції пост-суверенітету [156].

Третій напрям досліджень представляють прибічники концепції *пост-суверенітету*. Основна теза представників цього напрямку стосується необхідності перегляду традиційного поняття суверенітету у межах такого об'єднання як Європейський Союз [156, р. 18]. Перш за все це стосується порядку прийняття рішень в Євросоюзі. Баланс у відносинах між національними урядами та інститутами ЄС є гарантією збереження незалежності держав. Проте дедалі більше держави-члени Євросоюзу висловлюють занепокоєння тим, що поступово цей баланс порушується, а заключне слово переходить до керівників ЄС. Таким чином, вплив на внутрішньополітичні процеси в державах так само переходить до європейських інституцій.

Одним із перших поняття пост-суверенітету ввів професор Майкл Кітінг. Він пов'язував його з процесами послаблення центральної влади та диверсифікації управління [14]. Дослідники наголошують на тому, що

суверенітет занадто глибоко увійшов до політичного та юридичного дискурсу, відповідно, вплив суверенітету необхідно обмежити. Проте ігнорувати його «гносеологічну та нормативну роль» [156, р. 17], як вважає С. Бессон, неприпустимо. Р. Белламі однією із причин переходу від суверенного до пост-суверенного порядку називає зростання переваги юридичного визначення суверенітету над політичними підходом до його розуміння [153, р. 174]. Дія міжурядових договорів обмежує можливість держави впливати на власний розвиток без урахування їх положень. Теорія державного суверенітету сама по собі несумісна з такими обмеженнями. Р. Белламі розглядає Євросоюз, як «тестовий приклад того, чи буде і яким чином будуть трансформуватися держава та державний суверенітет» [153, р. 170]. Він також зазначає, що не зважаючи на те, що у межах Союзу відбувається передача суверенних повноважень інститутам ЄС, цей процес включає лише «часткову передачу та послаблення суверенітету, а не його загибель» [153, р. 168].

Вчений Р. Белламі розуміє традиційне визначення суверенітету як правове верховенство, у той час коли пост-суверенітет має виключно політологічний зміст. Хоча ці значення і мають відмінності у тлумаченні, вони є «двома сторонами однієї монети» [153, р. 169]. Влада в якості легітимного правителя (суверена) та верховенство закону взаємопов'язані і впливають одне на одного, відповідно, не можуть існувати окремо. Отже, як неможливо визначити пріоритет правового суверенітету над політичним, так і суверенітет та пост-суверенітет відображають різні якості одного й того самого явища.

Особливості розвитку сучасного демократичного суспільства обмежують здатність держави домінувати над своїми громадянами. Суверенітет, виступаючи як «верховний арбітр» [153, р. 170], чітко закріплює прийнятні та неприйнятні норми поведінки та змушує всіх їм підкорюватися. Прибічники пост-суверенітету намагаються вирішити цю дилему шляхом угоди між сторонами та перегляду тих правил, щодо яких виникли

розбіжності. І справді, без таких угод (діалогу громадяни-держава) жодне використання суверенної влади не може бути законним. Таким чином, пост-суверенітет не виводить нас за межі суверенітету у його традиційному розумінні, а формує новий порядок щодо легітимації та обмеження суверенної влади. У світі пост-суверенітету на перший план виходить відповідальність, на чому і мають базуватися політичні процеси.

Підвищення уваги до обговорення концепції пост-суверенітету та можливостей переходу світу до нового пост-суверенного порядку порушує багато питань. Перш за все ці питання стосуються функціонування національних держав. Зокрема тих, що все ще належать до держав, що розвиваються. Дискусію щодо майбутнього суверенітету порушує у своїх роботах американська дослідниця Петра Гумплова. Вчена звертає увагу на невизначеність можливих трансформацій: «якщо суверенні держави зникають, що відбувається з післявоєнними міжнародно-правовими принципами, суверенною рівністю, принципом невторчання, самовизначенням» і т. д. Чи є ці прагнення неактуальними уже зараз [200, р. 13-14]. Полеміка щодо актуальності та практичного пост-суверенітету триває. Допоки у вчених питань щодо порядку її функціонування більше, аніж відповідей на них. Зрештою, неоднорідність економічного, політичного, соціального та культурного розвитку держав створює нові загрози, а не вирішує питання реалізації суверенітету під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів. Незрозумілим залишається кінцевий суб'єкт, якому належатиме суверенітет. З точки зору політичного розуміння суверенітету, що враховує само розуміння внутрішніх суб'єктів (громадянин, глава держави та ін.), верховенства права, особливостей політичного процесу варто визнати перевагу національного правопорядку над наднаціональним. Таким чином, держави-члени ЄС залишаються суверенними і їх суверенітет не може бути відчужений, а отже, Європейський Союз не може називатися пост-суверенною системою [200, р. 15].

Дослідниця С. Бессон пише, що незважаючи на багатоманіття концепцій та підходів до розуміння державного суверенітету, жодна з концепцій не описує порядок відносин між державами в процесі євроінтеграції повною мірою. Так чи інакше концепції апелюють до однієї з крайностей – або абсолютного суверенітету, що не описує особливостей відносин у ЄС, або до повного зникнення та нівелювання суверенітету. Концепцією, яка могла б визначити порядок відносин, є концепція «*обмеженого суверенітету*» (*limited sovereignty*). У цьому випадку суверенітет, хоча існує фактично, проте його основоположне значення змінюється. Як пише С. Бессон: «проблема цієї моделі полягає у неможливості визначити, що суверенітет є настільки обмежений чи роздроблений, що не можна більше говорити про суверенітет» [156, р. 10].

Зрештою, С. Бессон не лише вказує на слабкі сторони інших концепцій, а й пропонує свою – концепцію «*кооперативного суверенітету*» (*cooperative sovereignty*). Основними його ознаками вчена називає співпрацю, узгодження дій та розподіл компетенцій. Слід зазначити, що саме принцип розподілу компетенцій і є одним із тих, що закріплено як договорами ЄС, так і окремими конституціями держав-членів. Головним для кооперативного суверенітету є «передача повноважень тим органам, які краще за все забезпечать захист спільних суверенних цінностей і принципів, таких як цінності демократії та основні права» [156, р. 9]. Взаємний контроль та розподіл компетенцій також передбачає у разі невиконання своїх обов'язків однією зі сторін угоди повне визволення від будь-яких взаємних зобов'язань другою стороною [156, р. 9]. Мета цієї концепції – забезпечити тісне співробітництво держав, мінімізувавши можливі конфлікти між різними рівнями інститутів Європейського Союзу. На відміну від інших концепцій кооперативний суверенітет не передбачає об'єднання, розподіл чи будь-які інші маніпуляції із суверенітетом. Передбачається, що держави тимчасово співпрацюють одна із одною, залишаючи при цьому право впливати на свої рішення, виходячи із їх корисності для держави.

Водночас кооперативний суверенітет не виключає необхідності виникнення взаємних зобов'язань з боку національних урядів та наддержавних інституцій. С. Бессон пише лише про «юридичний та судовий рівень» таких взаємних обов'язків. Ціллю якого є забезпечити послідовність та рівність під час прийняття рішень. Проте доцільно було б говорити і про взаємні права в інших сферах співпраці: політичній, культурній, соціальній тощо. Якщо ж «національна або європейська влада не виконує свої зобов'язання по відношенню до інших, останній може бути звільнений від взаємних обов'язків» [156, р. 17]. С. Бессон до важливих чинників забезпечення кооперативного суверенітету відносить те, що «усе погоджене у межах співпраці накладає перш за все політичні зобов'язання, а не юридичні чи інституціональні» [156, р. 18]. «Кооперативний суверенітет є відображенням політичної реальності, у якій окремі політичні чи юридичні суверени пересікаються в одній і тій самій общині, на одній і тій самій території, що передбачає ідею про вищу, об'єднавчу правову основу співпраці» [156, р. 18].

Вчені не завжди вдаються до виокремлення концепцій державного суверенітету для пояснення особливостей відносин між державами в умовах глобалізації та інтеграції. Професор Карен Літфін стверджує, що формат відносин між державами та зміни світового порядку співпраці між державами не мають змушувати суверенні держави винаходити «якусь нову форму політичної організації» [197, р. 50-51]. Американський політик Брюс Байерс для пояснення особливостей реалізації суверенітету пропонує термін «угода про суверенітет». «Угода про суверенітет» передбачає «компроміс між трьома складовими суверенітету – автономією, контролем та легітимністю» [197, р. 50]. Здебільшого подібні «угоди» мають формальний характер і підтверджуються офіційно оформленими домовленостями між державами. Саме у цих домовленостях і визначається «компроміс автономій та контролю» [197, р. 50].

Висновки: Становлення поняття «суверенітет» має тривалу історію. У більш загальному значенні суверенітет визначають як верховенство влади держави всередині країни та її незалежність у зовнішніх зносинах. Дискусії навколо визначення поняття не припиняються і до сьогодні. Але суверенітет уже розглядають не як концепцію, яка стосується виключно владно-територіальних відносин. На перший план виходять питання політико-правового визначення державного суверенітету. Якщо декілька століть тому пріоритетне значення для держави мали територія та військова міць, то сьогодні питання захисту держави розповсюджуються в тому числі на економічну, соціальну, політичну та інші сфери. Серед чинників, що впливають на визначення державний суверенітет, можна виокремити наступні:

По-перше, вплив конкретного історичного періоду на визначення поняття. Кожна з історичних епох характеризується своїми вимогами та обмеженнями стосовно держави та можливості її реалізувати свої суверенні права. Статус держав, їх соціально-економічний розвиток, порядок міжнародного співробітництва невинно змінювалися. Значення та розуміння державою важливості суверенітету залежало в тому числі від ефективності функціонування політичних систем та рівня політичної культури суспільства. По-друге, на визначення суверенітету впливає його міждисциплінарний характер. Суверенітет розглядають як категорію юридичну. Звертаються до досліджень суверенітету і в межах вивчення економіки, історії чи соціології. Наразі вчені усе більше уваги звертають на політологічний зміст поняття. По-третє, особливості міждержавного співробітництва та становища держави на геополітичній арені. Залежно від цього дослідники розподіляють держави та ті, що мають високий рівень суверенітету, середній та низький. Це залежить від впливовості держави на міжнародній арені, її економічного та політичного розвитку. Чим вищий ступінь суверенітету, тим легше державі захистити його від можливого посягання.

Під тиском процесів глобалізації та інтеграції функціонування держав значно змінилося, що також вплинуло на визначення державного суверенітету. Проте ані зміна міжнародно-правових норм, ані порядку денного міжнародної співпраці не нівелюють значення та функції держави як суспільного утворення та політичного інституту. З огляду на це і державний суверенітет не втрачається. Змінюються лише окремі його властивості. Із втратою одних якостей і властивостей набуваються інші. Саме тому, дискусії щодо десуверенізації, хоча й продовжуються, говорити про повну відмову від суверенітету вчені не наважуються. Таким чином, процес «десуверенізації» доцільно було б назвати не руйнуванням суверенітету, а одним з етапів його розвитку. Недоречно говорити про втрату державного суверенітету лише через розширення міждержавної співпраці. Втрата суверенності означає більше, аніж погоджена та юридично закріплена співпраця на міжнародному рівні. Допоки держава зберігає можливість відмовитися від співпраці, допоки вона залишається незалежною у виборі зовнішнього та внутрішнього вектору розвитку мова про втрату суверенітету не йде.

Останнім часом спостерігається дедалі більш виражена тенденція до зосередження держав на внутрішніх проблемах. В умовах екологічних, кліматичних та економічних загроз, бажання держав відокремитися та самостійно пережити кризовий період – спроба мінімізувати ризики та загрози. Зрештою, очевидно, що більш «слабкі» держави з низьким рівнем суверенітету змушені будуть шукати баланс між співпрацею на наднаціональному та міждержавному рівнях та спробами подолати внутрішньодержавні кризи. Для таких держав співпраця на міжнародному рівні – якісне поле для розвитку, перш за все економічного потенціалу. Зрештою, недоліки глобалізації, такі як загроза втратити власну економічну, соціальну, культурну та іншу самобутність, приводять до посилення ролі глокалізації. Запускається зворотній процес, за якого держави тяжіють зберегти свою самобутність та вплив. Перенасичення впливу ззовні впливає на бажання держав обмежити кордони не лише територіальні, а й

політичного та економічного впливу на внутрішній розвиток. За таких умов питання суверенітету стає дедалі актуальнішим. Продовжуються пошуки того, яким чином відбувається політико-правове врегулювання його функціонування.

Сучасні дослідження теорії державного суверенітету зосереджуються на пошуку відповіді щодо способу його реалізації. Суперечки точаться навколо питань зникнення, руйнування та посилення державного суверенітету. У свою чергу це зумовлює появу численних концепцій «державного суверенітету», які пояснюють у тому числі особливості реалізації державного суверенітету в умовах співробітництва в межах міжнародних організацій та об'єднань. Завдання концепцій – зважаючи не лише на політичні, а й правові нюанси співпраці, пояснити особливості реалізації державного суверенітету у кожному конкретному випадку. Однак зважаючи на цілісність поняття «суверенітет» та його невідчужуваність, концепції та теорії слугують лише політичним аргументом, що підтверджує правове визначення незалежності та суверенності держави. До того ж, концепції стають аргументом дослідників на підтвердження теорій щодо зникнення чи, навпаки, посилення ролі суверенітету держав.

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ КРАЇНАМИ- ЧЛЕНАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Особливості Європейського Союзу як міждержавного об'єднання

Перелік та повноваження інститутів Європейського Союзу неодноразово змінювались. Необхідність безперервного перегляду правил функціонування інститутів ЄС та коригування договорів спричинено стрімким збільшенням кількості членів Європейського Союзу, що впливало на необхідність не лише організувати роботу об'єднання, а й зберегти основні принципи діяльності Союзу та забезпечити рівність кожному з його членів.

Найбільша реформа інституційної структури Європейського Союзу відбулась із прийняттям Лісабонського договору. Були переглянуті склад, повноваження, функції інститутів об'єднання. Основне завдання, яке мав виконати Лісабонський договір, – не лише забезпечити рівність та справедливість представництва держав-членів Європейського Союзу в інститутах, а й дотриматись принципів стимулів та противаг у їх діяльності. Відповідно до положень договору, функціонування інститутів ЄС ґрунтується на співпраці їх між собою та, як правило, передбачає необхідність отримання консультацій, рекомендацій та висновків інших структур, або ж набуття чинності рішення лише після погодження його декількома інститутами.

Відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу інституційну структуру Європейського Союзу складають:

- Європейський парламент (ЄП, Європарламент);
- Європейська Рада;
- Рада Європейського Союзу (Рада ЄС);
- Європейська комісія (ЄК, Єврокомісія, Комісія);
- Суд Європейського Союзу (Суд ЄС);
- Європейський центральний банк (ЄЦР) ;
- Рахункова палата.

Кожен інститут Європейського Союзу має діяти виключно у межах повноважень, покладених на нього договорами, положеннями та іншими нормативними актами Євросоюзу.

Європейський парламент (англ. European Parliament; фр. Parlement européen) – єдиний орган Європейського Союзу, представники якого обираються шляхом прямого голосування громадянами країн-членів ЄС. Європарламент складається з 750+1 (президент Європарламенту) членів, які обираються терміном на п'ять років. Кількість депутатів змінилась після завершення Brexit. Європарламент вирішив знизити кількість членів до 705: частину місць, які мали займати парламентарі Великої Британії, розподілено між державами-членами, а 46 з них залишили «вакантними» до наступного розширення об'єднання. Депутати представлені у парламенті відповідно до партійної приналежності, а не за принципом представництва певної держави. Місця в парламенті розподіляються за системою «зниженої пропорційності» (degressively proportional representation). Розподіл кількості місць для кожної держави відбувається пропорційно до кількості населення країни, що входить до складу Європейського Союзу. Мінімальна кількість представників від держави становить 6 (Кіпр, Люксембург, Мальта), максимальна – 96 (Німеччина). Очолює Європейський парламент – Президент, якого депутати обирають зі свого складу строком на 2,5 роки. Розташований Європарламенту у м. Страсбург (Франція).

Як правило Європейський парламент приймає рішення абсолютною більшістю членів. Але існують і виключення, наприклад, надання негативного висновку про діяльність Єврокомісії потребує 2/3 депутатів голосів «за».

До функцій Європейського парламенту належать: законодавча, бюджетна, контрольна та консультативна.

Законодавчу функцію Європейський парламент реалізує разом із Радою Європейського Союзу. Лісабонським договором повноваження Європарламенту у сфері законодавчого регулювання значно розширилися.

Серед суттєвих змін – наділення Європейського парламенту правом законодавчої ініціативи, яке застосовується в особливих випадках та у разі рекомендації Європейського центрального банку або запиту Суду чи Європейського інвестиційного банку (пункт 4 статті 289 Договору про функціонування ЄС).

Прийняття нормативних актів ЄС (регламент, директива, резолюція, постанова тощо) дозволяється із застосуванням або звичайної законодавчої процедури, або спеціальної законодавчої процедури (стаття 289 Договору про функціонування ЄС). Застосування кожної з процедур залежить від сфери, якою стосуватиметься нормативно-правовий акт.

Порядок застосування звичайної законодавчої процедури регулюється статтею 295 Договору про функціонування ЄС та передбачає такі етапи: перше читання, друге читання, процедура погодження, третє читання. Спочатку Європейська комісія направляє пропозицію Європарламенту та Раді ЄС. Європейський парламент приймає свою пропозицію у першому читанні та направляє її Раді ЄС, якщо Рада Європейського Союзу погоджується з пропозицією, акт приймається в редакції запропонованій Європарламентом. У разі, якщо позиція Ради ЄС відрізняється, орган направляє Європарламенту свою пропозицію із поясненнями причин відхилення тих чи інших пропозицій. Протягом трьох місяців Європарламент може погодити пропозиції Ради ЄС, відхилити її, або запропонувати Європейській комісії та Раді ЄС свої пропозиції, позицію щодо яких має винести Комісія. Протягом трьох місяців Рада ЄС може погодити правки або відхилити їх та скликати погоджувальний комітет. Погоджувальний комітет має протягом шести тижнів з моменту скликання винести рішення, керуючись пропозиціями та правками, наданими Європарламентом та Радою ЄС. У разі, якщо у шеститижневий термін Погоджувальний комітет не винесе рішення, акт вважається неприйнятним. Якщо рішення прийняте, Європарламент та Рада ЄС мають по шість тижнів для прийняття рішення. Європарламент приймає відповідне рішення шляхом голосування більшістю

голосів, а Рада ЄС – кваліфікованою більшістю. Європарламент та Рада ЄС можуть продовжувати строки прийняття рішень: три місяці – на один місяць, шість тижнів – на два тижні відповідно. У разі, якщо хоча б один із інститутів рішення не підтримає, акт вважається неприйнятним.

Спеціальна законодавча процедура може застосовуватись для прийняття рішень щодо обмеженого кола питань: співробітництва поліції та судових установ; внесення змін до договорів ЄС; дискримінації за расовою, статевою, етнічною ознакою, релігійними чи політичним переконаннями; сфері сільського господарства; зміні податкового режиму; питаннях надання політичного притулку чи імміграції тощо. Спеціальна законодавча процедура може стосуватися: процедури консультацій, процедури санкціонування та процедури згоди.

Процедура консультацій передбачає підтримку позиції, надання висновку чи правок Європарламенту на прохання та перед прийняттям рішення Радою ЄС. Позиція Європейського парламенту не є обов'язковою до врахування, але відповідно до рішення Суду ЄС, приймати рішення без надходження документу Рада ЄС не має. Відповідне положення дещо маніпулятивне та може використовуватися для затягування Європарламентом прийняття рішень.

Процедура санкціонування передбачає надання згоди Радою ЄС для прийняття рішення Європейським парламентом. Зазвичай ця процедура застосовується для ухвалення рішень, що стосуються доповнення чи зміни повноважень та інших питань, які стосуються Європейського омбудсмана та депутатів Європарламенту.

Процедура згоди застосовується під час укладання міжнародних договорів, розширення складу ЄС, у сфері діяльності Європейського центрального банку та питаннях, що стосуються виборів до Європарламенту. У разі звернення до цієї процедури Європейський парламент має надати згоду і погодити рішення Ради ЄС в ідентичній редакції. Рада ЄС не може

проігнорувати у даному випадку позицію ЄП, відповідно відмова підтримати рішення фактично означає вето.

Бюджетна функція реалізується Європейським парламентом разом із Радою Європейського Союзу. Повноваження Європейського парламенту під час затвердження бюджету ЄС стосуються розгляду пропозицій, наданих Європейською комісією, а також відповідних змін та пропозицій, наданих Радою ЄС на основі внесеного Комісією бюджету. Протягом сорока двох днів з моменту передачі Європарламенту позиції Ради Європейського Союзу перший має погодити позицію або не виносити жодного рішення – тоді бюджет вважається прийнятим. Якщо Рада ЄС протягом десяти днів відмовляється від пропозицій Європарламенту, прийняття рішення відбувається під час скликання Погоджувального комітету. Рішення Погоджувального комітету потребують підтримки як Європейським парламентом, так і Радою ЄС. Саме Голова Європейського парламенту має повноваження констатувати остаточне прийняття бюджету. Європейський парламент своїм рішенням має право відхилити проект бюджету. У такому разі Європейська комісія має розробити та представити новий документ.

Окрім участі у процесі затвердження бюджету Європейський парламент вносить Європейській комісії подання щодо фінансових потреб для функціонування інституту на наступний бюджетний рік.

Стаття 319 Договору про функціонування ЄС передбачає право контролю Європейського парламенту стосовно виконання бюджету Європейською комісією.

Повноваження контролю Європейського парламенту перш за все стосується діяльності Європейської комісії. По-перше, Європарламент повноважний обирати Голову Європейської комісії. По-друге, Європарламент повноважний виносити вотум недовіри Єврокомісії на основі представленого інститутом докладу (статті 233-234 Договору про функціонування ЄС). Європарламент приймає рішення про вираження недовіри відкритим голосуванням не раніше трьох днів після внесення такої

пропозиції. У разі, якщо вотум недовіри прийнято більшістю, яка складає 2/3 поданих голосів та більшістю членів ЄС, то члени Єврокомісії мають подати у відставку, але продовжують виконувати свої повноваження до моменту призначення нових членів.

Європейський парламент повноважний створювати тимчасові комісії (стаття 226 Договору про функціонування ЄС) на запит одної четвертої депутатів для того, аби без шкоди повноваженням, наданим Договорами іншим інститутам та органам, перевірити надані факти про порушення. Виключення складають факти, що виступають предметом судового розгляду. Порядок права на розслідування Європейський парламент постановляє після отримання згоди Ради ЄС та Єврокомісії.

Консультативна функція Європейського парламенту реалізується під час надання консультативних висновків стосовно питань зовнішньої компетенції, укладання міжнародних договорів, прийняття нових членів до Європейського парламенту. Консультації Європейський парламент надає у межах консультативної процедури, прийняття нормативних актів Євросоюзу, до прикладу, регламентів Ради ЄС, створення структур для реалізації науково-дослідних програм, програм технологічного розвитку тощо (статі 109, 188 Договору про функціонування ЄС); формування деяких органів Євросоюзу – Голови Європейського центрального банку, членів Рахункової палати.

Європейська рада (англ. European Council, фр. Le Conseil européen) – інститут Європейського Союзу, який визначає політичний порядок денний та пріоритети діяльності Європейського Союзу.

До складу Європейської ради входять очільники держав або урядів членів Європейського Союзу, президент Європейської ради та президент Європейської комісії. У засіданнях, під час яких обговорюються та приймаються рішення в сфері зовнішньої політики, участь бере Верховний представник з питань зовнішньої політики та безпеки. Ані президент Європейської комісії, ані голова Європейської комісії не мають права голосу під час голосувань Європейської ради.

Президент Європейської ради обирається строком на два з половиною роки із можливістю продовжити здійснювати повноваження протягом ще одного терміну. До повноважень Президента Європейської ради належить головування під час засідань, забезпечення підготовки та безперервної роботи Європейської ради, підготовка та представлення доповіді Європейському парламенту за підсумками засідань та за підсумками року. Президент Європейської ради відіграє провідну роль в управлінні єврозоною. Відповідно до покладених договорами зобов'язань він реалізує повноваження у сфері міжнародних відносин.

Європейська рада проводить засідання чотири рази на рік. Президент Європейської ради може скликати позапланові спеціальні засідання. Рішення Європейська рада ухвалює консенсусом. Прийняття рішень щодо окремих питань, якщо це закріплено договорами, потребують одностайного голосування або голосування кваліфікованою більшістю голосів. Процедурні рішення чи затвердження внутрішнього регламенту Європейська рада приймає простою більшістю голосів. Рішення, прийняті Європейською радою, підписує Голова та Генеральний секретар, після чого вони публікуються в Офіційному журналі ЄС. Принципово, що рішення ухвалені Європейською радою, мають виключно політичний, а не правовий характер.

Як правило, засідання Європейської ради мають закритий формат. Під час засідань відбуваються як наради у широкому колі, де участь беруть усі представники держав-членів, так і неформальні зустрічі лідерів держав. З огляду на завдання, які реалізує Європейська рада предметом обговорення на засіданнях, є питання щодо політичного порядку денного Союзу та світу, міжнародних відносин, соціально-економічної ситуації. Європейська рада затверджує коротко- та довгострокові плани та стратегії діяльності Союзу. Вона розглядає питання подальшого розширення Європейського Союзу.

Європейська рада може давати рекомендації не лише органами та інститутам ЄС, а й державам-членам Євросоюзу. З огляду на те, що Європейська рада не має законодавчих повноважень, відповідно до

встановлених нею положень та рекомендацій, вона може запросити Європейську комісію до розробки та винесені законопроекту, а також виносить пропозиції Раді ЄС та Європейському парламенту розглянути та затвердити необхідні для реалізації планів та стратегій рішень.

Рада Європейського Союзу – інститут Європейського Союзу, який створений для координації роботи безпосередньо держав-членів об'єднання. Рада ЄС разом із Європейським парламентом виконують законодавчу та бюджету функції. Рада ЄС здійснює функцію визначення політики та координаційну функцію відповідно до умов, визначених договорами. Рішення Ради ЄС мають обов'язковий характер для всіх членів об'єднання.

До складу Ради ЄС входить по одному представнику від кожної держави-члена ЄС на рівні міністрів, які здійснюють свої повноваження від імені уряду держав. Зазвичай на рівні Ради ЄС державу представляє міністр закордонних справ, але у випадках розгляду профільного галузевого питання це може бути міністр, до компетенцій якого належить відання відповідною проблематикою. Повноваження головуєчого у Раді ЄС виконують по чергово, за принципом ротації представники трьох держав-членів у порядку, визначеному Радою Євросоюзу.

Рішення Рада ЄС приймає кваліфікованою більшістю голосів, якщо інше не передбачено договорами Євросоюзу. З 1 листопада 2014 року кваліфікована більшість нараховує не менш ніж 55% членів Ради ЄС, до яких мають належати мінімум п'ятнадцять держав, у яких сконцентровано не менш 65% населення Європейського Союзу. Процедурні питання чи погодження внутрішніх розпоряджень можуть затверджуватись прямою більшістю голосів. Голосування щодо прийняття нових членів, оподаткування, правосуддя, зовнішньополітичного співробітництва потребують одностайності. У Раді ЄС держави зберігають можливість виступити проти прийняття той чи іншої ініціативи. Для цього Договором про ЄС вводиться поняття «блокуюча меншість», що має нараховувати мінімум чотирьох членів Ради ЄС.

Рада ЄС скликається на вимогу Голови за його ініціативою, або за ініціативою одного з членів Ради ЄС, або за ініціативою Європейської комісії. Засідання відбуваються публічно, коли питання стосується розгляду та затвердження законодавства. Кожна сесія Ради ЄС поділяється на дві частини: щодо розгляду та прийняття законодавчих актів, а також питань, що не стосується нормативно-правових актів.

Рада ЄС проводить засідання у різних формаціях, перелік яких затверджується відповідно до законодавства ЄС. Рада з загальних питань забезпечує погодження роботи усіх формацій Ради ЄС. Разом із головою Європейської Ради та Європейською комісією він здійснює підготовку засідань Європейської Ради та забезпечує нагляд за виконанням прийнятих рішень. Рада з питань зовнішніх справ напрацьовує план зовнішньополітичних заходів Євросоюзу щодо стратегічних напрямів, встановлених Європейською Радою та забезпечує послідовність у діяльності Євросоюзу.

Діяльність Ради ЄС перш за все стосується вирішення питань соціально-економічної політики держав-членів Європейського Союзу, забезпечення стабільності та ефективності функціонування об'єднання. Ухвалювати рішення Рада ЄС повноважена на підставі проведених з Єврокомісією консультацій та після їх узгодження з Європейським парламентом. До повноважень Ради ЄС, які вона реалізує разом із Європейським парламентом, належить затвердження бюджету Євросоюзу.

На пропозицію одної третини держав-членів ЄС, Європейської Ради або Європейського парламенту та після отримання згоди останнього, Рада ЄС може констатувати наявність серйозних загроз або порушень з боку держави-члена ЄС. Перед встановленням цього факту Рада ЄС обов'язково проводить консультації з державою-членом, якої безпосередньо стосується обвинувачення. Рада ЄС має регулярно проводити перевірку наявності причин, що змусили ухвалити відповідні заходи, а у разі їх усунення має заявити про це.

Рада ЄС повноважна брати участь в ухваленні рішення під час затвердження голови Європейської комісії, членів Єврокомісії, Європейської рахункової палати, Європейського суду, Європейського інвестиційного банку тощо. Рада ЄС встановлює оклад, надбавки та пенсії голови Європейської Ради, голови Європейської комісії та її членів, Верховного представника з питань закордонних справ і політики безпеки, членів та секретарів Суда ЄС, а також Генерального Секретаря Ради ЄС. Рішення про виплату будь-яких інших пільг, компенсацій, дотацій ухвалює також Рада ЄС.

Європейська комісія (англ. – European Commission; фр. – Commission européenne) – інститут Європейського Союзу, який передусім виконує виконавчі повноваження.

Строк повноважень Європейської комісії – 5 років. До 2014 року до складу Єврокомісії входили по одному представнику від кожної держави-члена ЄС. Відповідно до новацій, запроваджених Лісабонським договором, Єврокомісія разом із Головою та Верховним представником з питань закордонних справ і політики безпеки нараховує таку кількість членів, що дорівнює двом третім від кількості держав-членів. Держави відряджають своїх представників до Європейської комісії за принципом ротацій. Повноваження змінити цю кількість належить Раді ЄС за умови, якщо ініціативу підтримають одногolosно.

На момент здійснення повноважень члена Європейської комісії держава не має впливати на позицію своїх представників, давати будь-які вказівки чи рекомендації щодо голосувань чи реалізації інших повноважень члена Єврокомісії. Протягом виконання обов'язків члена Єврокомісії заборонено займатися будь-якою іншою професійною діяльністю не залежно від того чи є вона оплачуваною. Члени Єврокомісії під час ухвалення рішень мають керуватися виключно інтересами та принципами діяльності Європейського Союзу. У разі порушень чи перевищення службових обов'язків Суд ЄС за клопотанням Ради ЄС чи Європейської комісії може вжити заходів щодо відправлення особи у відставку, позбавлення права на пенсію чи інших пільг.

Обрання членів Європейської комісії відбувається у декілька етапів. Спочатку Європейська Рада направляє пропозицію до Європарламенту щодо кандидатури Голови Європейської комісії. Європарламент має затвердити кандидатуру більшістю голосів. Після обрання Голови, Європейська Рада переходить до процедури затвердження її складу. На основі пропозицій, направлених державами-членами, та після узгодження пропозицій із Головою Європейської комісії Європейська Рада затверджує проект переліку кандидатів у члени Європейської комісії. Проект направляється на затвердження Європейського парламенту. Після погодження Європарламентом Єврокомісія затверджується Європейською Радою.

У своїй діяльності Європейська комісія керується принципом колективної відповідальності. Члени Єврокомісії несуть відповідальність за ухвалені рішення перед Європейським парламентом, який має повноваження висловити вотум недовіри та відправити у відставку.

До повноважень Голови Європейської комісії належить визначення орієнтирів, у межах яких Єврокомісія реалізує свої задачі, визначення та встановлення порядку внутрішньої організації роботи Комісії, призначення зі складу членів Єврокомісії інших віцеголів окрім Верховного представника з питань закордонних справ і політики безпеки. На вимогу Голови та у разі наявних причин кожен із членів Єврокомісії має негайно подати у відставку.

Засідання Європейської комісії відбуваються раз на тиждень. У разі нагальної потреби для розгляду окремих питань засідання можуть тривати декілька днів. Для розгляду невідкладних питань чи для ухвалення невідкладних рішень, затверджених іншими інститутами Європейського Союзу, Єврокомісія може скликати додаткові засідання. Порядок денний засідань формується відповідно до програми діяльності Європейської комісії. Для більш фахової організації роботи за кожним членом закріплюється певний напрям діяльності Єврокомісії. Кожен окремий напрямок представлено Генеральними директорами чи службами, які відповідають за окремі сфери політики. Доклади чи ініціативи стосовно питань порядку

денного представляють члени, тематика роботи яких відповідає тематиці питання порядку денного.

Єврокомісія у межах наданих їй повноважень ініціює впровадження тих заходів, які сприяють розвитку Європейського Союзу та захисту його інтересів. За виключенням сфери зовнішньої політики та політики у сфері безпеки, а також деяких інших випадках, передбачених договорами ЄС, забезпечує представництво Союзу на міжнародній арені. Виступає з ініціативами розробки та затвердження щорічної та багаторічної програм діяльності Євросоюзу.

Законодавча функція Єврокомісії реалізується у її праві надавати пропозиції до законодавчих актів, що готуються до розгляду. Європейська комісія зберігає відповідальність за надані нею пропозиції та рекомендації у тому числі у випадку, що вона не самостійно, а на запит будь-якого іншого інституту ЄС готує такі пропозиції.

З огляду на те, що Лісабонський договір значно розширив законодавчі повноваження громадян, Європейська комісія на прохання щонайменше одного мільйону громадян держав-членів Євросоюзу, відповідно до наявних у неї компетенцій може отримати пропозицію щодо підготовки ініціативи, яка має вирішити проблемне питання, порушене громадянами.

Єврокомісія на основі поданих іншими інститутами ЄС даних формує бюджет ЄС та забезпечує його виконання. За виконання бюджету Єврокомісія відповідальна перед Європейським парламентом.

Європейська комісія володіє найбільшим набором виконавчих повноважень щодо реалізації законодавства та правил Європейського Союзу. Для цього вона має повноваження розробляти свої механізми та підходи виконання покладених на неї завдань.

Єврокомісія разом із Судом ЄС здійснює нагляд за виконанням законодавства ЄС іншими інститутами Європейського Союзу, а також фізичними та юридичними особами, які розташовані на території ЄС. Європейська комісія має повноваження звернутися із вимогою усунути

порушення до держави-члена, юридичної чи фізичної особи. У разі якщо порушення не буде усунуто, відповідно до положень Договору про ЄС, Єврокомісія має звернутися до Європейського Суду.

Європейська комісія має представництва у багатьох державах світу, в тому числі тих, які не є членами Європейського Союзу. Офіси Єврокомісії, представлені у державах, що не є членами Євросоюзу, управляються Європейською службою зовнішніх справ. Вони допомагають просувати інтереси та політику ЄС поза межами об'єднання.

Суд Європейського Союзу (англ. Court of Justice of the European Union; фр. Cour de justice de l'Union européenne) – інститут Європейського Союзу, який складається з Суду, Трибуналу та спеціалізованих трибуналів.

Кожна держава-член Європейського Союзу делегує від держави по одному судді до Суду ЄС та мінімум одного суддю до Трибуналу. Допомагають у діяльності Суду ЄС в тому числі генеральні адвокати.

Судді та генеральні адвокати призначаються строком на шість років. Після закінчення цього строку вони можуть бути призначені на посади повторно. Зі свого складу судді обирають Голову Суду ЄС шляхом таємного голосування строком на три роки із можливістю продовження виконання повноважень. Окрім Голови Суд ЄС призначає та встановлює статус Секретаря. Часткова ротація у судовому корпусі та серед генеральних адвокатів відбувається кожні три роки відповідно до умов, передбачених Статутом Суду Європейського Союзу. Регламент діяльності розробляється та затверджується Судом ЄС, але потребує погодження з Радою ЄС.

Судді та генеральні адвокати Суду ЄС мають дотримуватись принципу незалежності під час ухвалення рішень. Для того, аби мати можливість бути призначеними на ці посади, кандидати мають володіти відповідними компетенціями, займати вищі судові посади у державах-членах та мати досвід роботи у сфері права. Призначення на посади відбувається за загальною згодою урядами держав-членів.

Відбір на посади суддів та генеральних адвокатів здійснюють держави-члени, але висновок про відповідність кандидатів займаній посаді має дати спеціально створений комітет. Остаточне призначення державами-членами відбувається після надання висновку комітетом. До складу комітету входять сім членів, які призначаються зі складу колишніх членів Суду та Трибуналу, членів верховних національних судів та юристів із загальноновизнаною компетенцією, одного з яких пропонує Європейський парламент. Рішення про утворення комітету та затвердження його складу приймає Рада ЄС за ініціативою Голови Ради ЄС.

Суд Європейського Союзу виносить рішення за позовами, які подають держави-члени, інститути ЄС, фізичні чи юридичні особи або в інших випадках, передбачених договорами. З метою приведення у відповідність один одному права Європейського Союзу та національних держав за запитами національних юрисдикційних органів надає рішення щодо тлумачення та застосування права Європейського Союзу.

Суд ЄС контролює правомірність законодавчих актів, актів Ради ЄС, Європейської комісії та Європейського центрального банку, окрім рекомендацій, актів Європейського парламенту та Європейської Ради.

Європейський парламент і Рада ЄС за пропозицією Європейської комісії та після консультацій із Судом Європейського Союзу мають повноваження створювати в складі Трибуналу спеціальні трибунали. Спеціалізовані трибунали – судові органи, які наділені повноваженнями по розгляду та винесенню рішень першої інстанції щодо окремих категорій чітко визначених правових суперечок. Суд Європейського Союзу забезпечує дотримання права під час тлумачення та застосування договорів.

Робота спеціального трибуналу здійснюється відповідно до регламенту, яким чітко закріплюється склад, повноваження та сфера його компетенцій. Рішення спеціалізованих трибуналів можуть служити предметом оскарження в Трибуналі. Вимоги до членів спеціалізованих трибуналів відповідають вимогам призначення на посади суддів та генеральних адвокатів.

Призначення членів потребує одноголосного погодження Радою ЄС. Прикладом спеціалізованого суду в ЄС є Суд Європейського Союзу у справах державної служби.

Європейський центральний банк (англ. European Central Bank, фр. À la Banque centrale européenne) – інститут Європейського Союзу, основним завдання якого є управління єдиною європейською валютою.

Європейський центральний банк сприяє реалізації політики у сфері нагляду за кредитними організаціями та стабільністю фінансової системи. У сферах, що належать до його компетенції, Європейський центральний банк може надавати висновки інститутам чи органам Союзу або національним органам. До прикладу, це стосується ухвалення рішень Радою ЄС щодо покладання на Європейський центральний банк додаткових повноважень у межах сфери його компетенцій.

Відповідно до Договору функціонування ЄС виключно Європейський центральний банк повноважний санкціонувати емісію банківських білетів у євро. Випускати подібні білети можуть Європейський центральний банк або національні центральні банки. ЄЦБ може дозволити національним центральним банкам випускати монети в євро.

Реалізує свої повноваження Європейський центральний банк відповідно до положень Договору про функціонування ЄС та Статуту Європейської системи центральних банків і Європейського центрального банку.

До структури вищих органів Європейського центрального банку належать Керівна рада, Правління та Генеральна рада.

Керівна рада виконує функцію вищого органу ухвалення рішень в Європейському центральному банку. До складу Керівної ради входять члени Правління та глави національних центральних банків держав-членів Європейського Союзу, які входять до зони євро. Функцію очільника Керівної ради виконує Голова Європейського центрального банку. Зазвичай засідання Керівної ради відбуваються двічі на місяць. Завданням Керівної ради є визначення напрямів реалізації монетарної політики. Участь у засіданнях

Керівної ради без права голосу можуть брати Голова Ради ЄС та члени Європейської комісії.

До складу Правління Європейського центрального банку входять Голова ЄЦБ, заступник та додатково чотири члени. Повноваження призначати членів Правління має Європейська Рада за рекомендації Ради ЄС та після консультацій із Європейським парламентом та Керівною радою ЄЦБ. Кандидати, які претендують на посаду члена правління, мають володіти набором необхідних компетенцій у банківській та монетарній сферах та буду громадянином одної із держав-членів Європейського Союзу. Строк повноважень членів правління, включаючи Голову та його заступника, складає вісім років. Члени Правління не мають права повторно призначатись на посаду.

Генеральна рада допомагає у комунікації та реалізації банківської та монетарної політики всім державам-членам ЄС, у тому числі тим, які не входять до зони євро. Вона також виконує консультативну та дорадчу функції. До складу Генеральної ради входять Голова Європейського центрального банку та голови національних центральних банків держав-членів. Участь у засіданнях також можуть брати представники інших інститутів ЄС, але права голосу ним не надається.

Рахункова палата (англ. European Court of Auditors, фр. Cour des comptes européenne) – інститут Європейського Союзу, який забезпечує перевірку рахунків Євросоюзу.

До складу Рахункової палати належать по одному представнику від кожної держави-члена Європейського Союзу. Вони реалізують свої повноваження незалежно, у своїй діяльності керуючись виключно інтересами Євросоюзу. Право бути призначеним на посаду члена Рахункової палати має особа, що відповідає необхідним компетенціям та має досвід роботи в інституті вищого контролю. Рішення про призначення членів Рахункової палати ухвалює Рада ЄС після консультацій з Європейським парламентом щодо списку, запропонованого державами-членами Євросоюзу. Строк

повноважень членів Рахункової палати складає шість років. Протягом терміну реалізації своїх повноважень членам Рахункової палати ЄС забороняється займатися будь-якою іншою професійною діяльністю, не залежно від того оплачується вона чи ні.

Голова Рахункової палати ЄС обирається зі складу членів Рахункової палати та виконує свої повноваження строком три роки з можливістю продовження їх реалізації.

Рахункова палата реалізує контрольну функцію, що виявляється у перевірці рахунків усієї сукупності доходів та витрат Союзу, будь-якого органу чи інституту ЄС. Рахункова палата надає Європейському парламенту та Раді ЄС звіт (декларацію) щодо законності та правильності операцій, які здійснюють органи та інститути ЄС, відповідно до наданих їм компетенцій. По закінченню кожного фінансового року Рахункова палата готує звіт щодо використання коштів Європейським Союзом. Цей звіт направляється інститутам ЄС та публікується в Офіційному журналі Євросоюзу разом із додатками та зауваженнями до нього відповідних інститутів.

2.2. Основні етапи політико-правової трансформації Європейського Союзу та її вплив на реалізацію державного суверенітету країнами-членами

Історія Європейського Союзу починається зі створення Європейського співтовариства вугілля та сталі. ЄСВС було створено у повоєнні роки із метою підтримки миру, розвитку економіки та промисловості європейського континенту, підвищення рівня життя у державах-членах та допомоги у розвитку сусідніх держав. До складу Співтовариства увійшли Німеччина, Італія, Люксембург, Бельгія, Франція та Нідерланди. Французький політик, один із ідеологів створення ЄС Робер Шуман, який у промові, виголошеній в Салоніках (пізніше отримала назву «Декларація Шумана») закликав об'єднати Європу, першим кроком у чому має стати створення спільного «франко-німецького виробництва вугілля та сталі під керівництвом Вищого

органу влади у якості організації, відкритої для участі усіх держав Європи» [251]. Функціонування ЄСВС зосереджувалось лише на розвитку вугільно- та сталевидобувних галузей. Однак успіхи співпраці у цих сферах спонукали шість держав-учасників Спільноти поглибити співпрацю й у інших сферах, поступово розширювати співробітництво не лише в сфері економіки, а й політики. У 1955 році на конференції у м. Мессина (Італія) вирішено розширити сфери співпраці між державами. Як наслідок, Римською угодою у 1957 році було утворено Європейське економічне співтовариство (Європейську спільноту) та Європейське співтовариство з атомної енергії. Велика Британія, Ірландія та Данія долучились до шести держав-учасників у 1973 році, а Португалія та Іспанія – у 1986 році [46, с. 3].

З часом кількісний склад держав-членів об'єднання збільшився до 27. Безумовно це позначилось і на функціонування об'єднання, і на двосторонній взаємодії його членів. Доволі гостро постала проблема реалізації державного суверенітету, у тому числі через загрозу надмірного впливу Євросоюзу на внутрішні справи держави. Між державами Європейського Союзу сформувався новий порядок відносин, який вимагав розмежувати внутрішню компетенцію Євросоюзу, унормувати відносини між державами, які входять до його складу, та визначити правила співпраці поза межами об'єднання. Загалом, проблема визначення меж державного суверенітету не є унікальною для ЄС. Вона актуальна як для складних державних утворень, так і міждержавних союзів. Досліджуючи цей процес, необхідно звертати увагу не лише на трансформацію поняття державного суверенітету, а й особливості співпраці держав у Європейському Союзі.

Європейський Союз – унікальний приклад міждержавних відносин, який не має аналогів у світі. Унікальність ЄС полягає в тому, що йому властиві ряд ознак міжнародної міжурядової організації, міжнародного об'єднання та наддержавного союзу. Як серед зарубіжних, так і серед українських дослідників у цьому питанні немає єдності. Постійний перегляд та доповнення нормативно-правових документів та угод, на підставі яких

здійснюється співпраця в Євросоюзі, впливають на визначення формату взаємодії між учасниками об'єднання.

Співпраця держав у Євросоюзі та відносини ЄС із іншими акторами на міжнародній арені чітко регламентовані. Однак невизначеність щодо міжнародно-правового статусу ЄС все одно впливає на формування реальних та формальних механізмів порушення домовленостей. Впливає це і на питання реалізації державного суверенітету членами Європейського Союзу. Актуальним питання збереження суверенітету є не лише в межах ЄС. Бажання держав європейського континенту приєднатися до об'єднання потребує чималих змін та наближення до стандартів ЄС. За таких умов ризику порушення суверенітету доволі високі. Визначення особливостей функціонування Європейського Союзу важливо для відповіді на питання щодо захисту державного суверенітету, формування чітких правил комунікації та співпраці у конфігурації «ЄС – держави-члени»; визначення порядку відносин із Євросоюзом та державами, що прагнуть приєднатися до об'єднання, а також формулювання більш чітких правил взаємодії ЄС із міжнародною спільнотою: державами, організаціями та об'єднаннями.

Серед дослідників питання міжнародно-правового статусу Європейського Союзу і досі залишається предметом дискусій. По-перше, організація співпраці в ЄС неодноразово змінювалась. По-друге, у нормативно-правових актах Євросоюзу відсутні положення, які стосуються порядку співпраці між державами. По-третє, порядок співпраці між ЄС та членами об'єднання, як правило, не закріплено у нормативно-правових актах на національному рівні. Така невизначеність впливає на відсутність єдиної позиції щодо організації відносин в ЄС. Європейський Союз розглядають як міжнародну організацію, як наддержавне (наднаціональне) об'єднання та як федерацію.

Серед науковців Європейський Союз як міжнародну організацію розглядають М. Лобас, М. Костенко, Ю. Юмашев та ін. Аби встановити

відповідність Євросоюзу критеріям міжнародної організації, необхідно з'ясувати визначення та ознаки міжнародної організації.

Міжнародну організацію також розглядають як «постійно діючий орган, створений на підставі договору, як міждержавне (міжурядове) об'єднання з метою сприяння вирішенню міжнародних проблем і досягнення цілей, передбачених відповідним установчим документом [71, с. 152].

К. Бекашев розглядає міжнародну організацію як «об'єднання держав, створене на основі норм міжнародного права і міжнародного договору, для здійснення співробітництва в політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та ін. галузях, що має необхідну для цього систему органів, права та обов'язки, похідні від прав та обов'язків держав, і автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів [6, с. 356].

Міжнародну організацію як «організаційну форму співробітництва держав і народів у різних сферах суспільної діяльності» [134, с. 317] визначає П. Шляхтун.

На підставі цих визначень можна виокремити наступні ознаки міжнародної організації:

- створення на підставі міжнародного договору;
- об'єднання двох і більше держав;
- наявність спільної мети та цілей, закріплених договором;
- добровільність участі та виходу із об'єднання;
- наявність органів, що приймають рішення та вводять їх у дію.

З'ясуємо відповідність Європейського Союзу вищенаведеним ознакам:

По-перше, Європейський Союз було утворено на підставі договору «Про Європейський Союз» (Маастрихтська угода від 7 лютого 1992 року). Повноваження та компетенції ЄС неодноразово змінювалися та вдосконалювалися, що закріплювалось новими угодами. Євросоюз створювався на базі уже існуючих об'єднань: Євроатому, Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) і не лише поєднав усі ці об'єднання, але й дещо видозмінив

порядок співпраці, створивши нові інститути, наділені додатковими політичними, законодавчими, економічними та інші компетенціями.

По-друге, до складу ЄС увійшли виключно незалежні, суверенні держави. Статтею 49 Договору про Європейський Союз передбачено, що заявка на членство може направити будь-яка європейська держава. Окремо встановлюється ряд критеріїв та ознак, яким має відповідати держава.

По-третє, мета, цілі функціонування та повноваження Європейського Союзу закріплені угодами та актами ЄС. Вони не мають сталого характеру, а змінюються залежно від внутрішньо- та зовнішньополітичних умов.

По-четверте, членство в ЄС є абсолютно добровільним. Окрім того, у ст. 50 Договору про Європейський Союз передбачено, що будь-яка держава у відповідності до своїх конституційних правил може прийняти рішення про вихід зі складу Союзу. Це правило вже застосовувалось на практиці Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії (Brexit).

По-п'яте, міжнародна організація у своїй структурі повинна мати органи, що приймають рішення та вводять їх у дію. Розгалужена інституційна структура ЄС не властива типовим міжнародним організаціям. Функціонально вона ближче до системи вищих органів державної влади. Інституційна структура ЄС складається з Європарламенту, Єврокомісії, Європейської Ради, Європейського суду та ін.. Держави-члени беруть участь у формуванні органів ЄС. До прикладу, Європарламент формується шляхом загальних прямих виборів, участь у яких беруть громадяни держав-членів. До того ж характер рішень, прийнятих інститутами ЄС, як правило, є загальнообов'язковим для її членів.

Очевидно, що Європейський Союз відповідає доволі широкому переліку ознак міжнародної організації. Проте, як зауважує професор Д. Штрассер, порядок відносин між членами Євросоюзу суттєво відрізняється від тих, що мають місце у традиційних міжнародних організаціях. Відмінності стосуються перш за все повноважень, якими держави наділяють організації, а також порядку їх діяльності [245, р. 452].

Варто погодитися з позицією В. Швед, яка серед особливостей ЄС, які виходять за межі міжнародної організації, називає право Євросоюзу створювати наднаціональні норми [130]. Низку ознак, які властиві ЄС, але виходять за межі ознак лише міжнародної організації, виокремлює І. Яковюк:

- наявність єдиного цілісного правового простору, що заснований на принципах верховенства права;
- наявність дворівневої системи законодавства, причому право ЄС стоїть вище права національного;
- передача частини повноважень держави на користь ЄС;
- спільна валюта та спільний бюджет [139, с. 65-66].

Європейський Союз розглядають і як наддержавну (наднаціональну) організацію. У наукових колах для позначення такого типу організації застосовують термін *sui generis* (міждержавне утворення особливого характеру). Серед вчених таку позицію розділяють В. Опришко, М. Микієвич, В. Муравйов, І. Хохлов.

Варто звернути увагу на понятійну невизначеність у дослідженнях. Доволі часто, описуючи одне і те саме явище, вчені використовують два терміни: «наднаціональність» та «наддержавність». Ця невизначеність здебільшого спричинена неточністю іноземних перекладів. До прикладу, О. Мойсєєв, який для опису інтеграційних процесів ЄС використовує термін «наддержавність», пояснює це саме особливостями перекладу: «оскільки він точніше передає суть явища і є більш коректним перекладом із французької – «supranationality», англійської – «supranational», німецької – «überstaatlich» [72, с. 55].

Термін «наднаціональний» («наддержавний») неодноразово з'являється у європейських нормативно-правових документах: Резолюції Європейського конгресу (1948), декларації Р. Шумана (1950), Паризькому договору про заснування ЄОВС (1951), Договорі про створення ЄОС (1952). Хоча у жодному з документів немає ані чіткого визначення наднаціональності

(наддержавності), ані прямої згадки про Євросоюз як наднаціональну (наддержавну) організацію.

У Кембриджському словнику наднаціональний (наддержавний) визначається як той, що передбачає участь більш ніж однієї держави чи тих, що мають більшу владу чи авторитет окремих держав [163].

Дослідник Г. Скороход звертає увагу, що у роботах європейських вчених наддержавність (наднаціональність) визначають як «функціональну ознаку об'єднання держав, за якою певні суверенні права у визначених конституцією галузях передаються державами певному наднаціональному органу, причому такий процес стає незворотнім та поступово перестає залежати від волі окремих держав» [109, с. 127]. О. Мойсєєв звертає увагу, що наддержавна організація може «володіти тільки визначеними похідними правами, якими її наділяють держави-члени міжнародної організації» [72, с. 58].

Наддержавне об'єднання – це добровільний союз суверенних держав, створений для реалізації спільних інтересів шляхом делегування частини владно-управлінських компетенцій колегіально сформованим інституціям.

Серед ознак наддержавного об'єднання виокремлюють: можливість створення обов'язкових до виконання держав правил та можливість застосування санкцій у разі їх порушення; наявність у структурі «міжнародних службовців» [78, с. 79]; право втручатися у внутрішні справи держави-члена [117]; Є. Усенко звертає увагу на те, що у своїх діях наднаціональна організація має зважати не тільки на внутрішні інтереси держав-членів, а й на корисність тих чи інших рішень для об'єднання в цілому [125]. Важливе зауваження робить І. Яковюк: організація може бути визнана наднаціональною (наддержавною) лише за умови збереження її членами статусу суверенних держав [140, с. 124]. До цих ознак також можна додати добровільність об'єднання держав та готовність їх слідувати тим правилам та умовам, які висуває об'єднання.

Саме відповідність ряду з вищенаведених ознак і дає змогу розглядати Євросоюз не через призму міжнародної організації, а як наддержавне об'єднання.

Договір про Європейський Союз чітко визначає, що ЄС діє відповідно до повноважень, наданих йому державами членами. Для реалізації цих повноважень в Євросоюзі створена розгалужена система органів управління. Договором про ЄС визначається, що держави-члени передали у відання Союзу частину своїх суверенних прав та інших прерогатив. Усе, що не належить до компетенції ЄС, вважається компетенцією держави-члена. Таким чином, держави зберігають свій внутрішній та зовнішній суверенітет, але у питаннях, переданих у компетенцію Європейського Союзу, діють відповідно до прийнятих норм ЄС.

Законодавство Європейського Союзу визначає, що рішення в ЄС, як правило, приймаються кваліфікованою більшістю. В окремих випадках для прийняття рішення необхідною є одноголосна підтримка, або ж достатньо голосування простою більшістю. Саме такий варіант має забезпечувати ефективність затвердженої ініціативи для Євросоюзу в цілому, а не лише для окремих членів об'єднання. Такі правила прийняття рішень в ЄС не означають повне ігнорування позиції меншості. Держави, що входять до складу ЄС, мають різний рівень соціально-економічного розвитку, політичної стабільності та впливовості на міжнародній арені. Важливо також враховувати, що на представництво держав в ЄС впливає ряд чинників, зокрема, й чисельність населення, пропорційно до якого визначається кількість голосів у Раді ЄС. Залежно від чисельності населення розподіляються місця в Європейському парламенті. Тож цілком логічно, що під час прийняття рішень залишаються сторони, не задоволені ініціативою. Для цього передбачені механізми, що залишають меншості можливості домогтися перегляду рішень. Заблокувати рішення можна у разі, якщо проти нього виступить не менш ніж чотири держави-члени ЄС.

Рішення, прийняті Європейським Союзом, обов'язкові для виконання кожною із держав-членів. За порушення чи не виконання норм ЄС можуть бути застосовані санкції.

Деякі дослідники відносять Європейський Союз до федерації чи конфедерації. Ці погляди досліджуються у межах державницького підходу до розуміння міжнародно-правового статусу ЄС. Можна погодитися із тим, що Євросоюз частково відповідає ряду ознак федерації та конфедерації. Зокрема серед ознак, властивих федерації, Євросоюз:

- має дворівневу систему управління – на рівні держав-членів та на рівні безпосередньо ЄС;
- громадяни держав-членів автоматично є громадянам ЄС;
- Євросоюз має єдину валюту – євро, хоча і не кожна із держав приєдналася до угоди про Єврозону.

Проте у питанні наявності суверенітету держави Європейського Союзу відрізняються від суб'єктів федерації. Держави-члени Євросоюзу повною мірою зберігають свій внутрішній і зовнішній суверенітет. Особливості федеративного устрою не передбачають повної самостійності суб'єктів федерації. Суб'єкти федерації або не мають суверенітету взагалі, або він є обмеженим.

Як і конфедерація, Європейський Союз створювався як об'єднання держав для досягнення спільної мети на підставі договору, має розгалужену інституційну структуру, що здійснює управління на рівні Союзу. На відміну від федерації держави конфедерації зберігають свій суверенітет. Проте конфедерація усе ж таки – об'єднання, яке має тимчасовий характер. ЄС не створювався як союз тимчасово характеру і не передбачає форматування чи розпаду об'єднання після досягнення спільної мети.

Європейський Союз відповідає окремим ознакам міжнародної організації, наддержавного об'єднання, конфедерації та федерації, але жоден із цих форматів відносин між суб'єктами повною мірою йому не властивий. Така невизначеність створює додаткові питання щодо реалізації державного

суверенітету. Ані нормативно-правова база ЄС, ані законодавство держав-членів чітко не закріплюють формат об'єднання. На функціонування об'єднання впливає також розширення його компетенцій з суто економічних до політичних. Таким чином, підвищуються ризики маніпуляцій щодо статусу ЄС, порядку співпраці держав-членів, а також вимог до держав-кандидатів на вступ.

Зважаючи на те, що дане дослідження стосується політологічного, а не правового аналізу реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі, для того, аби розкрити особливості реалізації суверенітету в Євросоюзу, варто зосередити увагу на наступних аспектах функціонування об'єднання: інституційна структура; принципи діяльності та повноваження Євросоюзу; особливості співпраці національних урядів та інститутів ЄС під час прийняття рішень. Саме ці аспекти дають змогу побачити не лише нюанси нормативно-правового врегулювання правил функціонування Євросоюзу, а й дослідити становлення та функціонування політичної системи Європейського Союзу. Інституційна структура ЄС близька до інституційної структури держав, але при цьому об'єднання не є державою. Р. Шуман вбачав мету Євросоюзу у створенні «об'єднаної Європи», але згодом ця мета стала загрозою суверенітету та незалежності держав. Те, яким чином змінювались інститути та їх компетенції, показує прагнення об'єднання реалізувати мету спільного європейського простору, а обмеження, які вводились згодом, – прагнення держав захистити свій суверенітет та незалежність. Зміна та доповнення принципів діяльності та повноважень ЄС вказує не лише на зміну пріоритетів діяльності Союзу, а й прагнення організувати співпрацю держав та функціонування Союзу таким чином, аби не поставити під загрозу функціонування ЄС через надмірний протест євроскептиків щодо посягання на суверені права держав. Важливим аспектом також є не лише де-юре оформлені положення співпраці між національними урядами та інститутами ЄС, а й їх реалізація де-факто. Саме

нюанси цієї співпраці і стають одними з критеріїв особливості реалізації державного суверенітету.

Для Європи післявоєнного періоду головними завданнями було відновлення миру та відбудова економіки. Важливо було налагодити комунікацію між державами європейського континенту, аби запобігти новим конфліктам та загрозам як європейського, так і світового порядку. У промові Шумана дійсно згадується створення «європейської Федерації» [251], проте згадки про будь-яке наддержавне (наднаціональне) утворення у Договорах про створення та функціонування ЄСВС, Євратому та ЄЕС немає. Одним із кроків щодо поглиблення співробітництва було відкриття кордонів та відмова від митних платежів між учасниками співтовариств. Це спростило доступ держав на ринок одна одної, вплинуло на товарообіг та вартість продукції. Проте «розширення» кордонів у даному випадку мало на меті лише економічні, а не політичні чи будь-які інші вигоди.

Важливим етапом для Європи стало підписання у 1992 році Маастрихтського договору (Договору про Європейський Союз). Європейський Союз створювався на базі уже існуючих ЄСВС, Євратом та ЄЕС. Проте повноваження ЄС значно розширилися. Від вирішення лише економічних питань до компетенції Союзу увійшли питання політики, культури, права, соціальні питання і т. д.

Відповідно до Маастрихтського договору до складу нового об'єднання увійшли: Бельгія, Данія, Німеччина, Греція, Іспанія, Франція, Ірландія, Італія, Люксембург, Португалія та Велика Британія.

Утворення Європейського Союзу знаменувало новий етап розвитку Європи. Спільноти, на базі яких і утворився Євросоюз, не мали такої сили і такого впливу на розвиток відносин між їх учасниками. Відповідно, інтеграція та новий рівень співпраці потребували і нового юридичного узгодження відносин. З огляду на суб'єкти, що беруть участь у процесі розвитку ЄС, можна виокремити наступні рівні відносин: між державами-членами в межах ЄС, між державами-членами та інститутами Євросоюзу,

між ЄС та кандидатами на вступ, а також між ЄС та іншими учасниками міжнародних відносин, які не прагнуть приєднатися до об'єднання, але хочуть налагодити взаємодію.

Створення Європейського Союзу було доволі непростим через досить великий супротив деяких держав. Ратифікація угоди була під загрозою через голосування на референдумі у Данії та Франції, а також через дискусії у парламенті Британії. Уже на етапі ратифікації Маастрихтської угоди питання суверенітету стало одним із таких, що викликало найбільші дискусії. Громадян держав, які планували укласти Договір про створення ЄС, занепокоїло питання збереження суверенітету та незалежності, свободи у прийнятті рішень та вплив створеного об'єднання на економіку.

Питання збереження суверенітету закріплено у конституціях держав, що мали увійти до складу Європейського Союзу.

В Основному законі Німеччини статті 24 закріплено можливість передачі суверенних прав міжнародним організаціям. Уточняється, що перерозподіляти суверенні права можуть і окремі федеральні землі, але для цього необхідне погодження із центральними органами влади [169].

Статтею 20 Конституції Данії передбачено право делегувати «повноваження, які надані владі Королівства» міжнародним органам, що створені «у взаємній згоді із іншими державами для розвитку міжнародних норм права та співпраці» [181]. Цією ж статтею закріплено порядок делегування прав, для чого необхідним є отримання більшості у парламенті (5/6 голосів Фолькетингу), а також проведення референдуму.

Конституцією Іспанії надається можливість на укладання договорів із міжнародними організаціями і передачу повноважень, що закріплені в Конституції, якщо на це буде передбачена згода окремим законом (ст. 93). Повноваження щодо прийняття такого рішення належать Генеральним кортесам або уряду, у залежності від «обставин, що гарантують дотримання цих договорів та резолюцій, що виходять від міжнародних та наднаціональних організацій, які були наділені повноваженнями» [252].

Конституцією чітко закріплено перелік сфер, укладання угод у яких потребує звернення до кортесів. У разі, якщо міжнародний договір якимось чином порушує чи суперечить Конституції, до неї має бути внесено правки. Право звернутися до Конституційного Суду щодо висновку про наявність протиріч має уряд або одна з палат парламенту (стаття 95) [252].

Конституцією Греції дозволяється приймати рішення про обмеження національного суверенітету. Відповідно до статті 28 Основного закону Греції рішення про обмеження має бути прийнято абсолютною більшістю від загальної кількості депутатів. Необхідність рішення має обґрунтовуватися національними інтересами, а забезпечення прав людини та основи демократичного режиму не мають бути порушені [247].

Законодавством Італії передбачено можливість обмеження суверенітету на рівних із іншими державами умовах, якщо це може бути необхідно для забезпечення миру та справедливості (ст. 11 Конституції Італії) [170]. Важлива умова щодо укладання міжнародних угод – парламент має «санкціонувати законом ратифікацію міжнародного договору», що має «політичний характер, потребує арбітражу або юридичного врегулювання, тягне за собою зміну кордонів, видатків чи прийняття нового законодавства» [170].

Статтею 49 bis Конституції Люксембургу передбачено тимчасова передача здійснення повноважень законодавчої, виконавчої чи судової влади, закріплених у Конституції, міжнародним інституціям. Конституцією Бельгії також передбачена можливість «покладання виконання певних повноважень договором чи законом на установи міжнародного публічного права» [246], проте Основним законом не уточняється перелік повноважень, а також порядок їх передачі.

У Конституції Нідерландів закріплено, що «законодавча, виконавча чи судова влада може бути покладена на міжнародні установи за договором чи у відповідності до нього» [172]. Пункт 3 статті 91 уточнює, що будь-які угоди чи домовленості, що суперечать Конституції, мають бути погоджені обома

палатами Генеральних штатів. Зміни вважаються погодженими у разі підтримки не менш як двома третинами голосів.

Питання делегування суверенних прав або ж участь у міжнародних об'єднаннях Конституцією Португалії не закріплене. Натомість статтею 7 передбачено зобов'язання Португалії укріплювати європейську ідентичність, активізувати діяльність європейських держав у напрямку миру, економічного прогресу та справедливості у відносинах між народами [173]. Конституція Ірландії також не містить положень, які б прямо урегульовували питання міжнародного співробітництва, що передбачає передачу чи тимчасове делегування суверенних прав. Утім, не виключається укладання міжнародних угод, проте кожна з таких угод має бути погоджена Палатою представників [173].

Таким чином, більшість держав-підписантів Маастрихтської угоди на момент утворення ЄС уже мали в своїх основних законах положення, якими врегульовувалось питання міжнародної співпраці. Але варто звернути увагу на загальний характер вищезгаданих статей. Питання делегування суверенних чи будь-яких інших прав детально прописано не було. Не було встановлено межі внутрішніх та зовнішніх компетенцій. Створення ЄС у тому вигляді, який він мав після Маастрихтської угоди не принесло суттєвих загроз внутрішньому функціонуванню держав. Водночас із розширенням ЄС та вдосконаленням нормативно-правової бази питання захисту державного суверенітету для держав-членів ставали дедалі актуальнішими і наразі є важливою проблемою, яка досі не врегульована.

Проблеми конституційного врегулювання участі держав у міжнародних союзах – не єдині, що становили загрозу утворенню Європейського Союзу. Загрозу становив процес проведення референдумів у деяких із держав-підписантів Маастрихтської угоди. У день референдуму щодо Маастрихтського договору в Данії офіційні результати виявились протилежними очікуванням, що сформувались під впливом даних екзит-полів і показали відсутність у суспільства підтримки ідеї приєднання Данії до

Маастрихтського договору та створення ЄС. Голоси «проти» становили 50,7%, «за» – 49,3%. Явка склала 82,9%. Попри це підтримка проекту договору знайшлась у парламенті: 130 – «за», 25 – «проти» та 20 – утримались [179].

Відповідно до законодавства Данії рішення було б чинним, якщо його підтримає 5/6 Фолькетингу, інакше воно не може вступити у дію. Саме тому в Данії проводився другий референдум з питань ратифікації Маастрихтського договору. Рішення набере чинності у разі, якщо його підтримає не менше 30%. «За» ратифікацію Договору на другому референдумі проголосували 56,7% датчан при 86,5% явці [192].

У Франції ратифікацію Маастрихтського договору на референдумі підтримали 50,8% громадян. Цього було достатньо для того, аби Франція виступила «за» створення Європейської спільноти. Проте дискусія під час підготовки до референдуму серед владних кіл була доволі не проста. Уже тоді проект «спільної Європи» розглядали як загрозу державному суверенітету Франції. Президент Франції Ф. Міттеран категорично заперечував характеристику, яку Маастрихтському договору дав вчений Крейг Парсонс: «найбільша добровільна поступка суверенітету, коли-небудь представлена міжнародній організації» [149, р. 25].

У Британії взагалі відмовились від проведення референдуму. Варто зазначити, що відносини Британії з Європейським Союзом доволі складні. Європейський Союз йшов на багато поступок у бік Лондона. Серед британців ідея створення Союзу була сприйнята неоднозначно. Саме тому, прем'єр-міністр виключив можливість проведення референдуму. Ратифікацію угоди вирішили розглядати виключно законом [182].

Британському уряду з невеликою перевагою голосів «за» вдалося ратифікувати договір. Але ситуація із Данією змусила прем'єр-міністра Британії Джона Мейджера відкласти остаточну ратифікацію договору до другого референдуму в Данії у 1993 р. [257]. У результаті при рівності голосів – 317 проти 317-ти – лише голос спікера переважив чашу ваг на бік

уряду. Д. Мейджору вдалося запобігти «заколоту» однопартійців лише поставивши розгляд питання про ратифікацію Маастриху разом із вотумом довіри уряду і загрозою дострокових виборів [56].

Відповідно до Маастрихтського договору співпраця у ЄС будувалася на основі так званих «трьох опор»:

1. Європейські Співтовариства. Мова йде про соціально-економічну співпрацю на базі ЄСВС, Євратому та Європейського Економічного Співтовариства. У межах цієї «опори» врегульовуються питання митного союзу, спільного внутрішнього ринку, торговельної політики, спільного сільгосп- та рибного господарства, створення Європейського Соціального Фонду, питання охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища тощо. Стаття «А».

2. Спільна зовнішня політика та політика у сфері безпеки. Передбачалося, що держави-члени слідуватимуть Хартії Об'єднаних народів, сприятимуть безпеці та миру в ЄС, розвитку демократії, прав людини та громадянина. Стаття «J».

3. Співробітництво між урядами держав ЄС у сфері правосуддя та внутрішніх справ: протидія тероризму та злочинності, захист безпеки та свободи громадян, верховенства права та боротьба з расизмом та ксенофобією. Стаття «K» [257].

Відповідно до змісту угоди держави, які планували увійти до складу Європейського Союзу, мали відповідати певним критеріям. З огляду на те, що Союз засновувався на базі об'єднань, напрям роботи яких стосувався економіки та промисловості, основними критеріями членства були обрані саме фінансово-економічні показники розвитку держави. Маастрихтські критерії (фінансово-економічні показники, яким має відповідати держава для вступу до єврозони) передбачають:

1. Низький рівень інфляції. Середній рівень інфляції протягом одного року до перевірки держави на допуск до єдиної валюти не має бути більш ніж

на 1,5% вище, ніж середній рівень трьох найбільш ефективних держав-членів з т. з. стабільності цін.

2. Дефіцит державного бюджету не має перевищувати 3% ВВП, а державний борг – 60% ВВП.

3. Стабільний обмінний курс. Держави-кандидати мають дотримуватися меж коливання курсу, передбачених механізмом обмінного курсу Європейської валютної системи, протягом як мінімум двох років, не знецінюючи свою валюту у порівнянні з валютою будь-якої іншої держави-члена.

4. Протягом року, що передує оціночному, середня довгострокова відсоткова ставка не має бути більш ніж на 2% вище, аніж у трьох держав-членів з високими показниками стабільності цін [250].

На відміну від Євроатома, ЄЕС та ЄОВС функціонування Європейського Союзу виходить за межі лише фінансово-економічних питань. Європейський Союз створювався для покращення політичної, культурної та соціальної сфер. Маастрихтська угода закріплювала доволі широкий перелік цілей Союзу, що в тому числі відповідає т. з. структурі «трьох опор», на яких засновано Європейський Союз. Тому критерії до членства не можуть стосуватися виключно питань економічних, а мають брати до уваги й інші аспекти. Аби врегулювати ці питання, було розроблено та прийнято Копенгагенські критерії (затверджені 1993 році і посилені у 1995 року), які більш детально описують вимоги членства в ЄС, зважаючи на політичний, економічний та інший критерії. Серед них: стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство закону, права людини; функціонуюча ринкова економіка та здатність бути конкурентними на європейських ринках; здатність брати на себе зобов'язання по членству, відповідати правилам, цілям, стандартам і політиці ЄС [198].

Маастрихтський договір дійсно визначив новий етап розвитку держав європейського континенту. Проте повноваження Європейського Союзу, передбачені Маастрихтською угодою, значно відрізнялися від тих, якими

Євросоюз наділений сьогодні. Відповідно і їх вплив на функціонування держав та їх суверенні права на етапі створення Союзу не розглядався як суттєва загроза. Утім, Маастрихтська угода передбачала ряд змін, які так чи інакше впливали на делегування державами-членами частини повноважень у сфері зовнішніх відносин, податковій, оборонній та валютно-фінансовій політиці.

Змінювалась інституціональна структура Європейського Союзу. Європейський парламент, окрім консультативних функцій був наділений повноваженнями контрольними та законодавчими. Зменшувалась роль Ради Європейського Союзу у прийнятті рішень. До прикладу, у питанні прийняття нових членів до Союзу. Відповідно до статті «О» Рада ЄС мала провести консультації із Єврокомісією, а також отримати згоду Європейського парламенту. Участь Європейського парламенту у прийнятті нових членів – новація Маастрихтської угоди. Для цього необхідною стала підтримка абсолютної більшості євродепутатів. Цікавою деталлю є те, що Європарламент приймає рішення не про саме членство, а про заявку щодо нього [257]. Механізм щодо прийняття нових членів до Європейського Союзу, прописаний Маастрихтським договором, уперше застосували у 1995 році під час приєднання Австрії, Фінляндії та Швеції.

Збільшувалась вага Європейського Суду, який ставав найвищою судовою інстанцією, рішення якої не підлягали оскарженню на рівні національному. Таким чином, закріплювалось верховенство права європейського над національними нормами.

Маастрихтський договір мав на меті поглибити співпрацю між державами європейського континенту, а не створити нову державу. Важливою умовою було закріплення низки принципів, які розмежували б вплив ЄС на внутрішнє функціонування держав, а також залишили можливість національних урядів впливати на роботу ЄС.

Договором закріплено принцип «субсидіарності», що означав делегування частини повноважень на рівень національний. Принцип

«кваліфікаційної більшості», завдяки якому для прийняття рішень (станом на 1992 р.) необхідно була згода 8 із 12 держав.

Членство в ЄС залишало можливість для держави відстоювати свої права та захищати внутрішні інтереси. Ще на етапі ратифікації Маастрихтської угоди британцям вдалося обійти ряд положень, які суперечили внутрішньополітичному курсу. По-перше, Велика Британія відмовилась від участі у переході до єдиної валюти – євро. З точки зору Сполученого Королівства створення ЄВС, «зближення показників економічного розвитку країн-членів ЄС, темпів інфляції та обмінних курсів, – був досить проблематичним» [142, с. 8]. По-друге, Британія також не підписувала т. з. Соціальну главу угоди, яка проголосила спільні норми трудових відносин і соціального забезпечення в країнах Євросоюзу [157], мова йде, зокрема, про встановлення нових стандартів праці, 48-годинного робочого тижня тощо.

Маастрихтський договір став основою для Амстердамського договору, який було підписано у 1997 році. Амстердамський договір доповнював та розширював сфери впливу Європейського Союзу, деталізував порядок відносин між державами-членами та Союзом. ЄС так і не вдалося отримати статус юридичної особи, проте його вплив на політику держав та інституційна спроможність значно посилились.

Амстердамським договором уточнювався та доповнювався зміст принципів діяльності Європейського Союзу. У визначенні принципу субсидіарності договір посилається на Міжінституційну угоду (1993 р.) Європейського парламенту, Ради та Комісії щодо процедур по здійсненню принципу субсидіарності. Амстердамський договір лише уточнює порядок застосування та значення принципу. Проте вводиться у дію принцип пропорційності, який у Маастрихтському договорі відсутній. Принцип пропорційності означає, що «будь-які дії Європейського Союзу не мають виходити за межі того, що необхідно для досягнення цих цілей» [256].

Принципи діяльності Євросоюзу застосовується відповідно до Протоколу про застосування принципів субсидіарності та пропорційності.

В Амстердамському договорі з'явився новий розділ, яким розширювалися компетенції Союзу в сферах візової політики, надання політичного притулку, імміграції та переміщенні осіб. Доповнено положення Маастрихтського договору щодо питань громадянства: тепер кожен, хто мав громадянство держави-члена ЄС, автоматично ставав і громадянином Євросоюзу. Утім, громадянство Союзу доповнювало, але не замінювало громадянство держави-учасниці. Кожна особа, яка має громадянство держави-члена, автоматично стає громадянином Союзу. Утім, важливою новацією стало закріплення переваги національного громадянства над громадянством Союзу. «Громадянство Союзу доповнює, але не замінює національне громадянство» [256]. Громадянство – важливий аспект створення держави. Ідея створення «європейської федерації» озвучувалась ще у декларації Роберта Шумена. Закріплення єдиного громадянства було б важливим кроком до цього, а також значно впливало на незалежне функціонування держав-членів.

У частині першій «Суттєві поправки» згадується відданість соціальним правам та стандартам. Додатково питання щодо порядку функціонування сфери зайнятості винесено в окремий розділ. Сторони зобов'язуються координувати свої дії відповідно до норм та стандартів, погоджених Європейським Союзом. Увагу саме цьому пункту можна пояснити тим, що аналогічний пункт у попередньому договорі відмовилась підписувати Велика Британія. У редакції Амстердамського договору підпис Сполученого Королівства уже стояв.

Розширено компетенції Союзу у питаннях зовнішніх відносин та сфери безпеки. На відміну від Маастрихтського договору, у якому визначено, що «Союз та його держави-члени визначають та здійснюють спільну зовнішню політику та політику у сфері безпеки» [257], Амстердамський договір закріплює виключну компетенцію Союзу у цих сферах [256].

Вводиться посада Високого представника з питань спільної зовнішньої політики та політики у сфері безпеки (стаття 151 Амстердамського договору). Ця посада поєднувалась із обов'язками Генерального секретаря Ради ЄС. Призначення на посаду відбувається шляхом голосування, затвердження потребує одноголосної згоди.

Амстердамський договір змінював інституційну структуру Європейського Союзу. Метою реформи було врівноваження повноважень інститутів та встановлення балансу між їх компетенціями, що дало змогу зменшити можливість зловживання під час прийняття рішень.

Європейський парламент отримав більш широкі повноваження. По-перше, збільшується вага Європейського парламенту під час прийняття рішень в ЄС (стаття 189b). Рада ЄС повноважна прийняти рішення лише після висновку Європарламенту і у разі прийняття його правок. Якщо правки не підтримувались Рада ЄС зобов'язана проінформувати про свою позицію. У будь-якому разі відмовитися від врахування позиції Європарламенту стає неможливим. Відповідно до Маастрихтського договору Раді ЄС в залежності від змісту та суті питання достатньо було Європейський парламент або повідомити про рішення, або провести відповідні консультації. По-друге, змінено підходи до порядку голосування: розширено можливості застосування принципу кваліфікованої більшості для ухвалення рішень. Але одноголосне голосування не скасовано, воно і надалі застосовується для прийняття рішень у соціальних та економічних питаннях, у питаннях прийняття нових членів, вирішення та затвердження правок до чинних договорів. По-третє, збільшується роль Європейського парламенту під час призначення Президента Європейської комісії. Європарламент має обов'язково затвердити його кандидатуру (стаття 158(2)).

Європейська комісія зберігає свої законодавчі повноваження, але сфера її діяльності розширюється. Єврокомісія стала повноважна висувати пропозиції щодо прийняття рішень у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки та сфері кримінального переслідування й боротьби зі

злочинністю. Раніше у зв'язку з тим, що ЄС не мав компетенцій вирішення питань у вищезгаданих сферах, вони знаходилися у віданні виключно держав-членів. До того ж збільшується роль Президента Єврокомісії по відношенню до її членів: консультації змінено обов'язковою згодою на затвердження посадовця. Держави-члени залишають за собою право висувати та погоджувати кандидатів, проте роль Президента Європейської комісії говорить про більший вплив на призначення з боку саме наддержавної інституції.

Повноваження Суду ЄС також були дещо доповнені. Амстердамський договір розширює повноваження Суду, проте статтею К.7 зазначається, що Суд повноважний виносити попереднє рішення щодо окремої держави-члена лише тоді, коли держава визнає його юрисдикцію. Суд залишається обмежений виносити рішення щодо правомірності дій чи операції правоохоронних служб або щодо виконання обов'язків, покладених на державу-члена щодо порядку забезпечення внутрішньої безпеки. Утім, у межах третьої опори, Суд має змогу тлумачити чи виносити попередні рішення, однак лише щодо справ, порушених державою-членом чи Європейською комісією.

Амстердамський договір став важливим кроком для створення єдиного європейського простору, оскільки питання щодо співробітництва у сфері відкритих кордонів передано до сфери відання Євросоюзу. Відповідно до договору Рада ЄС кваліфікованою більшістю мала вжити заходів щодо інтеграції Шенгенського Секретаріату до Генерального Секретаріату Ради Євросоюзу (стаття 7). Наступних суттєвих змін Шенгенська угода зазнає лише у 2006 році, із підписанням Шенгенського кодексу про кордони.

Зняття обмежень на пересування громадян, рух товарів та обкладання їх митами – один із кроків до створення Об'єднаної Європи, що впливають не лише на співпрацю держав, що вимагає юридичного погодження, а й ідеологічно змінює сприйняття Європи не як окремо кожної держави, що розташовані на одному континенті, а як єдиного політичного гравця.

Полегшення пересування Європою почали вирішувати задовго до підписання Амстердамського договору. Договір «Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу» підписаний Бельгією, Нідерландами, Люксембургом, Францією, Німеччиною, Португалією та Іспанією 14 червня 1985 року та набув чинності 26 березня 1995 року. Мета договору – «скасування контролю за пересуванням людей на спільних кордонах та полегшення пересування транспортних засобів та вантажу» [39].

Договір повною мірою не вирішував завдання відкриття кордонів між державами, а лише поклав початок цьому процесу. Для забезпечення безпеки пересування у межах Шенгенського простору були введені так звані «компенсаційні заходи». Розроблена Шенгенська інформаційна система (Schengen Information System, SIS), яка синхронізувала дані поліції, митних служб, судової системи для того, аби запобігти незаконній міграції, контрабанді, тероризму і т. п. Поступово до Шенгенської конвенції почали приєднуватися й інші держави ЄС: Італія, Іспанія, Португалія, Греція, Австрія, Данія, Фінляндія та Швеція. Важливо, що дія Шенгенської угоди стає можливою лише після виконання усіх «компенсаційних заходів». До прикладу, Італія, яка підписала Угоду в 1990 році стала повноправним членом Шенгену лише у 1998 році [69, с. 12].

Членство в ЄС не означає автоматичне приєднання до Шенгенської угоди. До прикладу, Велика Британія не погодилась із приєднанням до «спільного простору». Амстердамська угода містить пряму згадку про те, що Ірландія та Сполучене Королівство не обмежуються в можливості попросити про участь в угоді або окремих її положеннях (стаття 4). Водночас держави, які не є членами Євросоюзу, мають право долучитися до Шенгенської угоди. Стаття 6 Амстердамського договору прямо зазначає про участь Республіки Ісландія та Норвегії у реалізації Шенгенських досягнень.

Амстердамський договір врегульовує та деталізує ряд питань, які не було згадано у Маастрихтському договорі. Договір не вирішує усі проблеми,

перед якими постав Європейський Союз, проте, враховуючи умови та особливості його укладання, став великим кроком на шляху до подальшої європейської інтеграції. Європейський Союз не отримав статусу юридичної особи, проте закріпив більш широкі повноваження у сфері зовнішньої політики, безпеки, соціальної політики, зайнятості тощо. Передбачив можливість накладання санкцій на державу-члена через порушення умов демократії, верховенства права, прав та свобод людини. Унормування роботи інституційної структури дало змогу у подальшому більш конструктивно підійти до функціонування ЄС та вирішення питань щодо нових держав-членів. Утім, умови, у яких приймалися рішення щодо Амстердамського договору, показали, що не всі учасники бачать однакову мету створення Союзу: Німеччина та Франція тяжіють до поглиблення інтеграції, у той час як Велика Британія мала сумніви щодо спільного європейського майбутнього. Відсутність єдності всередині Союзу значною мірою впливала на реалізацію як внутрішньої, так і зовнішньої політики ЄС. При цьому не зважаючи на велику кількість питань як економічного, так і політичного характеру щодо функціонування Євросоюзу, увага з боку Середземноморських та Східних держав Європи до об'єднання значно посилювалась. Питання суттєвого розширення Союзу ставало лише питанням часу. Водночас Союз мав бути підготовленим перш за все інституційно. Амстердамська угода хоча і була покликана вирішити проблему інституційного дисбалансу в Союзі, повною мірою це питання нею вирішено не було. Саме тому єдине з моменту створення ЄС розширення відбулося у 1995 році, тоді до складу Союзу увійшли Австрія, Фінляндія і Швеція.

Реформування інституційної структури Союзу стало основним питанням, яке потребувало вирішення під час розробки нової угоди. На розробку та затвердження угоди також впливали часові обмеження. У Євросоюзі планували прийняти нових членів до 2004 року, аби вони мали змогу взяти участь у виборах до Європейського парламенту. Як і планувалось новий договір набув чинності у 2003 році, а вже у 2004-му році

це дозволило прийняти до лав Європейського Союзу десять держав: Польщу, Угорщину, Литву, Латвію, Естонію, Словенію, Словаччину, Чехію, Мальту та Кіпр. Таким чином склад ЄС було розширено до 25 держав, у яких на той час проживало біля 456 млн. людей [195].

Дослідники зазначають, що процес прийняття Ніццького договору був доволі складним і супроводжувався повним хаосом. Дослідник П. Ладлоу покладає відповідальність за це перш за все на Францію, яку представляв Ж. Ширак. «Фіксація формального паритету між Німеччиною та трьома найбільшими державами; рішення виконати умови іспанців ще до початку перемовин тим самим руйнуючи будь-яку раціональну основу для перерозподілу голосів; недооцінка прагнень невеликих держав захистити свої інтереси» [217, р. 3]. Проте саме Ніццький договір дозволив поставити крапку в дебатах щодо функціонування інституцій, а більшість членів ЄС, не зважаючи на розбіжності бачення кінцевої редакції договору, врешті-решт задовольняли погоджені положення.

Розбіжності перш за все стосувалися збереження балансу та паритету між усіма державами-членами, незалежно від кількості населення, розміру територій чи політичного впливу. Було б помилковим стверджувати, що Ніццьким договором цю проблему було вирішено остаточно, однак зважаючи на суттєві корективи функціонування інститутів ЄС, а також положення Декларації про майбутнє Союзу та Протоколу про розширення ЄС, що доповнювали договір, однозначно можна стверджувати, що вирішення питання майбутнього ЄС залишалось лейтмотивом подальшої діяльності об'єднання.

Серед питань, які вирішував Ніццький договір, у межах даного дослідження цікавим є вирішення тих, що так чи інакше зачіпають питання збереження суверенітету держав-членів.

Суттєві зміни стосувалися функціонування Європейського парламенту. Перше та принципове питання, яке необхідно було вирішити, – кількість членів Європарламенту. Ліміт у 700 парламентаріїв, встановлений

Амстердамським договором, підняли до 732 (стаття 189) у 2004 – 2006 роках [195]., а у 2006 – 2009 роках. – 786 парламентаріїв. Після розширення Євросоюзу картина розподілу місць у Європарламенті виглядала наступним чином: найбільшою та незмінною кількістю місць залишалась в Німеччині – 99 парламентаріїв. Не змінювалось представництво Люксембургу – 6 місць. Італія, Франція, Британія отримували по 78, Іспанія і Польща – по 54, Румунія – 36, Голландія – 27, Греція, Бельгія й Португалія – по 24, Чехія й Угорщина – по 24, Швеція – 19, Австрія і Болгарія – по 18, Данія, Словаччина, Фінляндія – по 14, Литва, Ірландія – по 13, Латвія – 9, Словенія – 7, Естонія та Кіпр – 6, Мальта – 5 місць [96,с. 33].

При розрахунку кількості місць, відведених кожній окремій державі, враховувався критерій чисельності населення в державі, окремі бонуси стосувалися невеликих держав, до прикладу Люксембургу чи Кіпру, що пояснювалось збереженням балансу представництва і рівності між членами ЄС. Процес перемовин щодо питання кількості членів Європейського парламенту яскраво демонструє відстоювання державами-членами представництва своїх інтересів, в отже і можливості впливати на прийняття рішень. Показовою є не лише боротьба між державами в залежності від розміру території, а й захистом великих, політично впливових держав менш авторитетних, що у майбутньому дозволило б мати додаткові важелі для маніпуляцій під час прийняття рішень. Критерій чисельності населення не завжди був справедливо врахований. Чисельність населення Польщі у 2001 році складала близько 38,2 млн., а в Іспанії – 40,7 млн, проте обидві держави отримали по 54 місця в Європарламенті. Нідерланди із чисельністю населення у 2001 році у 15,99 млн. отримали лише на три місця більше за 10,2 млн. Бельгію та Португалію та 10,8 млн. Грецію. Підвищення уваги до представництва в Європарламенті свідчить про збільшення його ролі в інституційній структурі Євросоюзу. Зважаючи на пряму залежність прийняття рішень у Раді ЄС від Європарламенту держави прагнули врівноважити своє представництво у різних структурах ЄС з метою

відстоювання власних інтересів. У свою чергу так званий тандем Європейський парламент – Рада ЄС знижував роль Єврокомісії.

Ще однією новацією роботи Європейського парламенту є «розробка регламентів, що регулюють діяльність партій на європейському рівні та, зокрема, норми щодо їх фінансування» (стаття 191) [195]. Утім, затвердити цей регламент мала Рада Європейського Союзу. Важливо, що у договорі прямо закріплено, що положення статті 191 не впливають на застосування національних конституційних положень, а фінансування партій на Європейському рівні «не може використовуватися для прямого або непрямого фінансування політичних партій на національному рівні» [195]. Водночас підвищувалися ризики створення виключно європейських політичних сил, діяльність яких буде прямо суперечити національним інтересам окремих держав, таким чином загострюючи ситуацію всередині Союзу.

Найбільш складним питанням функціонування Ради ЄС було питання розподілу голосів та зміни процедури голосування. Загальна чисельність голосів у Раді ЄС склала 345. Питання, що потребують одностайної згоди членів Ради ЄС залишили, але тепер вони складали не більше 10% від усіх питань, компетенцію приймати рішення щодо яких мала Рада ЄС. Усі інші рішення затверджувались кваліфікованою більшістю, яка склала близько 255 голосів (приблизно 62% всього населення ЄС), а так звана «блокуюча меншість» – щонайменше три держави-члена з найбільшим населенням чи найбільшу групу невеликих держав-членів (максимально 91 голос) [195].

Під час обговорення проекту Ніццького договору питанням, що спровокувало дискусію між великими та малими державами-членами ЄС, стала реформа Європейської комісії. Боротьба за представництво у Єврокомісії яскраво демонструє проблеми розподілу балансу сил у Євросоюзі. На етапі розробки Ніццького договору ця проблема не була так гостро відчутна, якою ризикувала стати із прийняттям нових членів до ЄС. Справа в тому, що серед двох варіантів реформи: зменшення кількості членів

Єврокомісії та закріплення за однією державою-членом одного представника, великі та впливові держави обирали зменшення кількості членів, а малі та менш впливові виступали за представництво кожного з членів у Єврокомісії [262]. Справа в тому, що перший варіант давав змогу таким державам як Німеччина чи Франція мати декількох представників від держави у Європейській комісії, у той час як невеликі держави ризикували залишитися взагалі без представника. Такий варіант суттєво б порушував баланс сил у інституції, тому вирішено було грати за правилом «одна держава – один представник», але це правило діяло після 2005 року – моменту набуття повноважень новою Комісією. Змінами закріплювалось, що після того, як до складу ЄС буде входити 27 і більше держав, чисельність членів Європейської комісії має бути менше, ніж чисельність членів ЄС, а обиратися вони мають за системою ротації. Чисельність Комісії має бути затверджена Радою (стаття 4)[195]. Проте і тут можна говорити про порушення балансу, оскільки така система залишала можливість більш впливовим державам діяти завдяки орієнтованим на них менш впливовим державам європейського континенту.

Ніщською угодою було посилено повноваження Голови Європейської комісії, який тепер мав змогу обирати віце-голову та за згодою членів Єврокомісії відправляти у відставку її членів (стаття 217). Були положення, які під тиском невеликих держав-членів вдалося виключити із остаточної редакції документу. Серед таких – повноваження голови Комісії встановлювати політичні керівні принципи діяльності інституції, а також ролі віце-голови щодо координації окремих сфер діяльності. Таким чином вдалося забезпечити колективний принцип діяльності та відповідальності організації [262].

Ще один пункт було скасовано через загрозу «надання інститутам Союзу парламентської структури» [262]. Мова йде про включення до повноважень Комісії надавати вотум довіри Європейському парламенту. На користь даної ініціативи говорить аргумент підзвітності та контролю європейських інституцій одна одній. Проте важливо забезпечити такі

механізми, аби ці «підзвітність» та «контроль» не перейшли межу залежності та надмірного впливу інститутів, що загрожує балансу сил у Європі.

Зміни стосувалися й інших інститутів ЄС: представництво у Рахунковій палаті отримує кожна з держав-членів, по одному представнику. Розширено повноваження Економічного та Соціального комітетів та Комітету регіонів. Перш за все ці зміни стосуються удосконалення процесу вільного пересування між державами Шенгенської угоди [262]. Щодо Комітету регіонів – його склад не має перевищувати 350 членів, які мають бути наділені так званим виборчим мандатом від регіональної чи місцевої влади, яких представляють, а також нести політичну відповідальність перед ними [195].

Необхідність прийняття Ніщцького договору була зумовлена внутрішніми та зовнішніми причинами. Однак зважаючи на численні новації договору, його ратифікація проходила не без проблем. Найбільше питань ратифікація викликала в Ірландії. Це єдина держава-член Євросоюзу, у якій ратифікація договору потребувала не парламентського затвердження, а референдуму, яких для погодження знадобилося два. Справа в тому, що відповідно до рішення Верховного Суду Ірландії від 1987 року за справою *Crotty v. An Taoiseach*, будь які значні зміни у договорах Євросоюзу, що стосуються безпосередньо суверенітету Ірландії та внесення правок у Конституцію потребують погодження на референдумі і лише тоді будуть ратифіковані.

Серед питань, які хвилювали Ірландію, були ослаблення позицій та зменшення ролі держави під час прийняття рішень. Відповідно до системи голосування, передбаченої попереднім договором, доля голосувань Ірландії складала 2,2%. Новації, передбачені Ніщцьким договором, зменшували її до 2,03%. Окрім того, зменшувалась чисельність представників Ірландії в Європейському парламенті. Проте відсоток голосів Ірландії у Європарламенті як і раніше буде перевищувати відсоткову долю населення.

Водночас Ірландія збереже кількість голосів у Раді міністрів на рівні з Фінляндією та Данією, кількість населення в яких значно вища [253].

Суперечності між Ірландією та ЄС полягали у поглядах щодо реалізації економічної політики на національному рівні. Ірландія – перша держава єврозони, якій Євросоюз оголосив догану у зв'язку з невиконанням положень щодо функціонування Економічного та валютного союзу. Уряд Ірландії розкритикували за послаблення податково-бюджетної політики, що вважається, на думку Єврокомісії, несумісним з економічної політикою єврозони [249 р. 15]. Навряд чи ця ситуація стала визначною під час прийняття рішення на референдумі, проте однозначно вплинула на аргументи щодо застереження у надмірному впливі ЄС на внутрішню політику держав-членів.

Під час першого референдуму явка виборців склала 35%, голоси розподілися – 53,9% - проти ратифікації, а 46,1% - за. У регіональному аспекті лише два округи: Південний Дублін (51,9%) та Дун Лаогер (53,6%) підтримали ратифікацію [249 р. 15]. Професор Ричард Сіннотт, аналізуючи результати голосування, звертає увагу на те, що у порівнянні із попередніми референдумами щодо договорів ЄС, найбільший вплив на результати справив гендерний аспект: основним джерелом розриву є те, що жінки із найбільшою вірогідністю відповідали «не знаю» щодо перспектив подальшої інтеграції з ЄС [249 р. 12]. Другий референдум щодо ратифікації Ніщцького договору відбувся у жовтні 2002 року. Прибічники ратифікації аргументували необхідність підтримати угоду тим, що для держав, які чекають на приєднання до об'єднання – це можливість розвитку, яку у свій час від Євросоюзу отримала Ірландія у вигляді субсидій для розвитку сільського господарства, створення робочих місць та реанімування економіки [215]. Другий референдум, який відбувся 18 жовтня 2002 року, відбувся із явкою 49,5%. Підтримали ратифікацію договору 63%, проти висловились – 37% [240 р. 2]. Таке рішення відкривало шлях до ратифікації угоди. Проте демонструє негативну тенденцію підтримки ірландцями європейського

курсу. Оскільки не лише підтримка Маастрихтського та Амстердамського договорів була значно вищою, а й явка (56% та 57% відповідно) на референдумі перевищувала показники голосування за Ніццький договір [240 р. 4]. До того ж, підтримку ратифікації договору дослідники пов'язують не з європейськими прагненнями ірландців, а з більш гучною кампанією, збільшенням реклами та «пояснювальної» роботи із громадянами.

Головний здобуток Ніццького договору – відкриття можливостей прийняття нових членів до ЄС. Але він повною мірою не вирішив питання компетенцій інститутів Євросоюзу. Критики договору основну небезпеку вбачали у втраті балансу після розширення ЄС. Існували загрози формування т. з. «дворівневої Європи», де провідну роль грали великі та політично впливові держави. Додаток до Ніццького договору – Декларація про майбутнє Союзу містила ряд зобов'язань держав щодо урегулювання проблемних питань та більш широкого обговорення розвитку Європейського Союзу. Під час обговорень мали б бути вирішені наступні питання: розмежування повноважень між ЄС та державами-членами, роль національних парламентів у європейській архітектурі, статус Хартії основних прав Європейського Союзу [217].

Ніццький договір відкрив шлях до членства в Європейському Союзі нових держав. Проте разом із новими членами ЄС отримав і нові проблеми, пов'язані перш за все із необхідністю розмежування повноважень держав-членів та Союзу як наддержавного органу. До того ж чинним залишався додаток до Ніццького договору, яким держави зобов'язувалися вирішити проблемні питання, відповіді на які Ніццький договір не давав.

2.3 Особливості реалізації державного суверенітету країнами-членами Європейського Союзу за умов дії Лісабонського договору

Прийняття Конституції Європейського Союзу мало б стати новим етапом розвитку європейського інтеграційного проекту. В Євросоюзі проект Конституції розглядали як консолідовану версію всіх попередніх договорів.

Розробку проекту Конституції було доручено спеціально створеному органу – Європейським конституційним зборам (Конвенту). До складу Конвенту увійшли 109 членів: представники Європейської комісії, урядів та парламентів держав-членів. Очолив орган президент Франції Жискар д'Естен [17, с. 25]. Утім, процес прийняття Конституції був доволі непростим. Під час саміту в 2003 році з запропонованими змінами не погодились Іспанія та Польща. Критика проекту Конституції стосувалась розподілу голосів між державами під час прийняття рішень. Зрештою, урядам вдалось дійти згоди, що відкрило шлях до підтримки проекту 25-ма державами-членами ЄС [260, р. 4]. Хоча Конституція ратифікована та введена в дію не була, показово, що саме Франція, яка не лише очолила розробку проекту, а й виступила ініціатором створення Конституції (ще за президенства Ж. Ширака), провалила ратифікацію. Близько 55% громадян на референдумі висловились «проти» [185]. Окрім Франції проти ратифікації виступили Нідерланди – 61,6% [185]. У зв'язку з ситуацією у Франції та Нідерландах Ісландія, Данія, Португалія, Велика Британія зупинили підготовку до референдуму. Чехія, Польща, Швеція призупинили ратифікацію [185].

Загроза незалежності та суверенітету держав-членів ЄС – головний камінь спотикання погодження проекту Конституції. Досвід підписання попередніх договорів показує, що Європа здатна знаходити консенсус, аби продовжити реалізовувати проект об'єднаної Європи, у разі ж, якщо згоди дійти не вдавалось – розгляд питання відкладали. Ставлення громадян до Конституції відрізнялось від сприйняття ними договорів Євросоюзу. Конституцію розглядали як серозний крок втрати суверенності та порушення балансу сил у Європі. У такому разі ряд членів ЄС ризикували не лише втратити суверенність, а й право визначного голосу на рішення Союзу.

Саме загрозу створення федеративної держави на теренах Європи розглядали як головне застереження щодо прийняття Конституції ЄС. Німецький міністр у справах Європи Ханс Мартин Бері зазначив, що «Конституція – це свідчення народження Сполучених Штатів Європи» [260,

р. 2]. Не зважаючи на те, що проект Конституції ЄС отримав назву «Конституційна хартія Європейського Союзу», ряд дослідників у цьому кроці вбачають спробу наблизитися до реалізації проекту об'єднаної Європи Р. Шумана. Тож критика щодо загрози суверенітету з боку національних урядів, особливо менш впливових європейських держав, цілком прогнозована.

Хоча Європейському Союзу і властиві деякі з ознак держави, назвати ЄС державою у чистому вигляді було б помилкою. Жан-Клод Піріс наводить ряд аргументів щодо неможливості визначення Євросоюзу державою. По-перше, реалізація та контроль за дотриманням законодавства більшою мірою залишається «компетенцією національних адміністрацій та судів». По-друге, організація роботи структур ЄС, адже «загальна кількість співробітників органів ЄС складає половину муніципального персоналу Парижу». В ЄС не обирають голову об'єднання, а лише очільників її інституції. По-третє, особливості формування бюджету ЄС. Хоча Євросоюз і має власні ресурси, а його бюджет напряму не залежить від внесків держав-членів, як це властиво класичним міжнародним організаціям, ЄС не має права накладати податки чи використовувати певним чином фінансові ресурси без рішення держав-членів. По-четверте, реалізація сили примусу неможлива в класичному для суверенних держав напрямку, адже поліція та армія в ЄС відсутні. По-п'яте, ЄС немає ознак суверенітету, а навпаки буде діяльність на принципах розподілу повноважень та субсидіарності [226, р. 563-565]. На підставі цих аргументів вчений доходить до висновку, що ЄС у більшій мірі залежить від держав-членів, аніж навпаки, тому назвати Євросоюз державою було б неправильно. Водночас необхідно додати, що як ЄС залежить від держав-членів, так і вони залежать від ЄС: вступ до об'єднання вимагає відповідності певним критеріям, а членство у Євросоюзі виконання взятих на себе обов'язків. Саме тому доречніше говорити про взаємну залежність та контроль.

Проект Конституції передбачав зміну інституційної структури ЄС. Головне застереження щодо запропонованих змін стосувалося саме ризиків наділення ЄС ознаками, що наближають його до держави. Це стосувалося:

1. Розширення повноважень Європейського парламенту, що дозволило б займатися питаннями прикордонного контролю та імміграції, проблемами забезпечення прав громадян та роботи судових та правоохоронних структур держав-членів ЄС [255].

2. Впровадження посади президента Ради Європейського Союзу, якого «обирають кваліфікованою більшістю на строк 2,5 роки із можливістю переобиратися одноразово» [255, р. 26].

3. Впровадження посади міністра закордонних справ, до сфери відання якого відносилися б питання зовнішніх відносин та безпеки Союзу. Міністр закордонних справ вважався одним із заступників голови Єврокомісії [255, р. 29-30].

4. Передбачалось скорочення складу Європейської комісії, яка мала обиратися не за принципом «одна держава – один представник», а складало б дві третини від загального числа держав-членів, що автоматично на певний період позбавляло представництва деякі з держав.

Відповідно до проекту Конституції діяльність Союзу ґрунтується на принципі чіткого розподілу компетенцій між Союзом та державами-членами. До виключної компетенції ЄС належать: митний Союз, встановлення правил для функціонування внутрішнього ринку, грошова політика (для держав, валютою яких є євро), спільна політика риболовлі, комерційна політика та укладання міжнародних договорів щодо реалізації зовнішньої політики Союзу [255, р. 22].

Проект Конституції передбачав поглиблене співробітництво у сфері спільної зовнішньої політики та політики у сфері безпеки. У проекті зазначено, що держави-члени «утримуються від будь-яких дій, які суперечать інтересам Союзу та можуть нанести шкоду його ефективності...» [255, р. 139]. Окрім того, пропонувався поступовий перехід до спільної оборонної

політики, хоча для реалізації цього пункту необхідна була одноголосна згода держав ЄС. Такі правила цілком можна вважати наступом на незалежність та суверенітет держав-членів, адже захист Союзу ставав над забезпеченням безпеки власної держави. Утім, положення статті III-312 дають змогу допустити, що питання безпеки визначалося б додатковими договорами за принципом Шенгенської зони або валютного союзу. З одного боку, це знімало б питання щодо примусового характеру реалізації положення, а з іншого – немає підстав говорити про повну недоторканність суверенітету, адже фактично, Союз просто заручався додатковою згодою, знімаючи з себе відповідальність. Цілком очевидно, що передача повноважень у критично важливих для функціонування держави сферах на наддержавний рівень створювала б додаткові загрози.

Важливою новацією було закріплення можливості виходу держави-члена зі складу Європейського Союзу. Адже незважаючи на добровільність участі в об'єднанні, у договорах не було уточнень щодо можливості держави залишити Європейський Союз. Таке правило буде збережено наступним договором.

Проектом Конституції закріплювались так звані символи Європейського Союзу – гімн та прапор. Варто зауважити, що наявність символів (прапор, герб, гімн) – одна з ознак держави. Однак у випадку Євросоюзу вони все ж таки виконують виключно символічну, об'єднуючу роль. Офіційних положень про символи в ЄС доволі мало, саме тому в інститутів ЄС немає програми щодо їх використання. Водночас передбачені процедури отримання дозволу на офіційне використання символів, а також застосування санкцій за їх неправомірне використання (національне законодавство чи судові позови) [258, р. 34].

Проект Конституції викликав суперечливі оцінки не лише з боку національних парламентів та урядів держав-членів, а й безпосередньо громадян. Опитування серед громадян держав ЄС, проведене у 2004 році, показує низький рівень обізнаності щодо змісту проекту Конституції: лише

11% знають основні її положення, 56% – мало обізнані, а 33% – не чули взагалі про можливі новації. Громадяни, які відповіли ствердно, не всі положення розуміють належним чином: 63% знають, що не передбачено скасування національного громадянства, але лише 48% обізнані щодо можливостей держави залишити ЄС, якщо так буде вирішено на національному рівні. Після підписання проекту Конституції у Римі її підтримували лише 49% громадян, проти були лише 16% [188].

Проект Конституції не вдалося реалізувати не лише через суперечливі положення, що несуть загрозу незалежності та суверенітету держав-членів. Скоріш за все доцільно говорити про сукупність чинників, що сприяли провалу погодження нового документа: недостатня обізнаність громадян, небажання національних урядів втратити підтримку громадян через підписання неоднозначних зобов'язань, загроза поживлення протесних настроїв та, зрештою, ряд суперечливих положень, що підсилюють владу ЄС і несуть загрозу державному суверенітету членам Союзу.

Тривалі пошуки механізму вирішення проблем, пов'язаних з необхідністю реформування та інституційної трансформації Європейського Союзу, призвели до заміни Конституції вже знайомою ЄС практикою – договором. У грудні 2007 року був прийнятий Лісабонський договір, який набув чинності у грудні 2009 року. Цим документом Європейський Союз у своїй діяльності керується до сьогодні.

Найбільша новація Лісабонського договору – закріплення статусу «єдиної юридичної особи» Європейського Союзу (стаття 46а Договору про Європейський Союз), що передбачає наділення його міжнародною та внутрішньою правосуб'єктністю. Разом із цим втрачається актуальність діяльності Європейського Союзу, заснована на «системі трьох опор», оскільки припиняється функціонування Європейського Співтовариства та Євратому. Утім, як зауважує М. Кавешніков, по факту діяльність Євросоюзу ґрунтувалась більш, ніж на трьох принципах, отже ЄС складається не з трьох опор, а з «20-30 «підпорок», які зберігає Лісабонський договір» [56, с. 59]. На

думку вченого, Лісабонська угода повною мірою не впоралась із завданням чітко розподілити компетенції виключно Союзу та держав-членів. Таким чином, за кожною зі сфер закріплювались чіткі повноваження виключно ЄС, виключно держав-членів або спільні.

Лісабонським договором змінено компетенції інститутів Європейського Союзу. Роль Європейського парламенту істотно посилювалась: його повноваження прирівнювались до повноважень Ради ЄС. Утім, кількісний склад Європейського парламенту було зменшено до 750+1 (голова ЄП) депутата. Мінімальна кількість депутатів, представлених від однієї держави, складає шість депутатів, максимальна – дев'яносто шість. (стаття 14) [38]. Договором посилювалась роль національних парламентів у прийнятті рішень ЄС, чітко закріплювались їх компетенції та повноваження (стаття 12). Однак твердження про створення налагодженої та структурованої системи взаємодії національних парламентів з інститутами ЄС доволі суперечливе. Актуальним залишається питання щодо участі парламентарів у прийнятті рішень через парламентську законодавчу ініціативу або створення нової парламентської асамблеї [159].

Рада ЄС разом із Європейським парламентом здійснює законодавчу та бюджетну функції, а також компетентна визначати політику Євросоюзу в межах, визначених договорами. Лісабонський договір змінював порядок прийняття рішень Радою ЄС. Рішення вважається прийнятим у разі, якщо «за» висловились більше 55% (але не менше 15) держав, що представляють мінімум 65% населення Союзу. Блокуюча меншість мала складати мінімум чотири держави (стаття 16) Саме таку блокуючу меншість було обрано, аби не дати змоги трьом великим державам заблокувати рішення, адже сукупно їх населення може складати 35% усього населення Союзу [56, с. 59]. Утім, як зазначає Н. Кавешніков, це положення має скоріш символічне значення, оскільки навряд Франція, Німеччина та Італія не знайдуть бодай одного союзника для блокування чи відтягування прийняття рішень. У певних

сферах діяльності Європейського Союзу рішення потребуватимуть одностайного схвалення. Наприклад, у сфері оподаткування та оборони.

Лісабонським договором збережено посаду президента Європейської ради, що пропонувалось у проекті Конституції. Рішення Європейської ради приймаються консенсусом (за виключенням процесуальних питань). Разом із посадою президента Європейської ради запроваджувалась ще одна нова посада – Верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки. Що вплинуло на можливості Європейського Союзу вести самостійну міжнародну політику.

Реформа Європейської комісії була відкладена, адже не знайшла підтримки усіх членів ЄС. Лісабонським договором пропонується лише декілька новацій: наділення голови Комісії повноваженнями по розподілу портфелів членів ЄК. Однак де-факто політичний чинник залишається впливовим для прийняття рішень головою ЄК. Окрім того із 1 листопада 2014 року змінюється склад Комісії: правило представництва «одна держава – один комісар» припиняє свою дію, а до складу Комісії входить така кількість членів, що «відповідає двом третинам від кількості держав-членів, якщо тільки Європейська Рада, постановляючи одноголосно, не дозволить це змінити» (стаття 17).

Лісабонський договір частково врегульовує питання безпеки та оборони Євросоюзу. Договір містить «положення про солідарність», яке передбачає взаємодопомогу у разі військової агресії щодо одного з членів Євросоюзу. Проте питання оборони та безпеки і досі повною мірою не вирішені та залишаються предметом дискусій між членами Європейського Союзу.

Однією з причин провалу прийняття проекту Конституції була недостатня обізнаність громадян не лише щодо змісту документу, а й щодо самої необхідності його прийняття. Лісабонський договір містить положення, якими спробували вирішити проблему комунікацій громадян з інституціями ЄС. Стаття 11 надає можливість громадянам Союзу (не менше одного мільйона осіб) «виступити з ініціативою запросити Європейську комісію в

межах її повноважень внести відповідну пропозицію» щодо якої необхідно видати правовий акт Союзу в цілях застосування договорів.

Лісабонський договір вирішує проблему щодо змісту та визнання Хартії основних прав ЄС, яка свого часу суттєво впливала на відносини між Європейським Союзом та Великою Британією. Сама Хартія не увійшла до тексту договору, але держави-члени визнали її обов'язковий характер, погодившись зробити виключення для Британії. Ряд поступок отримали Польща та Чехія. Як зазначає Т. Сидорук, права людини стали ще однією «сферою співпраці й інтеграції зі змінною геометрією» [107] (окрім шенгенських домовленостей та зони євро).

Лісабонський договір вперше де-юре закріпив можливість виходу держави-члена з Європейського Союзу. Таке рішення є важливим з точки зору забезпечення права держави самостійно визначати зовнішньополітичний курс, приймати рішення про участь у об'єднаннях та міжнародних організаціях. Відповідно до статті 50 Договору про Європейський Союз держава, яка вирішила залишити ЄС, має повідомити про свій намір Європейську раду. Після чого Євросоюз розпочинає перемовини з цією державою, результатом яких є підписання договору, яким вирішують проблемні питання розірвання відносин, а також умови майбутнього співробітництва. Угоду укладає Європейська рада від імені Європейського Союзу, приймаючи рішення кваліфікаційною більшістю після отримання згоди Європейського парламенту. Питання виходу з ЄС неодноразово озвучували або держави-члени, які намагалися захистити свої інтереси, або представники інституцій Євросоюзу, які використовували цей механізм як покарання за невиконання зобов'язань. Поки що єдиною державою, яка пройшла процес розірвання відносин з Союзом, залишається Велика Британія.

Лісабонський договір, хоча і вирішує численні проблеми недосконалості політичного та інституційного співробітництва в Європейському Союзі, проте не є довершеним і містить ряд суперечливих положень, що впливають

на проблеми співробітництва національних урядів із структурами ЄС. Оцінка Лісабонського договору науковцями також неоднозначна. Як документ, що повністю реформує функціонування Європейського Союзу, він містить ряд новацій та дійсно є кроком вперед у порівнянні з договорами, прийнятими раніше. Однак як документ, що прийшов на заміну проекту Конституції ЄС, яка мала стати новим шаблоном на шляху європейської інтеграції, Лісабонський договір – спроба не втратити досягнуту європейську єдність.

Лісабонський договір і досі залишається основним документом функціонування Європейського Союзу. Він не є досконалим, особливо в контексті відносин ЄС із іншими міжнародними акторами, а також врегулювання порядку співробітництва національних урядів та інститутів ЄС, що забезпечує баланс міждержавного співробітництва та збереження суверенітету держави-члена. Проблеми, із якими стикається Євросоюз, не лише негативно впливають на розвиток об'єднання, а й ставлять питання про доцільність його функціонування в існуючому форматі.

Недосконалість нормативно-правової бази ЄС – одна з причин, чому держави все частіше відстоюють своє право визначати курс розвитку держави, прийняття законодавства та імплементацію реформ, керуючись національними інтересами, а не інтересами Союзу. Разом із тим держави-члени ЄС стикаються з проблемою, яка полягає в тому, що з одного боку вони мають дотримуватися прав та зобов'язань, взятих на себе разом із вступом в Євросоюз, а з іншого – у прийнятті рішень мають ставити на перший план державні інтереси.

Прикладом держави, що не погоджується із впливом Європейського Союзу на внутрішню політику, є Польща. Незважаючи на доволі швидку інтеграцію до об'єднання, зміна влади в Польщі призвела до загострення відносин, яке триває з 2016 року і призвело до першої в історії Європейського Союзу перевірки відповідності держави-члена принципу верховенства права, що є однією з головних умов членства. Можливість застосування санкцій у разі суттєвих порушень з боку члена ЄС передбачена

статтею 7 Договору про Європейський Союз. Водночас застосування санкцій – доволі складна процедура, реалізація якої потребує прийняття рішення державами-членами ЄС про санкції кваліфікаційною більшістю голосів.

Застосування статті 7 щодо Польщі пов'язано з судовою реформою, яку намагалась провести правляча партія Право і справедливість. Реформа передбачає надання міністру юстиції права призначати і звільняти голів судів загальної юрисдикції – ця норма була погоджена у 2017 році. Президентське вето було накладено на проекти законів стосовно надання міністру юстиції повноважень призначати та звільняти суддів Верховного суду. [86]. У 2019 році було реорганізовано Верховний суд, а також внесено зміни в закони про роботу загальних, військових та адміністративних судів, створено Дисциплінарну палату Верховного суду [227]. Такі зміни загрожували б посиленням адміністративного тиску на суддів, а також порушували б баланс гілок влади. Процес прийняття змін супроводжувався постійними протестами, участь у яких брав і колишній президент Польщі Броніслав Коморовський. Гаслами протестувальників стали «Незалежні судді — право кожного громадянина» або ж «Сьогодні судді — завтра ви» [229]. Зрештою, судова реформа була підтримана лише частково, але це не знизило рівень невдоволення як з боку громадян Польщі, так і з боку ЄС. Єдності щодо пропонуванних ініціатив серед громадян Польщі не було, кількість тих, хто підтримував ініціативу, фактично дорівнювала кількості тих, хто виступав проти.

У даному випадку позиція Європейського Союзу – маркер дотримання Польщею, як одним із членів Союзу, взятих на себе зобов'язань. Однак оцінювати ситуацію лише під кутом втручання Євросоюзу у внутрішні справи Польщі було б не зовсім правильно. По-перше, зі вступом до ЄС та підписанням необхідних договорів Польща взяла на себе ряд зобов'язань та дозволила ЄС впливати на функціонування сфер, що підпадають під компетенцію Союзу. По-друге, членство в ЄС передбачає відповідність низці критеріїв, відповідати яким держава повинна не лише на момент вступу до

об'єднання, а має дотримуватися й надалі. По-третє, негативну оцінку та численні застереження щодо судової реформи висловлюють не лише органи ЄС, а й міжнародні організації, що відповідають за забезпечення верховенства права та демократії. На можливі негативні наслідки реформи вказують і рішення Суду ЄС [77]. Європейська комісія розпочала чотири провадження через судову реформу в Польщі. Венеціанська комісія вбачає в реформі ризики політизації та посягання на незалежність судів [21]. ПАРЄ висловлює занепокоєння щодо незалежності судів у Польщі та почала спеціальну моніторингову процедуру [225].

Таким чином, Європейський Союз хоча й втручається у внутрішні справи, проте, як правило, робить це на підставі переданих йому компетенцій, рішень судів та інших профільних організацій.

Ще однією державою, яка не припиняє суперечки з ЄС з приводу його втручання її у внутрішні справи, є Угорщина. Європейський Союз системно критикує уряд за порушення правил роботи ЄС та критеріїв, яким має відповідати член Євросоюзу. Серед найбільш гострих питань є закон про фінансування громадських організацій з-за кордону, який Суд ЄС визнав таким, що порушує «закріплене в ЄС право на вільне переміщення капіталу, а також основні права ЄС на повагу до приватного і сімейного життя, захист особистих даних і свободу об'єднань» [116]; питання утримання шукачів притулку в угорському прикордонному таборі біля сербського кордону [123]; дотримання правил свободи конкуренції товарів, чому, на думку Єврокомісії, шкодить угорська кампанія на підтримку вітчизняного виробника [15]; реалізація зобов'язань у сфері міграції. До того ж у Європейському парламенті засуджують політику Угорщини щодо боротьби з корупцією, прозорості державних фінансів та використання фінансової допомоги ЄС, через що ЄП намагався позбавити державу права голосу, що передбачено статтею 7 [47].

Наявні в ЄС механізми прийняття рішень залишають державам негласне право на протест. Польща та Угорщина вирішили скористатися цим правом,

заблокувавши прийняття бюджету і фонду відновлення на 2021-2027 роки. Справа в тому, що документ містить норму про залежність виділення коштів від дотримання вимог верховенства права, у порушенні чого в ЄС і звинувачують Польщу та Угорщину. Рада ЄС не зважаючи на протест у кінці грудня 2020 року все ж таки затвердила бюджет [51]. Таким чином забезпечивши допомогу для держав ЄС, які її потребують. Окрім того, Польща та Угорщина погодилися на «ідеологічний протест», заявивши про створення аналітичного центру, завдання якого – «протидіяти панівним ліберальним ідеям, які висловлює керівництво ЄС» та пошук «подвійних стандартів» в управлінні Союзом [16].

Санкції за порушення принципів функціонування Європейського Союзу вводяться не лише щодо держав, які відносно нещодавно стали членами ЄС. Це правило стосується без виключення всіх держав-членів. До прикладу, Німеччину та Францію звинувачували у порушенні Пакту про стабільність в частині закріплення дефіциту бюджету та державної заборгованості, хоча їм і вдалося уникнути покарання [138]. У порушенні Пакту звинувачували також Італію, Іспанію та Португалію. Єврокомісія ініціювала судовий позов щодо порушення Німеччиною, Францією, Британією, Угорщиною, Італією та Румунією норм щодо якості повітря [145]. Європейська комісія мала намір оштрафувати Францію за порушення зобов'язань щодо відкритого ринку через заборону імпорту британської яловичини у 2002 році, незважаючи на те, що Франція керувалась питаннями безпеки, побоюючись розповсюдження сказу [48]. Євросоюз мав намір застосувати покарання до Німеччини через рішення Федерального конституційного суду Німеччини, відповідно до якого купівля Європейським центральним банком державних облігацій визнавалось таким, що суперечить Основному закону Німеччини [49].

Ще однією проблемою, з якою стикається Європейський Союз, – є міграційна криза. Її пік припав на 2015 рік, коли держави Європи масово страждали від напливу мігрантів з Африки та Близького Сходу. Державами-

реципієнтами, в яких зареєстровано близько 91% від усіх біженців, стали Німеччина, Швеція, Італія, Франція та Угорщина [113].

Міграційна криза чи не вперше показала серйозні проблеми функціонування Шенгенської зони. Спочатку держави, намагаючись захистити себе від масового напливу мігрантів, застосовували законні механізми, що дозволяли тимчасово, строком не більше, ніж на шість місяців, відновити прикордонний контроль. Такі обмеження вимагають консультації чи повідомлення учасників договору залежно від обставин, що вимагають таких обмежень [39]. Ця можливість не впливає на зменшення потоку мігрантів, але дає змогу контролювати їх переміщення та вести облік. Зрештою, неможливість контролювати потік мігрантів призвела до ігнорування державами приписів Євросоюзу. Деякі з держав намагалися виправдати таке рішення своїми суб'єктивними причинами. До прикладу, Польща виступила за врахування «гуманітарного навантаження» стосовно мігрантів, що виникло в зв'язку з ситуацією в Криму та на сході України [93]. Відмовилися приймати мігрантів Угорщина та Британія. Додаткових консультацій вимагали держави Балтії, Франція, Словаччина і Чехія. Утім, ЄС погодив квоти на розподіл мігрантів, незважаючи на те, що Чехія, Румунія, Угорщина та Словаччина виступили проти. Згодом Словаччина та Угорщина навіть оскаржили введення квот у Європейському Суді, але позов не було задоволено. Суд обґрунтував своє рішення тим, що квоти «сприяють аби Греція та Італія могли впоратись з наслідками міграційної кризи 2015 року, та є пропорційними» [50].

Данія розробила та прийняла нове законодавство в сфері міграції, за що зазнала критики за порушення конвенції ООН щодо біженців. Це при тому, що відсоток мігрантів у Данії у порівнянні з іншими державами доволі невисокий. У рік найвищого притоку біженців в ЄС у Данії зареєструвалась 21 тисяч біженців, у Швеції – 163 тисяч., а у Німеччині – 477 тисяч [10].

Мартін Шульц, який у 2015 році обіймав посаду президента Європарламенту, вбачав проблему не тільки в масовому напливі мігрантів,

скільки у відсутності єдності та солідарності держав однаково виконувати зобов'язання та розподіляти мігрантів відповідно до погоджених на рівні ЄС квот [228]. Держави мусили обирати між захистом національних інтересів та зобов'язаннями виконувати приписи Європейського Союзу. Проблема полягає в тому, що протест проти мігрантів – не лише неможливість організувати перебування цієї категорії осіб в державі. Перш за все це відстоювання власної безпеки, економічних показників, можливість забезпечити соціальними пільгами власне населення, а не мігрантів, вплив на національну та релігійну ідентичність європейців.

Збільшення потоку мігрантів призвело до зростання рівня злочинності в державах Європейського Союзу. Відповідно до статистики Федеративної Республіки Німеччини, таке зростання становить 10,4 % за період з 2015 по 2016 роки [8, с. 300]. У Нижній Саксонії відсоток скоєних біженцями злочинів складає 92,1% від загальної кількості злочинів [10].

Дослідження Цюріхського університету, проведене на замовлення уряду Німеччини, показує, що злочини, скоєні мігрантами, які прибули у 2014-16 роках пов'язані з незнанням німецької мови, поганою інтеграцією в суспільство та демографічним складом біженців [94].

У 2015 році, на який приходиться пік міграційної кризи, Швеція прийняла 163 тисяч мігрантів. За прогнозами, у зв'язку з так званою міграцією під приводом «возз'єднання родини» у Швеції очікували збільшення кількості мігрантів до 2 мільйонів осіб. Збільшення потоку мігрантів вплинуло на погіршення криміногенної ситуації: 58% підозрюваних у злочинах – мігранти. Кількість підозрюваних мігрантів у вбивствах чи вбивствах з необережності сягає 73% [144]. Ще одне дослідження, що стосується аналізу складу груп злочинців, говорить, що вони на 82% складаються з мігрантів [144].

Окрім підвищення рівня злочинності зростає загроза тероризму: у 2017 році відбувся ряд терористичних атак у Лондоні, Манчестері, Стокгольмі, Парижі, Берліні, у 2016 році – Берліні, Ніцці, Брюсселі та ін. [129].

Держави-члени ЄС також несуть відповідальність за забезпечення нелегальним мігрантам належних умов перебування. У разі порушення правил Європейський Союз може застосувати до держави санкції. До прикладу, прикордонне агентство ЄС Frontex зупинило співпрацю з Угорщиною через порушення нею вимог стосовно мігрантів, а процедуру притягнення до відповідальності Єврокомісія розпочала ще 2015 року; умови утримання мігрантів у Греції також піддали критиці [25]; ЄСПЛ звинувачує Францію у неналежних умовах утримання мігрантів [45].

Ставлення до мігрантів в державах ЄС досить неоднозначне. Дані дослідження, проведеного Центром соціальних досліджень за підтримки Фонду імені Фридріха Еберта, показують найбільш негативне ставлення до нелегальних мігрантів громадян Угорщини (57%), Чехії (42%) та Болгарії (40%). Найбільш відкриті до мігрантів Швеція (3% негативно налаштованого населення) та Норвегія (2%) [20].

Міграційна криза показала слабкі сторони співпраці національних урядів та Європейського Союзу. Держави опинилися в ситуації, коли захист державних кордонів залежав від позиції наддержавної організації. Процес запровадження квот з розподілу мігрантів дає змогу на практиці побачити застосування правила прийняття рішень кваліфікаційною більшістю голосів, що змушує меншість підпорядковуватися позиції більшості. Біженці з Близького Сходу стали поштовхом для ЄС до внесення змін щодо Дублінської конвенції, яка регулює правила Євросоюзу щодо біженців. Саме масовий потік біженців показав слабкі сторони Шенгенської зони, зокрема, необхідність держав захищати державні кордони, при цьому дотримуючись усіх зобов'язань перед ЄС. Аргументом прибічників Шенгену стали економічні переваги, що дають відкриті кордони, оскільки, до прикладу, втрати лише Франції через вихід із Шенгенської угоди оцінювали в 10 мільярдів євро [113].

Численні проблеми, з якими стикається ЄС, та постійне невдоволення рішеннями Євросоюзу, впливають на зростання антиєвропейських настроїв

на теренах Союзу. Євроскептики укріплюють свої позиції не лише на рівні національних урядів, а й на рівні Європейського Союзу. Важливо розуміти, що євроскептицизм – не лише заклик до протесту щодо існування об'єднаної Європи. Він має набагато більше значень та сенсів. Це може бути неприйняття окремої програми чи ініціативи, протест проти рішень інституцій ЄС чи векторів розвитку об'єднання [67, с. 46]. Водночас «євроскептицизм» доволі часто помилково приписують партіям та ідеологіям, які по суті є проєвропейськими [207].

Яскравим прикладом посилення ролі євроскептиків на національному рівні є перемога на виборах в Греції партії СИРІЗА. З 2015 році у Польщі популярності не втрачає партія Право і справедливість. Євроскептицизм набуває популярності й у державах-засновниках Євросоюзу: Франції (Національний фронт), Італії (Ліга та П'ять зірок), Німеччині (Альтернатива для Німеччини) та Іспанії (Подemos). Вагомий вплив євроскептики здійснюють на формування політики Угорщини та Чехії, а у Британії він взагалі призвів до виходу держави зі складу Євросоюзу. Результати національних виборів показові з точки зору зрізу суспільних настроїв громадян держав Євросоюзу, оскільки саме внутрішньополітична ситуація є індикатором ставлення в державі до проекту об'єднаної Європи.

Посилилось представництво євроскептиків на рівні Європейського парламенту. За результатами виборів до Європейського парламенту в 2019 році євроскептики отримали 108 місць. Група «Європа для свободи», до складу якої входять італійський «Рух п'яти зірок» та британські прихильники Brexit отримала 53 мандати. Група «Європа за нації», основу якої складає італійська «Ліга», отримала 55 мандатів, у порівнянні з 37-ма на минулих виборах. У скликанні 2014-2019 років загалом євроскептики склали трохи більше 10% мандатів, а отже, їх позицію важко назвати визначною в прийнятті рішень Європарламенту [67, с. 48]. І хоча симпатії до євроскептиків зростають, їх представництво в Європарламенті не можна вважати визначним. Водночас не варто недооцінювати вплив євроскептиків

на порядок денний Європейського Союзу. Вони хоча й не можуть заблокувати прийняття рішень, щодо уповільнення цього процесу мають усі можливості та механізми.

Цікавим нюансом позиції євроскептиків є їх ставлення до держави. Як правило, євроскептики як представники лівої ідеології, відрізняються критичним ставленням до держави як такої. Але їх позиція щодо проекту «об'єднаної Європи» передбачає захист національної держави, її кордонів, повноважень та можливості самостійно визначати вектор розвитку. Такі погляди є об'єднуючими для євроскептиків незалежно від їх ставлення до майбутнього Європейського Союзу, яке відрізняється від реформування та корегування повноважень інститутів до ліквідації проекту «об'єднаної Європи». З огляду на те, що євроскептики представляють погляди тієї частини суспільства, яка критично налаштована щодо Євросоюзу, їх позиція щодо держави – виключно реакція на запит суспільства, яка формується попри звичні канони та правила представників «лівих» ідеологій.

Визначити універсальні для кожного члена ЄС причини посилення симпатій до євроскептиків доволі складно. Для кожної з держав визначними будуть свої причини, зважаючи на низку ідеологічних, історичних, економічних та політичних причин. До того ж деякі з держав мають свої особливі умови членства. Зважаючи на це, можна говорити про три групи причин, що зумовлюють загострення антиєвропейських настроїв в Євросоюзі. Решту причин необхідно розглядати для кожного з членів ЄС окремо [67, с. 46].

Першу групу складають соціально-економічні причини. Особливо гостро проблеми у цій сфері постали з розширенням Євросоюзу на Схід. Вибори 2014 року показують, що держави, чия економіка після глобальної кризи залишилася у відносно сприятливому стані (Австрія, Данія, Швеція, Великобританія, Франція), здебільшого підтримали «жорстких євроскептиків» з табору праворадикальних популістів. Держави, які найбільше постраждали від економічної кризи (Італія, Греція, Ірландія,

Іспанія, Португалія), підтримали «м'яких» євроскептиків, які виступали проти соціальної несправедливості політики керівництва Євросоюзу [18]. Правила функціонування ЄС зобов'язують підтримувати тих членів, чия економіка перебуває в кризі. Під час фінансової кризи 2007-8 років ЄС змушений був допомагати Греції. Трирічна програма фінансової допомоги склала порядком 62 мільярдів євро [30]. Криза в Греції продемонструвала не лише наявність недосконалостей у функціонуванні єврозони, а й те, яким чином невдала економічна політика окремої держави може вплинути на становище єврозони загалом. У Євросоюзі не лише зрозуміли проблеми, а й під впливом економічної кризи зробили вибір «на користь посилення інституційної складової економічної інтеграції» [114]. Була переглянута архітектура нагляду та контролю за фінансовими ринками, створено Європейський стабілізаційний механізм, підписано «Договір про стабільність, координацію і управління в економічному і валютному союзі». Але сказати, що вжиті кроки допомогли остаточно вирівняти розвиток фінансової політики в ЄС, не можна.

Другу групу складають внутрішньополітичні проблеми. До цієї групи належить і вплив ЄС на внутрішню політику держав-членів. Польща та Угорщина – не єдині держави, які стикаються з проблемою впливу обмежень ЄС на реалізацію внутрішньої політики. Критики зазнала судова реформа в Румунії, прийняття державного бюджету Італії у 2018 році, ставлення до політики у сфері міграції, скарги Єврокомісії на рішення національних судів тощо.

Третя група – історико-культурні проблеми. Громадяни Болгарії, Польщі, Словаччини та Словенії доволі занепокоєні проблемою збереження їх культурної та національної ідентичності. Держави вкрай розчаровані результатами проекту «об'єднаної Європи». У державах-засновниках, так званій «старій Європі», навпаки – розчарування стосується проекту «розширення Євросоюзу». Таке протистояння менталітетів доволі небезпечно і може негативно вплинути на зростання настроїв громадян щодо розколу ЄС

[67, с. 47]. Більше того, загроза для «об'єднаної Європи» стосується не лише реакції політичних сил. Гасла, з якими виступають політичні партії, переважно відповідають запитам громадян. Саме тому варто звертати увагу перш за все на настрої та потреби суспільства.

Євроскептицизм – не вирок для Європи, це сигнал, який необхідно почути і вжити заходів аби стабілізувати ситуацію [67, с. 50]. Незважаючи на те, що представництво євроскептиків залишається незначним у порівнянні з іншими силами, вони є важливим індикатором проблем об'єднаної Європи. Євроскептики справляють значний вплив на прийняття рішень в сфері міграційної політики, зовнішньої політики, верховенства закону, захисту національних інтересів та визначення внутрішнього курсу держави.

Саме прихильники антиєвропейського курсу стали однією із рушійних сил виходу Великої Британії з Євросоюзу. Недаремно корені євроскептицизму сягають Британії, саме цей термін газета Times використала для позначення політичного курсу прем'єр-міністра Маргарет Тетчер [203, с. 127], а Г. Вайнштейн називає євроскептицизм виключно «британською хворобою» [18, с. 41]

Історія Великої Британії в Європейському Союзі доволі неоднозначна. Одна з найавторитетніших держав європейського континенту тривалий час стояла осторонь європейського проекту. Приєднання Британії до ЄЕС було зумовлено бажанням зберегти політичний вплив на європейському континенті та «врівноважити франко-німецький вплив» [31, с. 93], а те, що Велика Британія змогла відстояти особливі умови співпраці (не стала стороною Шенгенської угоди, уникнула приєднання до зони євро, відстоювала свою позицію щодо трудового законодавства тощо), говорить про бажання залишатися осторонь та вести самостійну політику.

Велика Британія – перша держава, яка випробувала на собі новацію, закріплену в Лісабонському договорі, про можливість виходу держави-члена з об'єднання. Цей процес викликав доволі багато труднощів. Перш за все

через відсутність політико-правової моделі організації цього процесу [67, с. 47].

Велика Британія – не єдина держава, у якій виникали питання доцільності членства в Євросоюзі. Вихід з об'єднання періодично обговорювали в Греції (Grexit), Польщі (Polexit), Нідерландах (Nexit) чи Італії (Italexit). Причини, через які держави обирали сценарій залишитися, полягають в оцінці політичних та економічних переваг. Британія та ЄС хоча й несуть втрати від розірвання стосунків, проте вони не тягнуть за собою тих наслідків, які отримають Греція чи Польща, залишивши ЄС. Політичний авторитет та історична роль Британії на міжнародній арені дозволили провести Brexit. Важливу роль зіграв доволі низький, у порівнянні з іншими державами-членами ЄС, рівень інтеграції у європейський простір. У той же час, ряд торговельно-економічних питань залишаються невирішеними, а фінансові втрати обох сторін поглиблюють і без того складне економічне становище, особливо на фоні кризи, пов'язаної з пандемією. За даними Bloomberg Economics економічні втрати Британії з 2017 року сягнули \$170 млрд [223]. У Єврокомісії заявляють, що ціна Brexit буде вартувати Євросоюзу 0,5% ВВП, у той час як Британія втратить близько 2,25% до 2022 року [160].

Велика Британія – єдиний успішний приклад виходу держави зі складу Європейського Союзу. Але питання членства держав в ЄС неодноразово на національному рівні порушувалось у Греції, Польщі, Нідерландах, Італії, тощо. Кожен із випадків унікальний та має свої причини відмови від спільного європейського майбутнього. Зрештою, оцінка економічних, політичних та соціальних переваг держави від членства в Європейському Союзі переважували недоліки, що впливало на вибір держави залишитись у складі об'єднання.

Суттєвим випробуванням для Європейського Союзу стала пандемія COVID-19. На відміну від інших кризових ситуацій, у які потрапляв ЄС, цей випадок ставив під загрозу функціонування одразу декількох сфер:

Шенгенської зони, економіки, медицини, сфери захисту прав громадян. У свою чергу це провокувало більше запитань стосовно успіхів європейської інтеграції. Національні уряди змушені були самостійно реагувати на виклики, що значно ослаблювало авторитет та впливовість Союзу як наддержавної структури. Канцлер Німеччини Ангела Меркель назвала пандемію коронавірусу «найсерйознішим випробуванням для Європейського Союзу з моменту його заснування», а також «найбільшим викликом з часів Другої світової війни» [69, с. 11].

Перші рішення національних урядів стали індикатором їх сили та конкурентності перед інституціями ЄС. 13 березня 2020 року ВООЗ оголосила Європу епіцентром розповсюдження пандемії [121]. 16 березня 2020 року Німеччина оголосила про запровадження контролю на кордонах із п'ятьма державами: Францією, Австрією, Швейцарією, Данією та Люксембургом. Франція запровадила заходи, які включають скасування вже призначених виборів, а також транспортну блокаду. Угорщина та Фінляндія закрили кордони для іноземців. Держави одна за одною почали оголошувати надзвичайний стан [69, с. 12].

Прийняття рішень в Європейському Союзі вимагає дотримання певної процедури, погодження позиції з усіма членами об'єднання. У даному випадку на швидкість реагування Євросоюзу вплинули не лише політико-процедурні чинники, а й психологічний, оскільки спрогнозувати тривалість пандемії та масштаби її впливу на світовий порядок денний було доволі складно. Утім, система раннього попередження та відповіді, запроваджена у зв'язку з необхідністю реагування, консультування і координування у зв'язку з серйозними транскордонними загрозами здоров'ю та обміну інформацією відповідно до Рішення Європейського парламенту і Ради та імplementована Єврокомісією в 2017 році, а також ряд інших механізмів допомоги громадянам ЄС у надзвичайних ситуаціях не спрацювали. Водночас прийняття рішень національними урядами простіше з огляду на процедурні моменти та швидкість реалізації цих рішень. До того ж відповідальність за

вижиті заходи стосуватиметься виключно держав, а не наддержавної інституції.

Ця ситуація доволі показова, особливо з точки зору дотримання балансу та відповідності ЄС принципам «солідарності» та «взаємодопомоги». Ряд держав не були готові до загострення ситуації та потребували соціально-економічної підтримки і розраховували її отримати від ЄС, як об'єднання, що має надавати підтримку своїм членам, хоча зрештою перші кроки вимушені були вживати самостійно. Водночас не вдалося повністю перекласти відповідальність на більш розвинуті та економічно сильні держави. У якості проміжного рішення Європейська комісія опублікувала лише перелік рекомендацій, комюніке щодо обмеження пересування в межах Шенгенської зони, що говорить про намагання зняти з себе відповідальність. Пізніше було розроблено більш детальний план реагування на виклики пандемії, затверджено бюджет не лише для держав ЄС, а й «окремий фонд допомоги у 20 млрд. євро для сусідів та найбідніших країн світу (Україна отримає з нього 1,2 млрд. євро на боротьбу проти коронавірусу)» [22, с. 12].

Ще одним критичним моментом для Європи стали дискусії про порушення базових прав, закріплених у Хартії основних прав Європейського Союзу: право на свободу та безпеку (ст. 6), право на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 7), свободу думки, совісті та релігії (ст. 10), свободу зборів та асоціацій (ст. 12), свободу пересування та проживання (ст. 45), обмеження можуть загрожувати також окремим категоріям громадян, зокрема дітям, людям похилого віку, особам з інвалідністю [176, с. 15]. Актуальним залишається питання отримання освіти, медичної допомоги. Хоча в ЄС завіряють у тому, що права та свободи громадян залишають у фокусі уваги та є пріоритетом реалізації політики [178], низка загроз для громадян ЄС залишаються актуальними.

Європейський Союз як на наддержавному рівні, так і на рівні національних урядів активно реалізує проекти щодо відстеження контактів громадян через мобільні телефони. За результатами онлайн сервісу

Top10VPN's у травні 2020 року до цифрового стеження вдалися близько 90% компаній [261]. Станом на березень 2020 року компанія пише про використання 65 мобільних додатків в світі, що стосуються цифрових сертифікатів здоров'я. Проблеми з конфіденційністю даних виявили в 53-х (82%) з них. 27 додатків (41%) можуть відстежувати точне місцезнаходження. Top10VPN зазначають, що Європа є лідером по відстежуванню пересування із застосуванням цифрових технологій [261].

Мобільні оператори Італії, Німеччини, Бельгії та Австрії погодилися надавати чиновникам узагальнені дані про місце перебування своїх абонентів для контролю за дотриманням карантину та виявлення скупчення людей у місцях, де зафіксовано спалах зараження [83].

Європейські телекомунікаційні компанії Deutsche Telekom, Orange, Telefonica, Telecom Italia, Telenor, Telia, A1 Telekom Austria, Vodafone погодилися передавати Єврокомісії дані про місцезнаходження абонентів. Дані планують використовувати для виявлення вогнищ зараження, виявлення місць, де не вистачає медикаментів, засобів захисту тощо [263].

Окрім відстеження контактів влада вдається й до інших заходів, що можуть негативно впливати на забезпечення прав громадян: самоізоляція (карантин) для осіб, у яких виявлено COVID-19, чи осіб, що контактували з ними; карантин на загальнонаціональному чи державному рівні; обов'язковість повідомлення про стан свого здоров'я; заборона користування громадським транспортом без спеціального дозволу (до прикладу, Греція, Італія, Іспанія).

Формально в ЄС є мандат на посилення заходів контролю. Стаття 39 Договору про заснування Європейської Спільноти передбачає, що обмеження можуть застосовуватися для забезпечення суспільного порядку, суспільної безпеки та суспільного здоров'я. Вчені, посилаючись на положення Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, звертають увагу на можливість держав в

односторонньому порядку відходити від звичайних правил у разі загрози війни чи надзвичайного стану [214].

Питання полягає в тому, яким чином будуть використані дані, чи стане пандемія «прикриттям для реалізації більш жорсткої політики відносно громадян» [69, с. 14], як довго дані громадян будуть використовуватися для подолання наслідків пандемії. Цікавим є також питання можливості оскарження використання даних з огляду на відсутність дозволу на це з боку приватних осіб. Проте чи будуть такі випадки використовуватися як у юридичній, так і політичній практиці, можна буде побачити згодом.

Пандемія поставила під загрозу функціонування одного з найбільш вдалих проєктів, який є маркером «об'єднаної Європи», – Шенгенської зони. Пандемія COVID-19 – не перший, але найсерйозніший виклик для Шенгену з моменту створення. До цього однією з найбільших загроз існування Шенгенської зони називали міграційну кризу. Історик Стенфордського університету Ніл Фергюсон писав, що Шенгенська зона може зникнути під натиском мігрантів: «те, що відбувається в Італії, Польщі, Угорщині, я б пояснив зростанням розуміння помилковості федерального проєкту в Європі. Якщо ЄС не здатний захистити свої кордони, не потрібно займатися подальшою інтеграцією» [133].

На сьогодні Шенгенська зона складається з 22 держав-членів ЄС, а також чотирьох держав-членів Європейської асоціації вільної торгівлі. У грудні 2021 року Рада ЄС погодила відповідність Хорватії критеріям для приєднання до Шенгенської зони. Заборона пересування у зв'язку з пандемією COVID-19 розповсюджувалась не лише на держави-члени ЄС, а й на держави, що входять до Шенгенської зони. Правила ЄС дозволили тимчасово обмежувати пересування, що дало час та створило можливості для вирішення проблем. Подібні обмеження допомогли Європі не лише під час боротьби з пандемією, а й дозволили мінімізувати наслідки від потоку мігрантів. При цьому питання доцільності застосування обмежень і досі залишається дискусійним та актуальним. Професор Альберто Алеманно

підтверджує важливість запровадження обмежень, якщо вони «виправдані» та «пропорційні» загрози [147]. На відміну від Шенгенського прикордонного кодексу, Договір ЄС та правила про вільне пересування громадян дозволяють обґрунтовувати обмеження загрозою внутрішній безпеці, захисту здоров'я громадян, за умови, якщо ці обмеження застосовуються без виключення до всіх громадян держав-членів ЄС [230]. Більшість держав ввели обмеження на кордонах не чекаючи позиції Союзу (введення вимог на перевірку стану здоров'я, самоізоляція після перетину кордону, повторні тести на захворювання COVID-19 тощо), утім у березні 2020 року позиція ЄС щодо обмеження пересувань була набагато суворіше.

Обмеження пересування між державами Шенгенської зони матиме як політичні, так і економічні наслідки. По-перше, ставиться під загрозу одне із найбільших досягнень європейської інтеграції – «спільні» кордони, ілюзія єдиної, великої, об'єднаної держави. Євроскептики отримують додатковий аргумент проти проекту «об'єднаної Європи».

По-друге, ситуація сприяє появі нових дискусій щодо реформування Шенгенської зони. Емануель Макрон розглядає реформування через призму міграційної політики і пропонує доволі радикальну реформу. Президент Франції стверджує, що Шенгенська зона уже не працює, бо деякі країни «недостатньо солідарні» у сфері міграційної політики [65]. Е. Макрон бачить Шенгенську зону із меншою кількістю держав і вважає, що європейські країни, які не хочуть відповідати загальній політиці надання притулку іммігрантам, можуть бути виключені із зони вільного пересування.

По-третє, обмеження можуть мати негативні наслідки для економіки не лише через нюанси із транспортуванням товарів, а міграції робітників як всередині ЄС, так і з інших держав, які не входять до складу об'єднання, зокрема, України. Відсутність прикордонного контролю автоматично здешевлює товари та послуги для європейців, усуває торговельні бар'єри. Дослідження показують, що у 2019 році середній громадянин Євросоюзу

«економив» приблизно 840 євро (у 2020 році близько 950 євро) у результаті відкритого ринку [248].

Висновки. Європейський Союз – унікальне за своєю структурою та функціями об'єднання. Відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу інституційну структуру об'єднання складають: Європейський парламент, Європейська Рада, Рада ЄС, Європейська комісія, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк, Рахункова палата. Кожен із інститутів здійснює свої повноваження відповідно до закріплених у договорах положеннях. Повноваження розподілено таким чином, аби інститути під час прийняття рішень консультувались один з одним, а у виконанні погоджених документів – контролювали одне одного.

Проблемою, яка впливає не лише на реалізацію державного суверенітету, а й визначення функцій об'єднання, меж впливу на внутрішню політику держав-членів, порядок прийняття рішень в ЄС, є визначення статусу ЄС як міжнародної організації, федерації, конфедерації чи наддержавного об'єднання. Під час дослідження встановлено, що така невизначеність присутня не лише на рівні наукових обговорень, а й на рівні інститутів та держав-членів Євросоюзу. Частина держав-членів не має у своєму законодавстві положень, що детально врегульовують питання особливостей співпраці та порядку передачі частини компетенцій на рівень Союзу. Серед тих держав, які вносили відповідні зміни до нормативно-правових актів, відсутній єдиний, уніфікований підхід.

Аналіз характеристик та ознак Європейського Союзу дав змогу встановити, що міжнародно-правовий статус ЄС доцільніше визначити як «наддержавне об'єднання».

Європейський Союз має доволі тривалу історію функціонування. За цей час було змінено ряд договорів, на яких і ґрунтується робота об'єднання. Перегляд цих договорів, як правило, зумовлений наявністю запитань до функціонування Європейського Союзу (внутрішній чинник), а також питаннями, пов'язаними із розширенням меж об'єднання (зовнішній чинник).

З огляду на те, що дане дослідження передбачає політологічний, а не правовий аналіз проблеми, увагу було зосереджено на наступних аспектах, згаданих в договорах ЄС: інституційна структура; принципи діяльності та повноваження Євросоюзу; особливості співпраці національних урядів та інститутів ЄС.

Питання реалізації державного суверенітету найбільш гостро постало під час дії Лісабонського договору. Причини актуалізації даної проблеми стосуються не лише змісту договору, а перш за все особливостей співпраці між державами та реалій міжнародних відносин.

Укладання Лісабонського договору стало одним із наймасштабніших переглядів правил функціонування ЄС та компетенцій інститутів Євросоюзу. Проте цей перегляд не вирішив низку важливих для об'єднання питань. Зокрема, питання розширення складу Європейського Союзу. До наявних проблем додалися: міграційна криза, посилення ролі євроскептиків, Brexit, пандемія COVID-19 та ін.. Усі ці проблеми загострили відносини як між ЄС та деякими державами-членами, так між деякими державами об'єднання. Водночас питання реалізації державного суверенітету і досі залишилось актуальним та потребує більш системних змін.

Зберігається ряд нюансів, пов'язаних із недосконалістю нормативно-правової бази держав-членів ЄС та Євросоюзу, що подекуди впливає на позицію ЄС щодо питань, які мають становити виключно внутрішньою компетенцією держави. Ці, а також інші проблеми, мають вирішуватися шляхом реформування Євросоюзу, вдосконалення договірної бази ЄС та національного законодавства. Допоки ж Європейський Союз хоча й впливає на реалізацію державного суверенітету, у більшості випадків може аргументувати свою позицію угодами і зобов'язаннями, відповідно до яких держава-член має слідувати правилам функціонування Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ У ЗОВНІШНІХ ЗНОСИНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

3.1. Європейський Союз як суб'єкт зовнішньої політики і міждержавних відносин

Реалізація проекту «об'єднаної Європи» мала на меті перш за все забезпечити внутрішній розвиток регіону: покращення політичної ситуації, стабілізацію економіки держав європейського континенту, створення спільного торговельного простору, поліпшення соціального становища населення тощо. Безперечно, зміст, який вкладали у проект «батьки-засновники ЄС», неодноразово змінювався. Змінювався склад та територіальні межі Євросоюзу і, відповідно, його функціонал. Сьогодні Європейський Союз – один із впливових гравців на геополітичній арені. І хоча об'єднання стикається з низкою внутрішніх проблем, на вирішенні яких дедалі активніше і концентрується, розвиток зовнішніх відносин залишається одним із важливих напрямів роботи Європейського Союзу.

Зовнішня компетенція Європейського Союзу включає широкий спектр питань зовнішньої політики, безпеки та оборони (СЗППБ). Питання СЗППБ тісно пов'язані з державними інтересами і доволі часто можуть викликати критику у частині посягань на державний суверенітет. До підписання Лісабонського договору ця сфера компетенцій була другою «опорою» Євросоюзу. Лісабонський договір фактично поділяє її на дві частини – спільна зовнішня політика та спільна політика безпеки та оборони. Зовнішня політика ЄС не замінює собою зовнішню політику національних держав, утім доволі часто її реалізація зачіпає їх внутрішні інтереси.

Підписання Лісабонського договору суттєво скорегувало реалізацію зовнішньої політики ЄС. Змінилися підходи до розуміння зовнішньої політики Євросоюзу. Лісабонським договором на заміну терміну «зовнішні зв'язки» або «політика» (external relations policies) впроваджується термін «зовнішня діяльність» (external action). Цей термін має набагато ширший

зміст, адже охоплює декілька напрямів зовнішніх відносин: економічний, політичний, безпековий [127, с. 232].

Однією з головних новацій стало впровадження на рівні з головними інститутами ЄС діяльності спеціальних інститутів у сфері зовнішніх відносин. Лісабонський договір розширив повноваження Верховного представника з питань закордонних справ і безпекової політики (англ. High Representative, фр. Haut representant), а також передбачив створення нового органу – Європейської служби зовнішньої діяльності. Такі зміни пов'язані перш за все із набуттям ЄС міжнародної правосуб'єктності. Саме впровадження посади Верховного представника – спроба знайти інституційний баланс та забезпечити спільний вектор зовнішньої політики Євросоюзу, але при цьому забезпечивши баланс у реалізації державного суверенітету членами Євросоюзу. Спроба ЄС врегулювати вищезгадане проблемне питання, втілюється не лише у закріпленій процедурі призначення Верховного представника, а й у подальшому відображається у його повноваженнях. Верховний представник призначається кваліфікованою більшістю голосів Європейської ради за погодженням Президента Європейської комісії та Європейського парламенту. До того ж Верховний представник одночасно займає посаду віце-президента Європейської комісії. Припинити повноваження можна за аналогічною процедурою рішенням Європейської ради.

Повноваження Верховного представника стосуються реалізації спільної зовнішньої політики та політики у сфері безпеки та оборони Європейського Союзу. Відповідно до договорів ЄС під час реалізації повноважень Верховний представник спирається на Європейську службу зовнішньополітичної діяльності. До складу Європейської служби входять Генеральний секретар Ради ЄС та Єврокомісії, а також спеціально делеговані представники держав-членів Європейського Союзу. У своїй діяльності Європейська служба співпрацює з дипломатичними представництвами держав-членів ЄС. Рішення про організацію та функціонування Європейської

служби зовнішньої діяльності ухвалює Рада ЄС за пропозицією Верховного представника після консультації з Європарламентом та погодження з Європейською комісією.

Верховний представник може вносити пропозиції стосовно того чи іншого питання у сферах його компетенції, а також реалізує рішення, прийняті іншими інститутами ЄС, у межах своїх компетенцій. Він має контролювати дотримання членами Євросоюзу послідовної реалізації принципів та загальних векторів у сферах, що належать до його компетенції. Системно проводить консультації із Європейським парламентом щодо основоположних аспектів та пріоритетів діяльності ЄС.

Верховний представник також виконує усі обов'язки щодо зовнішньої політики та політики у сфері безпеки та оборони, покладені на Єврокомісію. Під час виконання цих обов'язків він слідує виключно тим положенням та правилам, які врегульовують діяльність Європейської комісії.

Верховний представник від імені Європейського Союзу проводить комунікацію із державами, які не є членами об'єднання, а також міжнародними організаціями.

Незважаючи на наявність спеціального органу та представника, що відповідають за зовнішню політику, – прийняття рішень щодо зовнішньополітичного курсу на рівні ЄС – доволі тривала та складна процедура. Проблеми можуть виникати з декількох причин: надмірне посягання на державний суверенітет держав-членів та реалізацію зовнішньої політики національними урядами; незгода членів ЄС із позицією, запропонованою інститутами ЄС або іншими державами-членами. Особливо це помітно, коли рішення відстоює держава, що має політичну вагу не лише на рівні ЄС, а й загалом на геополітичній арені: Франція, Німеччина, до моменту виходу зі складу об'єднання Велика Британія тощо.

Незважаючи на недосконалість реалізації зовнішньополітичного вектору Європейського Союзу, об'єднання залишається впливовим актором

міжнародних відносин. Тож цілком логічною є необхідність врегулювання питання співпраці Євросоюзу з третіми державами.

Американський вчений А. Моравчік зауважує, що питання зовнішньої політики Євросоюзу та питання європейської інтеграції зумовлено співпрацею рівних, суверенних держав, які добровільно об'єднують суверенітет у тих сферах, де можна отримати від цього найбільшу вигоду, а після отримання результатів його відновлюють [221]. Натомість швейцарський науковець Д. Сіджанські наголошує, що європейська інтеграція більшою мірою схожа на будівництво держави [239].

Процес європейської інтеграції розглядають залежно від особливих умов, у яких перебувають як ЄС, так і держава-кандидат, періоду розгляду заявок про членство, соціально-економічного розвитку держави тощо. Проблема, яка може суттєво впливати на процес європейської інтеграції, – надмірні прагнення з боку Європейського Союзу сформувати в держави-кандидата набір властивих ЄС «звичок та правил», які не властиві самій державі, а надто швидке їх впровадження може мати для країни скоріш деструктивний характер [238, р. 29].

Швейцарський вчений Р. Болдуїн виокремлює чотири групи переваг реалізації політики євроінтеграції для держав європейського континенту. Серед них: *міжнародна безпека*, яка зменшує виникнення міжнародних конфліктів, спричинених через низький та неоднорідний рівень економічного розвитку держав; *внутрішня стабільність*, яка формується внаслідок утвердження нових західноєвропейських концепцій державного суверенітету, демократії, права, та зростання рівня соцзабезпечення; *підтримка демократії та геостратегічні переваги* [151].

Розширення Європейського Союзу – один із ключових політичних процесів як для об'єднання, так і для реалізації зовнішніх відносин ЄС загалом [237, р. 519]. Розширення меж Євросоюзу має неабиякий вплив на реалізацію державного суверенітету як окремо членами Євросоюзу, так і державою-кандидатом на вступ до об'єднання.

Український вчений В. Муравйов у статті «Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами» пропонує наступну класифікацію угод ЄС, беручи за основу критерій сфер співпраці ЄС із третіми державами: угоди про економічну співпрацю, торговельні угоди, угоди про торгівлю та співробітництво, угоди про партнерство та співробітництво, угоди про асоціацію [74, с. 135].

Питання розвитку відносин ЄС із третьою стороною регулюється ст. 8 Договору про функціонування Європейського Союзу, відповідно до якої Союз повноважний розвивати з сусідніми державами відносини з метою створити простір розвитку та добросусідства. У даному випадку Євросоюз відстоює свої цінності та прагне забезпечити їх реалізацію у співпраці з іншою стороною.

Загалом відносини Європейського Союзу з третіми державами можна поділити на три групи: відносини з державами-кандидатами на вступ, відносини з асоційованими державами та відносини із державами, що не прагнуть вступу до ЄС, але бажають розвивати співпрацю у політичній, торговельно-економічній, культурній та інших сферах. З точки зору регулювання саме політичної сфери відносин ЄС з третіми державами, як правило, цікавими є два основні види міжнародних договорів: Угода про партнерство та співпрацю та Угода про асоціацію, які укладаються відповідно до Договору про функціонування ЄС.

Мабуть найбільш прагматичний варіант співпраці ЄС – з державами, що не прагнуть в майбутньому членства, зважаючи на їх власну впливовість та значимість на міжнародній арені, високий рівень розвитку та можливість захисту державного суверенітету, територіальні чи інші особливості, що виключають навіть потенційну можливість членства в ЄС. За таких обставин можливість впливу на суверенітет держав з боку Євросоюзу мінімальний, а співпраця ґрунтується на засадах рівності та взаємності. Але навіть у таких випадках неможливо виключити повністю момент політичного впливу,

пов'язаного із забезпеченням власних інтересів або з боку держави, або з боку Європейського Союзу.

До таких угод належать як двосторонні, так багатосторонні угоди з окремими державами та міжнародними організаціями, що стосуються створення зони вільної торгівлі, митного режиму, угоди про партнерство та співробітництво, співпрацю в політичній та безпековій сферах. Як правило, такий порядок відносин третіх сторін із Європейським Союзом мінімізує можливий вплив на державний суверенітет країн-партнерів.

Серед прикладів такої співпраці ЄС – з США (Угода про зниження митних тарифів між США та ЄС [53]., з Китаєм (Торговельно-інвестиційна угода між Європейським союзом та Китаєм [80], з Мексикою (Торговельна угода [186], з Японією (Спільна декларація 1991 року і План дій з співпраці ЄС – Японія 2001 року). Угоди про вільну торгівлю нового покоління (ФТА), до прикладу, з Південною Кореєю або Канадою. Головний сенс цієї групи угод – взаємний доступ сторін на ринок одна одної. Угоди укладаються за зразком угод, передбачених у Європейській економічній зоні, проте є їх більш простою формою.

Європейський Союз та представники третіх держав чи міжнародних організацій безперервно зберігають комунікацію щодо питань, які вже є сферою їх спільної взаємодії, так і щодо питань, які потенційно можуть вивести відносини на новий рівень та стати ще одним вектором двосторонніх відносин. У даному аспекті важливо, аби вектор та принципи розвитку ЄС щодо співпраці з третіми державами та власні зовнішньополітичні пріоритети держав-членів не ставали перепорою до укладання нових договорів.

3.2 Вплив Європейського Союзу на реалізацію державного суверенітету країнами-кандидатами на вступ до Євросоюзу

Держави-кандидати на вступ до Європейського Союзу є ще однією групою держав, із якими відносини з Європейським Союзом побудовані на

спеціальних умовах. Станом на 2021 рік статус держави-кандидата на вступ мають: Туреччина (з 1987 року), Північна Македонія (з 2004 року), Чорногорія (з 2008 року), Албанія (з 2009 року), Сербія (з 2009 року) [164].

Для того, аби державу було допущено до запуску процедури на вступ, вона має відповідати критеріям, які були визначені на засіданні Європейської Ради у Копенгагені в 1993 році. Серед них: стабільність інститутів, які гарантують демократію, верховенство закону, права людини; функціонуюча ринкова економіка та здатність бути конкурентними на європейських ринках; здатність брати на себе зобов'язання по членству, відповідати правилам, цілям, стандартам і політиці ЄС. Ці критерії було доповнено у 1995 році під час засідання Європейської ради у Мадриді, де було підкреслено важливість адаптації адміністративних структур держав-кандидатів на вступ для створення поступової, гармонійної інтеграції [143]. На засіданні у Мадриді Європейська рада визнала політичну та історичну необхідність прийняття нових членів до Європейського Союзу. Це питання стабільності, безпеки та балансу розвитку європейського континенту, але розширення має слугувати укріпленню «будівництва Європи у відповідності *acquis communautaire* [233] – сукупності принципів, норм та правил, що діють в Європейському Союзі та мають обов'язково зберігатися та виконуватися у процесі розвитку об'єднання. Держави-члени не можуть вимагати внесення правок чи суттєвої зміни *acquis communautaire*, але мають повне право на надання перехідного періоду для адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу [233, р. 6].

Розширення Європейського Союзу зумовлено цілою низкою причин: політичних, соціальних, економічних, культурних тощо. Усі вони рівною мірою впливають на подальше функціонування Євросоюзу. До прикладу, вчений Р. Болдуїн наголошував на комплексному підході до розуміння причин розширення. Керуватися виключно економічними та бюджетними вигодами неправильно, оскільки зростають ризики дискредитації самої ідеї

європейської інтеграції. На думку вченого, проект Європейського Союзу – це перш за все проект політичний [151].

Швейцарській вчений В. Яковлевскі розглядає декілька моделей розширення Європейського Союзу. Правила, якими Євросоюз керується сьогодні, говорять, що ЄС користується ватсонівською постсуверенною моделлю [205, р. 2]. Модель Ватсона контрастує зі статистичною вестфальською моделлю, що активно використовувалась на етапах створення ЄС. Статистична модель передбачає поведінку Євросоюзу за зразком держави, яка реалізує свою зовнішню політику та чітко розрізняє кордони та взаємодію органів влади держав-кандидатів та не-кандидатів без жодних поступок. У свою чергу альтернативна ватсонівська модель враховує складні процеси взаємодії як двосторонніх відносин між державами, так і відносин держави-не члена ЄС із Євросоюзом. Відповідно до постсуверенної моделі розширення Європейського Союзу ступінь інституціоналізації між Євросоюзом та іншими акторами диференціюється. Держави, які територіально знаходяться ближче до Європейського Союзу, – більш інтегровані та менш автономні, аніж держави, які розташовані на периферії [205, р. 9]. Таким чином дана модель показує різний ступінь інтеграції між державами, а отже позначається на можливості впливу з боку Євросоюзу [205, р. 2]. Але у даному випадку не можна виключати внутрішньополітичні та історичні процеси розвитку держав, що так чи інакше можуть негативно впливати на європейські перспективи держав.

Процедура вступу держави до Європейського Союзу чітко закріплена нормативними актами ЄС. Відповідно до законодавства серед кроків до вступу в ЄС виокремлюють: подачу заявки на членство в об'єднанні; отримання статусу держави-кандидата на вступ; етап початку перемовин та безпосередньо самі перемовини; безпосередньо вступ держави до ЄС [175, р. 3]. Порядок, визначений Договором про функціонування ЄС, деякі дослідники характеризують як «розпливчастий» чи «неповний» [175, р. 4]. Варто погодись, що закріплені у Договорі положення – це лише дороговказ

для держав, які прагнуть приєднатися до ЄС. Більш детальна «дорожня карта» міститься в актах інститутів ЄС.

У питаннях стосовно етапів приєднання держав до Європейського Союзу вчені здебільшого керуються положеннями Договору про функціонування ЄС. Але деякі дослідники пропонують свій варіант етапів приєднання держави до Євросоюзу. Наталія Гнидюк дещо виходить за межі виключно самого процесу розгляду членства інститутами ЄС, включаючи до періодизації в тому числі процес, що передує поданню заявки. Вчена виокремлює наступні етапи: *консультативний*, який триває до моменту подання державою заявки про вступ; *оціночний*, що включає в себе період між поданням заявки та початком перемовин; безпосередньо *переговорний*, що, власне, і включає в себе період, під час якого узгоджуються деталі щодо майбутнього розширення Євросоюзу. Заключними етапами є *ратифікаційний* та *імплементаційний* [28].

Виявляючи бажання на вступ до Європейського Союзу, визначаючи вектори співпраці в межах об'єднання, погоджуючи всі необхідні процедури, країна реалізує свій державний суверенітет. Питання вступу держави до Європейського Союзу регламентоване статтею 49а Договору про Європейський Союз. Держава, що прагне отримати статус кандидата в члени в Євросоюзі, направляє заявку до Ради Європейського Союзу. У свою чергу Рада ЄС інформує про це Європейський парламент та національні парламенти. Після консультацій із Європейською комісією та оприлюднення нею звіту щодо поданої заявки, Рада ЄС має одногосно погодити початок переговорів про вступ між Євросоюзом та державою-заявником. Важливим нюансом при цьому є спільна позиція держав-членів ЄС щодо процесу переговорів з державою-претендентом на вступ. Таким чином Європейський Союз не лише фіксує позицію сторін, а й визначає стан відповідності держави критеріям щодо вступу, а також перелік кроків, які має реалізувати держава-претендент на вступ до моменту погодження відповідної угоди та початку процесу ратифікації її національними парламентами. В окремих

випадках сторони погоджуються визначити перелік перехідних заходів, або інших умов вступу, але вони мають бути чітко регламентовані і за змістом, і за часом дії. Після обговорення положення прописуються та закріплюється окремим договором, який розглядають Рада ЄС (одноголосно), Європейський парламент (погодження вимагає абсолютної більшості голосів), а також Європейською комісією, яка готує спеціальний висновок. Після чого Європейський Союз, з одного боку, та держава-кандидат – з іншого укладають договір про вступ. Чинності він набуває з дати, визначеної у договорі, але за умови його ратифікації усіма без виключення державами-членами в порядку визначеному конституційними правилами кожної з них [38].

Процес вступу держави до Європейського Союзу регламентований процедурно, але не враховує часові проміжки, які на практиці для кожної держави визначаються окремо. Де-факто процес прийняття нового члена може затягнутися на десятки років. До того ж подекуди навіть успішні перемовини та погодження договору про вступ може не означати приєднання до Європейського Союзу. Підтвердженням цьому є намагання Норвегії стати членом Євросоюзу. Уряд Норвегії намагався двічі реалізувати європейські прагнення, проте обидві спроби виявились невдалими. У 1972 році уряд соціал-демократів на чолі з Трюгве Браттелі провів референдум щодо приєднання до Європейського Союзу. 53,5% (явка 78%) норвежців висловились проти, 46,2% – за вступ [82]. Таким чином уряд, зустрівши супротив громадян у реалізації європейських прагнень, вимушений був подати у відставку. Наступна спроба приєднатися до Європейського Союзу була зроблена в 1994 році. На той момент держави європейського континенту (як члени ЄС, так і ті, що були поза об'єднанням) уклали угоду про створення Європейського економічного простору (ЄЕП). Норвегія була однією з держав, яка не дивлячись на приєднання до ЄЕП, вирішала подати заявку на вступ до Європейського Союзу [4, с. 296]. Але референдум, проведений у 1994 році, знову показав небажання норвежців приєднатися до

Союзу. Проти членства виступили 52,3% громадян, за – 47,7% [82]. Незважаючи на бажання зберегти статус держави поза Європейським Союзом, Норвегія є активним учасником багатьох угод з ЄС, зокрема, входить до держав Шенгенської зони та є членом Європейської асоціації вільної торгівлі.

Швейцарія також подавала заявку на вступ до Європейського Союзу, але членом ЄС так і не стала. На референдумі 1992 року про ратифікацію Угоди про створення Європейського економічного простору при явці 78,3%, 50,3% громадян Швейцарії висловились проти приєднання держави до ЄЕП. Як наслідок, було призупинено заявку на членство Швейцарії в Євросоюзі [4, с. 36]. Водночас це не завадило державі брати участь в інших двосторонніх угодах. У період з 1999 року по 2004 рік сторонами було підписано два пакети угод у сферах економіки, фінансів та безпеки. Зі своїм статусом щодо співпраці з Євросоюзом Швейцарія остаточно визначилась лише у 2016 році. Держава відкликala свою заявку про членство, подану в 1992 році. Після погодження рішення нижньою палатою парламенту, проект рішення підтримала і верхня палата: 27 депутатів висловились – за, 13 – проти, 2 – утримались [131].

В історії Європейського Союзу є випадки, за яких політична воля членів ЄС ставала вище за відповідність необхідним вимогам та критеріям. Напередодні підписання документа про вступ Польщі до Європейського Союзу Єврокомісія виступила з регулярним звітом щодо відповідності Польщі висунутим вимогам. Комісія виокремила ряд сфер, функціонування яких потребує покращення, а також тих, що не досягли необхідного для членства в ЄС прогресу: покращення на ринку праці, зниження безробіття, темпи приватизації [167, р. 9]. Проблемними залишались функціонування сфери соціальної політики, а також заклики до наступу на державний суверенітет країни, високий рівень супротиву перетворенням та реформам на регіональному рівні. Позиція Європейської комісії полягала в тому, що Польща в цілому виконує свої зобов'язання [167, р. 10], але деякі зауваження

давали підстави стверджувати, що до моменту приєднання все ще не виконала зобов'язання в повному обсязі [233, р. 398]. До прикладу, Єврокомісія доходить висновку, що з 2002 року реалізація реформ практично призупинена [167, р. 62]. На це також вказує той факт, що Єврокомісія зверталась до уряду Польщі із зауваженнями щодо функціонування сфери сільського господарства, переміщення товарів, а також реалізації соціальної політики.

Наближення Польщі до членства в Європейському Союзі безумовно пов'язано з низкою проблем та протестів з боку польського керівництва, яке заявляло про незалежність внутрішньої політики та проводило (або ігнорувало) ряд реформ всупереч правилам Європейського Союзу. Водночас окрім політичного актуальним залишається фінансовий аспект впровадження змін. Вчена П. Резлер причиною невиконання Польщею зобов'язань в повному обсязі називає «фінансову неспроможність та бюджетне перенавантаження» [233]. До прикладу, за твердженням польського чиновника Д. Хюбнер зміна правил захисту працівників у 2002-2004 роках могла вартувати Польщі від двох до трьох відсотків ВВП на рік, а покращення екологічних умов у відповідності до європейських стандартів вартували б ще два відсотки ВВП протягом наступних десяти-п'ятнадцяти років [233, с. 401]. Цю ж причину дослідники вважають актуальною для більшості держав Центральної та Східної Європи.

Процес вступу держав до Європейського Союзу чітко регламентований і саме факт добровільності вступу та двостороннє погодження усіх аспектів подальшої співпраці дає ЄС аргумент щодо невтручання в державний суверенітет кандидатів на вступ. Незважаючи на широкий набір доступних механізмів вирішення спірних питань під час розширення Євросоюзу на першому плані для об'єднання залишається внутрішній розвиток. Це сприяє тому, що держава-кандидат під зовнішнім тиском погоджується передати інститутам ЄС суверенні функції щодо окремих сфер життєдіяльності держави для розробки злагодженої економічної, соціальної, зовнішньої

політики тощо. Доволі розповсюдженими є випадки, коли до держави застосовуються додаткові, неформальні правила приєднання до об'єднання, які можуть або прискорити приєднання держави до об'єднання, а може значно уповільнити цей процес.

До неформальних умов варто віднести ті, які не входять до переліку офіційних вимог до держав-кандидатів, однак прямо чи опосередковано впливають на процес інтеграції держави до Європейського Союзу і можуть бути використані як причина відмови чи відтермінування набуття статусу члена Євросоюзу. Доволі часто застосування неформальних критеріїв викликано цілком прагматичними причинами: особливостями економічного та політичного розвитку держави-кандидата на вступ, неготовністю Євросоюзу до розширення, впливом прийняття нового члена на геополітичну стратегію Європейського Союзу.

Серед неформальних умов вступу до Європейського Союзу можна виокремити наступні:

По-перше, *неготовність Євросоюзу до прийняття нових членів*. Розширення ЄС непростий і тривалий процес, який потребує певного періоду підготовки та адаптації. Історія Європейського Союзу показує, що чим більшим за кількістю членів ставало об'єднання, тим із більшою кількістю проблем стикались в ЄС. Чим ширшим за кількістю членів ставало об'єднання, тим більш складним ставав процес прийняття рішень. Оскільки державам дедалі складніше було дійти згоди не лише у вирішенні питань щодо приєднання нових членів, а й розв'язання внутрішніх проблем – мігрантів, кліматичних проблем, фінансових криз, протистояння терористичним загрозам, боротьба з пандемією COVID-19. Проблеми виникали й тому, що Євросоюз, підписуючи кожну нову угоду про функціонування, доволі часто відкладав вирішення спірних питань. Тим самим проблеми лише накопичувались, а нові документи, які погоджували держави-члени, вирішували конкретну проблему за принципом «тут і зараз», а не системно. До прикладу, кожен новий договір розглядав питання

прийняття нових членів до об'єднання не з точки зору далеких перспектив, а лише щодо конкретного, найближчого етапу розширення ЄС. Документи не вирішували питання адаптації національного законодавства стосовно питання державного суверенітету, що згодом також стало одною із важливих проблем ЄС. Проект Конституції, який Євросоюзу так і не вдалось погодити, було замінено Лісабонською угодою. Європейський Союз і досі у своїй діяльності керується її положеннями. Незважаючи на те, що на рівні ЄС угода була визнана проміжним етапом, за яким має слідувати глобальна реформа Європейського Союзу [232]. Проте до змісту угоди залишається ряд запитань щодо участі громадян у процесі реалізації політики ЄС, повноважень інститутів Євросоюзу, подальшого розширення Союзу [24, с. 291] та регіональної політики.

Неможливість досягти згоди щодо прийняття нових членів може пояснюватись дисбалансом, що виник в Європейському Союзі після розширення на Схід. Він пов'язаний із тим, що політична доцільність прийняття нових членів не завжди співвідносились з економічною. Така політика ЄС вплинула на формування дисбалансу економічного розвитку держав, що стояли біля витоків формування Євросоюзу та тих, що були прийняті згодом. Наприклад, «16 проблемних регіонів держав-засновників покинули категорію бідних регіонів виключно внаслідок статистичного ефекту. В основному «постраждали» Східна Німеччина і райони Греції (хоча для них передбачений перехідний період)» [92, с. 120]. Протягом останніх років на економічне становище ЄС та держав-членів вплинули декілька чинників: Brexit, пандемія, міграційна криза, посилення ролі євроскептиків та інше.

До моменту оголошення прагнень Великої Британії покинути об'єднання, внутрішній Лондон (назва об'єднаних районів Лондона, складається з 12 (за законом про управління Лондоном від 1963 р.) та 14 (за Національною службою статистики Британії районів) вважали найбагатшим регіоном Союзу (343% від середнього рівня ВВП на душу населення у ЄС у 2014 році).

Після нього йшли Велике герцогство Люксембург (279%), Брюссель (216%), Гронінген (198%) та Прага (172%) [190]. З 40 регіонів, у яких обсяг ВВП на душу населення складає понад 125% від середнього по ЄС, десять знаходяться у Німеччині, п'ять – у Нідерландах, по чотири – в Австрії та Сполученому Королівстві, по три – в Іспанії та Італії, по два – у Бельгії та Фінляндії, по одному – у Чехії, Данії, Ірландії, Франції, Словаччині, Швеції та Люксембургу [190].

Найбідніші регіони (28-29% від середнього по ЄС), знаходяться у Болгарії та Румунії. Серед 64 регіонів, де рівень ВВП на душу населення складає 75% від середнього по ЄС, переважна більшість знаходиться у нових державах Союзу, хоча тут є і чотири італійські та португальські регіони, три грецькі та французькі (заморські території), два британські та один іспанський [190]. Найнижчі показники у регіону Северозападен у Болгарії – 28% від середнього по ЄС (2014 рік) [190].

У 2020 році ситуація дещо змінилась: на показники ВВП держав вплинув вихід Великої Британії із ЄС, а також пандемія COVID-19. Тенденція продовжилась і в 2021 році. Згідно з даними Євростату найвищий реальний ВВП на душу населення у 2021 р. мають Люксембург – €86550, Норвегія – €70900 та Ірландія – €70920. Середній ВВП в Європейському Союзі складає €27800. Найнижчий рівень ВВП у Болгарії – €6690, Румунії – €9380 та Латвії – €12820 [231].

Наразі у статусі кандидатів на вступ перебувають Боснія і Герцеговина, Сербія, Чорногорія, Північна Македонія, Албанія і Косово. Але не всі з кандидатів у члени Євросоюзу мають рівень ВВП на душу населення, нижчий за рівень ВВП держав-членів. До прикладу, ВВП на душу населення Чорногорії складає – \$7686 [196]. Але є й ті, що за економічним розвитком знаходяться трохи нижче низки держав Європейського Союзу. Це, безумовно, впливатиме на зниження загальних показників Європейського Союзу. ВВП на душу населення в Сербії складає €5410 [231]., Північній Македонії – \$5888, Албанії – \$5215 [196].

Приєднання до ЄС відкриє цим державам ряд преференцій, зокрема, на отримання фінансової допомоги з боку Європейського Союзу. І хоча ЄС «вклав достатньо фінансування у цей район, допомагаючи державам у розбудові інфраструктури та проведенні кількох військових операцій, щоб допомогти зберегти мир та стабільність у регіоні» [206, р. 54-55], лише членство в Євросоюзі може виступити гарантією стабільності. Оскільки концентруючись на вирішенні внутрішніх проблем, ЄС може зменшувати розмір або кількість програм зовнішньої допомоги, що не даватиме гарантії підтримки державам поза Євросоюзом.

Ісландський дослідник С. Йонссон наголошує, що приєднання держав з відносно невеликим рівнем економічного розвитку може потенційно зашкодити ЄС. Хоча водночас тривале відкладання вирішення питань Балкан може вплинути на дестабілізацію ситуації в регіоні. «Чинник Хорватії» дещо втихомирив регіон, акцентувавши, що й інші потенційно можуть відповідати критеріям та приєднатися до європейської родини. Такий самий сценарій ЄС могла і застосувати з Північною Македонією, зрештою, відмовившись від нього [206, р.54-55].

По-друге, до неформальних критеріїв можна віднести *надмірний вплив з боку ЄС на суверенітет держави-кандидата на вступ до моменту членства*. Не лише членство в Євросоюзі, а й отримання статусу кандидата на вступ до об'єднання вимагає від держави відповідності ряду критеріїв. Однак держави доволі часто стають заручниками цих вимог. З одного боку, відповідальність щодо виконання домовленостей та реалізації свого державного суверенітету лежить і на державі, що планує приєднатися до ЄС, і безпосередньо на Європейському Союзі, який погоджує весь процес євроінтеграції, підписуючи відповідні договори. З іншого боку, держава-кандидат доволі часто може стикнутися із тим, що попри виконання усіх зобов'язань, зустрічається із відмовою через політичні, економічні чи територіальні претензії з боку як ЄС, так і окремих членів об'єднання, які і блокують процес інтеграції. Територіальні претензії стали на шляху вступу до ЄС

Туреччини (претензії з боку Кіпру), Північної Македонії (претензії з боку Греції), а також Хорватії (претензії з боку Словенії).

Північна Македонія розпочала свій шлях інтеграції з ЄС ще на початку 2000 років. У 2005 році вона отримала статус держави-кандидата на вступ. У 2008 році Рада ЄС прийняла новий оновлений план партнерства щодо приєднання до Євросоюзу. Переговори про приєднання розпочалися у 2009 році. У 2015-2016 роках на заваді членству стало проведення реформ, таких як судова, реформа розвідки та служб безпеки, реформа державного управління [254]. Успішна імплементація реформ мала б відкрити шлях Північній Македонії до ЄС. За даними соціологічних опитувань, якщо у 2008 році Македонію у ЄС бачили 96% громадян, до 2014 року відсоток скоротився до 76%, лише з 2016 року почала спостерігатися позитивна динаміка і відсоток виріс з 72% до 83% [218].

Одним із принципових питань, що блокували Північній Македонії шлях до ЄС, були історичні претензії з боку Греції. Аргумент Афін стосувався того, що держава з назвою «Македонія» не може існувати з огляду на те, що «Македонія» – це назва історичної області Греції. Суперечки між Грецією та Македонією тривали більше 25 років. Зрештою, Угода Преспа, підписана у 2018 році вирішила це питання і відкрила шлях до подальшої євроінтеграції. Показово, що Угода була підписана не дивлячись на протести в обох державах. Якщо у Північній Македонії протести стосувалися зміни назви держави загалом, у Греції претензії стосувалися того, що в назві усе ж таки залишиться частка «Македонія». При цьому дані соціопитувань вказують, що питання членства македонців було «на часі». 44% громадян висловилися, що питання треба було вирішити раніше, 25% - саме зараз і лише 17% бажали б перейти до вирішення суперечки із Грецією пізніше [218]. 56% респондентів вважали, що перейменування позитивно вплине на економічний розвиток та доступ до європейських фондів, а також відкриє шлях держави до ЄС і НАТО.

Референдум у Македонії носить консультативний характер. Питання, що було винесено на голосування, сформульовано наступним чином: «Чи підтримуєте Ви членство у ЄС та НАТО, підтримуючи угоду між Республікою Македонія та Грецькою Республікою?». Слід зазначити, що референдум носив маніпулятивний характер. Питання під час референдуму стосувалось членства в ЄС та НАТО та угоди Македонії із Грецією і не містило прямої згадки про зміну назви держави. Зрештою, 91% громадян висловилися «за» перейменування держави, 5% - «проти». Не зважаючи на те, що явка склала всього лише 36,9%, що не дає підстав вважати референдум таким, що відбувся, парламент врахував його результати. Саме співвідношення відсотків «за» та «проти», з суттєвою перевагою голосів «за», дали парламенту мандат на приведення рішення в дію.

Подібний політичний маневр мав розблокувати шлях Північної Македонії до ЄС. Тим більше, що європейський шлях держави більшість громадян визнавала правильним. Результати опитування, проведеного у червні-липні 2018 року за підтримки ЮСЕЙД [218], вказують на те, що 57% громадян вважають перейменування виправданим кроком на шляху до ЄС та НАТО. Хоча він і є неабияким проявом впливу на суверенітет держави ще до моменту вступу до об'єднання. Довіра громадян Македонії до ЄС (62%) та НАТО (62%) майже дорівнює рівню довіри до власної армії (66%). При цьому відсоток тих, хто повністю довіряє ЄС (28%) та НАТО (25%), більше за відсоток довіри до армії (24%) [218].

Рішення Македонії щодо перейменування на Північну Македонію – приклад впливу Європейського Союзу на внутрішню політику країни та державний суверенітет ще до моменту членства. Хоча в даному випадку цілком можливим було застосування сценарію, за якого Європейський Союз переклав відповідальність на плечі Греції та Македонії, назвавши конфлікт виключно проблемою двосторонніх відносин між державами. Водночас не можна виключати, що історичні претензії Греція могла використати для блокування перспектив членства Північної Македонії в Євросоюзі. Утім,

вирішальне слово на саміті ЄС щодо членства Північної Македонії було не за Грецією, а за Францією, Нідерландами та Данією. Президент Франції Емануель Макрон зазначив: «ЄС у його сьогоднішньому вигляді не зміг протистояти викликам чи впоратись з новою фінансовою кризою, не кажучи вже про те, аби прийняти ще дві держави Балкан, регіону, що страждав від воєн у 1990-х, та продовжує боротися зі злочинністю та корупцією» [194]. Проте є й інша думка з даного приводу. Зокрема, Жан-Клод Юнкер назвав рішення відтермінувати розширення Євросоюзу «найбільшою історичною помилкою».

Європейський Союз прийняв рішення повернутись до розгляду питання розширення меж об'єднання напередодні саміту Євросоюзу та держав Західних Балкан, що мав відбутися в Загребі (Хорватія) у травні 2020 року. На розгляд питання прийняття нових членів до ЄС вплинула не лише відсутність спільної позиції серед держав-членів. Примітно, що перерва у прийнятті членів до Євросоюзу, яку об'єднання взяло після приєднання Хорватії у 2013 році, – найдовша в історії ЄС. Причин відтермінування розгляду питання Західних Балкан декілька. По-перше, відповідно до стратегій, прийнятих Європейською комісією у 2018 році, прийняття нових членів розглядали як план, який реалізують до 2025 року [104]. По-друге, внутрішня нестабільність, пов'язана з тягарем проблем, впорядкувати які ЄС допоки не під силу. По-третє, загрози, спричинені пандемією. Саме пандемія вплинула на зміну порядку денного та змісту саміту в Загребі. Подія відбулась у відеоформаті за участю Албанії, Північної Македонії, Сербії, Чорногорії, Боснії і Герцеговини та Косово. Сторони обговорили допомогу країнам Західних Балкан у боротьбі з пандемією, європейські перспективи держав регіону та їх відданість реформам і європейським цінностям [54]. Питання розширення ЄС на порядку денному не було.

Окрім територіальних претензій між декількома державами у питанні впливу Європейського Союзу на суверенітет держав-кандидатів можуть бути невирішені етнічні чи релігійні конфлікти. Зокрема, під час розгляду питання

членства Сербії в Євросоюзі однією з умов, висунутих державі з боку Франції, стало визнання незалежності Косово [9, с. 254]. З 2012 року підвищується увага до цього питання під час діалогу вступу Сербії до ЄС [40]. Метою Європейського Союзу загалом та Франції зокрема, було врегулювання ситуації в регіоні. Водночас відтермінування європейських перспектив в обмін на зовнішньополітичні рішення з боку держави містить ознаки впливу на державний суверенітет Сербії. З подібними ситуаціями стикаються і держави, що входять до складу Європейського Союзу: Іспанія, Бельгія, Італія, Франція, Велика Британія (на момент членства). У цих державах широко розвинутими є сецесійні рухи та партії, які не лише мають підтримку громадськості, а й представлені в регіональних органах влади [58]. Застосування вищезазначених умов з боку ЄС для відмови у набутті членства можна назвати більшою мірою політичним кроком. Адже сам Європейський Союз підходить до застосування таких положення вибірково, періодично порушуючи встановлені правила.

У 2017 році під час затвердження нового плану щодо реформування Європейського Союзу одним із погоджених пунктів було прийняття хоча б однієї нової держави до Європейського Союзу до 2025 року. Жан-Клод Юнкер вважав, що перспективи членства можуть стати тригером для змін та прискорення імплементації європейських норм та правил державами-кандидатами на вступ. Водночас Ж.-К. Юнкер звернув увагу на те, що Євросоюз більше не прийматиме держави із «невирішеними територіальними суперечками» [101].

Як приклад, Ж.-К. Юнкер використав конфлікт між Хорватією та Словенією щодо меж кордонів у Піранській затоці. У червні 2017 року Міжнародний арбітражний суд у Хорватії виніс рішення на користь Словенії, утім Хорватія, у володінні якої ці території знаходились раніше, відмовлялась виконати рішення, навіть попри тиск Брюсселя [101]. Зрештою, держави домовились вирішити конфлікт за участі міжнародних посередників, що відкрило Хорватії шлях до Європейського Союзу.

У монографії І. Яковюк членство в Євросоюзі Боснії і Герцеговини, Грузії Кіпру, Молдови розглядається як найбільш дієва можливість відновлення територіальної цілісності і реалізації державного суверенітету на всій території своєї держави. Однак поряд із тим, що Євросоюз може сприяти відновленню суверенітету, може відбуватися зворотній процес. Зокрема відносно Сербії, оскільки ЄС не лише підтримував вихід Чорногорії зі складу держави, а й відмовлявся протидіяти «сепаратистським прагненням косовських албанців» [9, с. 255].

У питанні розширення Європейського Союзу на Балкани доволі показовим моментом є європейської інтеграції Хорватії. На відміну від багатьох держав саме Хорватія стала тією державою, до членства якої Євросоюз із прихильністю ставився ще на початку 2000 років. Угоду про стабілізацію та асоціацію Хорватія підписала у 2001 році, а заявку на членство держава подала вже у 2003 році. Офіційний статус держави-кандидата на вступ Хорватія має з червня 2004 року. Справа в тому, що Хорватію ЄС розглядав не лише як потенційного кандидата, а й як спосіб укріпити свій вплив на Балканах та впливати на стабілізацію ситуації в регіоні. Хорватія мала стати прикладом відкритості Євросоюзу, у разі готовності держави до змін. Умовою, яку висунула Рада Європейського Союзу Хорватії щодо початку перемовин про членство, стала готовність Хорватії до повторного співробітництва з Міжнародним карним трибуналом для колишньої Югославії. Загреб був змушений передати Брюсселю всю документацію військового часу з ознакою «цілком таємно» [13, с. 11]. Таким чином, Євросоюз ставить у залежність європейські перспективи Хорватії від готовності до співробітництва з Гаазьким трибуналом, що також можна розглядати в контексті наступу на державний суверенітет країни. У свою чергу для інших держав Балкан це стає сигналом, що одним з кроків до майбутнього членства ЄС може стати вирішення конфліктів та «делегітимація екстремістських націоналістичних ідеологій» [152, р. 5]. Незважаючи на те, що уряд Хорватії погодився на такий крок, громадськість

оцінила це рішення як втручання у внутрішньополітичні справи держави. Суспільство негативно сприймало вироки трибуналу тим, кого в державі вважали національними героями. До прикладу, у 2002 році 84% громадян не підтримували видачу Гаазькому трибуналу генерала Я. Бабетко. Більше того, 71% з них були готові до економічних та політичних санкцій у разі невиконання зобов'язань. У 2005 році аналогічна ситуація стосувалась видачі генерала А. Готовіну, проти арешту якого виступили 54,4% хорватів [13, с. 8]. Зрештою, політична криза в державі та зміна урядів сприяли не лише активізації євроінтеграційного курсу, а й покращенню відносин Хорватії із іншими державами Балкан.

Питання розширення Європейського Союзу виходить за межі лише формальної відповідності держави-кандидата критеріям та вимогам Євросоюзу. У питанні прийняття нових членів Євросоюз керується принципом корисності розширення меж перш за все для самого ЄС, захисту інтересів, стабільності та безпеки об'єднання. Саме тому готовність Європейського Союзу до розширення може залежати від політичних, економічних та соціальних чинників. В історії Євросоюзу траплялися випадки, коли неготовність об'єднання до прийняття нових членів обґрунтовувалась причинами, які де-юре не мали стати завадами до членства, проте, де-факто виконували свою роль і затягували процес.

Утім, неправильно було б перекладати відповідальність виключно на Європейський Союз. У будь-якому випадку розширення Євросоюзу потребує взаємних кроків як з боку об'єднання, так і з боку держави-кандидата. Безумовно, з моменту початку процесу інтеграції держави-кандидата у простір ЄС, зміни законодавства та реалізації реформ, заперечувати вплив Європейського Союзу було б неправильно. Водночас цей процес двосторонній і держава не лише погоджується виконати зобов'язання, а й самостійно на національному рівні їх виконує. Це дає підстави розділяти відповідальність та впроваджувати зміни, як пише І. Яковюк, «з урахуванням національних інтересів, незважаючи на політичні бажання ЄС» [9, с. 255].

Вчений та дослідник Т. Бордачов називає втрату частини суверенітету державою після приєднання до Євросоюзу – найбільшим міфом та кліше. На думку вченого, національні уряди використовують цей закид як маніпуляцію для перекладання відповідальності на Європейський Союз через непопулярні заходи та реформи, що реалізуються в державах на виконання дорожньої карти членства в Євросоюзі [12, с. 31].

Проблема надмірного впливу з боку Євросоюзу на суверенітет держави-кандидата може полягати також у ступені зацікавленості кожної сторони у реалізації сценарію розширення об'єднання. Європейський Союз – впливове та авторитетне об'єднання, яке хоча й має ряд проблем, може функціонувати, забезпечуючи достатній рівень безпеки та стабільності. Держави, що наразі прагнуть отримати членство в Євросоюзі, здебільшого керуються тими перевагами, які зможуть отримати від членства. Як наслідок, доволі часто виникає ситуація, що держава-кандидат більш зацікавлена в приєднанні до ЄС, аніж сам Європейський Союз отримає від розширення. Це відкриває ЄС можливість застосовувати прямі та непрямі механізми впливу на державу-кандидата.

По-третє, неформальною причиною відмови від членства може бути врахування не лише політичних, а й *географічних критеріїв членства*. Формально географічний принцип враховано у Договорі про функціонування ЄС, яким передбачено, що ЄС – це співдружність саме Європейських держав [168].

Водночас географічний чинник став однією з причин відтермінування прийняття до складу Європейського Союзу Туреччини. Важливо зазначити, що у випадку з Туреччиною географічний чинник не є визначним, проте укупі з іншими причинами він допоміг державі отримати статус такої, що найдовше перебуває в статусі кандидата на вступ. Прийняття Туреччини до ЄС наразі здається неможливим не лише через наявність «неформальних причин», а й через невідповідність формальним. Держава продовжує демонструвати невідповідність навіть базовим критеріям: щорічний звіт

Amnesty International вказує на проблеми розвитку демократії: тортури, порушення свободи слова, заперечення прав меншин тощо [148]., а спроба запровадити смертну кару назавжди закрила б Анкарі шлях до ЄС [120].

До того ж культурні традиції Туреччини, в якій все ж таки переважає населення, що сповідує іслам, значно відрізняється від традицій християнської Європи. Те саме можна сказати і про Албанію, де близько 64% громадян сповідують іслам. І якщо географічно Албанія входить до складу Європи, то Туреччина лежить на перетині кордонів, що зменшує кількість аргументів на її користь.

«Через внутрішні події в Євросоюзі та Туреччині після спроби державного перевороту в 2016 році шансів на прогрес щодо прийняття Туреччини до ЄС вкрай мало. Як не парадоксально, важливість Туреччини для ЄС та відмова ЄС розглядати альтернативи повноправному членству (з урахуванням засудження політичної ситуації в Туреччині) одразу зробили дискусію про гнучку інтеграцію доволі суперечливою» [165, р. 8-9]. Хоча загалом модель участі держав лише в окремих угодах цілком прийнятна на теренах Євросоюзу.

Таким чином, за умови наявності політичної волі Туреччина могла б знайти модель співпраці з Європейським Союзом, у тому числі навіть забезпечивши консенсус у питання впливу об'єднання на державний суверенітет країни. Туреччина бере участь лише в декількох проектах ЄС, зокрема, має угоду з Європолем та Frontex.

Не виключено, що дискусії щодо статусу кандидата на вступ між Туреччиною та ЄС продовжаться. Зокрема, Євросоюз розглядає варіант анулювання такого статусу для Туреччини. Європейський парламент прийняв резолюцію, яка закликає Європейську комісію призупинити переговори Туреччини на вступ до ЄС [187]. Серед причин такого кроку в Європейській комісії називають дистанціювання від цінностей та стандартів Євросоюзу, «авторитарну інтерпретацію президентської системи»,

залежність судової системи та «триваючу гіперцентралізація влади президента» [187].

Варто звернути увагу, що з часом Європейський Союз став виваженіше підходити до питання розширення об'єднання. Оптимізувати співпрацю з сусідніми державами та державами, що прагнуть приєднатися до об'єднання, вдалось, як зазначає І. Яковюк, диверсифікувавши співпрацю із різними групами держав [9, с. 118]. Євросоюз умовно розділив співпрацю за напрямками: Європейсько-Середземноморського партнерства (ЄСП, Барселонський процес), Процесу стабілізації та асоціації для Балкан, Східне партнерство (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна).

Разом із тим слід погодитися з І. Яковюком, що вищевказані політики ЄС не передбачають запровадження якісно нового рівня відносин із вказаною міждержавною організацією, а лише спрямовані на поліпшення зв'язків між самими сусідами під наглядом Союзу і відповідно до його вимог, а також забезпечення інтересів самого Союзу у сферах, закріплених у договорах [141, с. 24]. Навіть у цьому форматі відносин сторони приділяють особливу увагу питанню поваги до суверенітету та територіальної цілісності.

До того ж питання про участь у програмах партнерства не відкидає розгляду перспектив двосторонньої співпраці між ЄС та третіми державами. Окремі «союзи» можна виокремити і в межах груп партнерства. До прикладу, у межах Східного партнерства – група Грузія, Україна, Молдова. Для спільних дій щодо реалізації європейських прагнень держави утворили спільний союз – «Асоційоване тріо» [36].

Питання реформи Європейського Союзу і досі актуальне. У фокусі уваги залишаються питання функціонування інститутів ЄС, взаємодії між Євросоюзом та третіми державами, комунікація національних урядів між собою, а також із інститутами ЄС, порядок прийняття нових членів до об'єднання. Якщо на момент укладання Лісабонської угоди в Європейському Союзі не відкидали потребу змін сьогодні на порядку денному стоїть питання змісту можливої реформи.

Питання функціонування ЄС зачіпає доволі широке коло інтересів різних суб'єктів в Євросоюзі. Одним із протистоянь, що впливає на процес реформування, є боротьба Франції та Німеччини за першість в Євросоюзі. Саме у питанні перспектив розширення об'єднання та реформування цієї процедури між двома лідерами Європейського Союзу виникають суперечки.

Відправною точкою серйозної дискусії щодо необхідності та змісту реформування процедури вступу до Європейського Союзу стала дискусія, що виникла після виступу президента Франції Емануеля Макрона на саміті ЄС. Фактично, цим виступом Е. Макрон заблокував європейські перспективи на найближчий термін для Північної Македонії та Албанії. В Євросоюзі оцінили цей виступ не як початок конфронтації з рештою Союзу, а перш за все із канцлером Німеччини Ангелою Меркель та президентом Єврокомісії Урсулою фон дер Ляєн. Оскільки питання розширення Євросоюзу на Балкани – одна зі стратегічних цілей Німеччини [103].

У питанні реформи Франція рухається доволі послідовно. План реформування Європейського Союзу Е. Макрон представив у 2017 році за декілька тижнів після презентації плану Жан-Клода Юнкера, який на той час очолював Європейську комісію. Слід зазначити, що за змістом ці плани суттєво відрізнялись. План Ж.-К. Юнкера складався з п'яти сценаріїв, які включали в себе моделі подальшого розвитку Європейського Союзу. Проте у жодній з них мова не йшла про зміну процедури прийняття нових кандидатів. Сценарії зосереджувались на реформі самого Європейського Союзу та покращенні його внутрішнього розвитку.

Відстоюючи важливість реформування Європейського Союзу, у центр проблеми президент Франції Е. Макрон ставить протистояння «Європи та суверенітету» [213]. На його думку, ті виклики, перед якими постав Європейський Союз (безпека, міграція, торгівля, цифрові технології), не можна вирішити без оновлення «демократичних рамок» для захисту «істинного суверенітету» [213].

Пропозиція Франції стосується не лише реформування процедури прийняття нових членів до Європейського Союзу, а й широкої та всеохоплюючої реформи ЄС загалом. Серед змін, які пропонує Е. Макрон, можна виокремити наступні:

- запровадження посади міністра фінансів та багатомільярдного спільного бюджету єврозони;
- перегляд правил оподаткування в усіх країнах-членах єврозони;
- створення єдиної інституції (парламенту) для країн ЄС, що мають спільну європейську валюту;
- поглиблення співпраці в оборонній галузі: запровадження спільного оборонного бюджету ЄС та створення спільних сил реагування;
- створення спільної служби захисту населення від наслідків природних катастроф [240].

Одним із планів реформування мала стати зміна процедури прийняття нових членів до Європейського Союзу. План реформування Франція представила у неофіційному документі, який направила членам Євросоюзу наприкінці 2019 року.

Нова процедура передбачала необхідність одноголосного погодження членами ЄС початку перемовин про приєднання нової держави. Після цього у співпраці з Європейською комісією держава, що претендує приєднатися до європейської спільноти, мала розробити план по приведенню свого національного законодавства у відповідності до норм (acquis) Європейського Союзу. Лише після цього допускалося укладання договору про приєднання держави, який мала спочатку погодити Рада ЄС, а пізніше ратифікувати кожен член Європейського Союзу на національному рівні.

Основні зміни полягали саме у формуванні нових підходів до розгляду питання адаптації національного законодавства до норм Європейського Союзу. Франція пропонувала впровадити семи етапний процес адаптації, який дозволив би сформулювати «більш жорсткі умови для ефективного наближення до європейських норм та стандартів» [222]. Відповідно до

чинних правил процес перемовин починається одночасно з усіх питань. Пропозиції Франції ґрунтувались на тому, що процес інтеграції більше не буде засновано на «одночасному відкритті великої кількості тематичних глав» [222]. Імплементация норм та стандартів ЄС буде відбуватися поступово: сім етапів включатимуть в себе відповідні блоки, реалізація та позитивна оцінка кожного блоку дозволить переходити до нового. Перший етап охоплюватиме базові права та правову державу, другий – науку та освіту, третій – питання праці та соціальні питання тощо. Критерії оцінки та доступу до переходу до кожного нового етапу мають бути розроблені та впроваджені додатково. У реалізації першого етапу державам допомагатиме Євроюст, що координує співпрацю у сфері юстиції. Успішна оцінка першого етапу відкриватиме доступ до академічних обмінів Erasmus, а виконання всіх вимог спільного ринку відкриватиме шлях до отримання коштів структурної допомоги [103], галузевої допомоги, отримання цільового фінансування та участі у програмах ЄС.

Пропозиції Франції у ЄС були оцінені доволі неоднозначно. Європейські дипломати оцінили пропозиції Е. Макрона як бажання «приховати той факт, що позиція Франції насправді не про реформування процесу прийняття нових членів, а про припинення розширення Європейського Союзу» [193]. Документ оцінили як такий, що виписаний з порушенням можливостей держав-кандидатів Західних Балкан, які вони вже мають [193]. Головні ризики запропонованих змін полягали у тому, що Європейський Союз отримує повну владу та контроль над процесом євроінтеграції держав. Сама ж держава, фактично, не матиме можливостей впливати на процес, окрім як реалізації запропонованих ЄС змін. Більше того, можливість Євросоюзу в будь-який момент зупинити процес приєднання нових членів може стати ще одним із механізмів тиску на державний суверенітет кандидатів на вступ. Загалом, пропозиції Франції з усією очевидністю передбачали значне обмеження суверенітету держав-кандидатів на вступ до ЄС.

3.3. Політика Європейського Союзу щодо реалізації державного суверенітету асоційованими державами

Угоди про асоціацію з Європейським Союзом є ще однією групою угод, які ЄС може укладати з третіми державами. В даному випадку питання реалізації державного суверенітету не стоїть так гостро, як у випадку з державами-кандидатами на вступ, але загрози є вищими, аніж у співпраці ЄС з державами чи міжнародними організаціями, що не передбачає подальшої інтеграції.

Договорами Європейського Союзу чітко регламентовано порядок укладання угод про асоціацію. Асоціація з Європейським Союзом дійсно надає державам нові більш широкі можливості співробітництва, перш за все у сферах торговельно-економічній та соціальній. Водночас на рівні Євросоюзу вже піднімалися дискусії з приводу надання асоційованому членству нового більш офіційного статусу. Депутат Європейського парламенту Ендрю Дафф (ALDE/Великобританія) цілком вірогідним вважає в разі перегляду Договору про функціонування ЄС підвищення статусу асоційованого членства. До прикладу, може бути наведена стаття 49а, що передбачатиме набір цінностей та принципів, яким має відповідати держава аби отримати такий статус. Водночас це не потребуватиме дотримання всіх політичних цілей ЄС, прописаних у ст. 3, а також не міститиме зобов'язань брати участь в усіх заходах Європейського Союзу [183].

Суд ЄС у справі *Demirel* закріпив один із основоположних принципів укладання угоди про асоціацію. Зазначається, що асоціація передбачає «формування особливих відносин між країною-не членом, яка зобов'язана, принаймні в певних межах, брати участь у системі» [130].

Як правило, формально основна мета угод про асоціацію – не подальший вступ до Євросоюзу, а економічний та соціальний розвиток держав та територій та визначення порядку співпраці між підписантами [68, с. 117]. Проте фактично ряд держав європейського континенту використовували угоди як одну зі сходинок на шляху до членства в ЄС.

Українська науковець І. Березовська зазначає, що класифікація угод про асоціацію доволі ускладнюється через неоднорідність та значний обсяг практики створення Європейським Союзом асоціацій [7, с. 150]. У широкому сенсі їх можна поділити на асоціації на підставі географічного розташування, правових засад та цілей асоціації [7, с. 150].

У межах даного дослідження цікавим є порядок укладання та зміст угод про асоціацію з державами географічної Європи. Якщо звернутися до історії євроінтеграції, можна побачити, що угоди про асоціацію не лише передбачають розвиток держав чи територій. У питанні двосторонньої співпраці між державою та ЄС закріплення положень про перспективи членства в Угодах про асоціацію – не рідкість. Усе залежить від цілей, які ставлять перед собою сторони під час укладання угоди.

У 1990 роках було укладено угоди про асоціацію з державами Центральної та Східної Європи, які відомі також як Європейські угоди. В преамбулі і першій статті згаданих угод зазначено, що асоціація є засобом для досягнення членства в ЄС [68, с. 17]. В Угоді про асоціацію з Угорщиною зазначалося, що кінцева мета держави – членство у Союзі, а Угода про асоціацію допоможе досягти цієї мети: «метою асоціації є...встановлення нових норм, практики та політики, як основи інтеграції Угорщини в об'єднання». Схожі положення містилися і в угодах з Болгарією (1993 р.) [43], Польщею (1994 р.) [189], Румунією [43], Словаччиною, Чехією та Грузією. Положення, якими передбачається майбутнє членство, закріплені і в угодах про асоціацію з державами, яким отримати статус держави-члена ЄС ще не вдалось: Чорногорії [177], , Албанії [243], Косово [244].

В основу угод про асоціацію зазвичай покладені так звані Копенгагенські критерії, саме ті, яким має відповідати кожна держава-кандидат на вступ до ЄС.

Відповідно до Договору про заснування ЄС Рада ЄС ухвалює рішення щодо початку перемовин про укладання угоди про асоціацію на підставі рекомендацій Єврокомісії. Для цього Європейський Союз призначає свого

уповноваженого. Прийняти остаточне рішення можна лише після консультацій з Європейським парламентом [37]. Також Рада ЄС має право створити спеціальний комітет, що надає консультації під час розробки та підписання документу [37]. Рішення про асоціацію приймається одногосно, кожна з держав-членів ЄС має ратифікувати угоду відповідно до вимог чинного законодавства. Процес ратифікації, як правило, може займати декілька років. З огляду на це в ЄС існує практика укладання тимчасових угод. Таким правом скористалась Польща. Після прийняття рішення ЄС щодо укладання угоди про асоціацію – грудень 1991 року, вже з березня 1992 року набула чинності тимчасова угода, яка стосувалась лише питань торгівлі між ЄС та Польщею.

Підписанню угоди про асоціацію може передувати зобов'язання держави перед ЄС до певних кроків – внутрішніх реформ, зміни законодавства тощо. Європейський Союз також може вимагати від держави відповідності певним критеріям (як правило, застосовуються Копенгагенські критерії). Положення угод про асоціацію, умовою яких є адаптація національного законодавства до вимог та правил європейської практики, можуть мати характер «м'яких» та «твердих» зобов'язань, що залежить від сфери, у якій здійснюється адаптація [9, с. 234]. Як правило, немає суворих вимог щодо порядку адаптації в конкретних сферах, а характер вимог залежить від конкретної держави, а також мети підписання угоди про асоціацію. Під час самого процесу ратифікації угоди держава може стикнутися з тиском та наступом на державний суверенітет з боку деяких держав-членів ЄС, що може пояснюватися політичними чи економічними мотивами.

Схожа ситуація спіткала Боснію та Герцеговину (БіГ) під час укладання угоди про асоціацію. Євроінтеграційний курс держави – доволі тривалий. Переговори щодо підписання Угоди почалися 2005 року. Дорожня карта, що була запропонована Євросоюзом БіГ, була практично ідентична плану, який в ЄС застосували щодо держав Центрально-Східної Європи [5, с. 136]. Суть

цього підходу полягає в тому, аби підвищити рівень політичного розвитку та соціально-економічної стабільності в державах ЄС, висуваючи їм ряд вимог, що «являють собою механізм, за допомогою якого ЄС інкорпорує свої правила та норми до законодавства третіх країн» [5, с. 134] і лише після імплементації необхідного законодавчого базису переходити до перемовин щодо підписання документів. Таким чином, Європейський Союз не лише дбає про стабільність всередині об'єднання після прийняття нових членів чи підписання угод про співпрацю, а й про розвиток держав європейського континенту загалом. Адже прагнення отримати членство в Європейському Союзі виступає потужним стимулом.

Боснія і Герцеговина, окрім загальних вимог, що передбачені процедурою укладання угод отримала і ряд політичних вимог, які закріплювались Попередньою угодою про асоціацію (2007 р.): проведення політичної реформи, реформування поліції (об'єднання сербської та хорватської поліції в одну структуру), централізація влади, необхідність розслідування та співробітництво з Міжнародним трибуналом щодо Югославії тощо [9, с. 4]. У 2008 році між БіГ та ЄС було укладено також Тимчасову угоду про зону вільної торгівлі. Підписання Договору про асоціацію і стабілізацію та скасування візового режиму відбулось 16 червня 2008 року. Утім, це був скоріше символічний жест з боку Євросоюзу, оскільки БіГ продовжувала перебувати в стані політичної невизначеності, незацікавленості місцевих еліт у змінах, спроби провести реформу державного устрою та змінити Конституцію не зазнали успіху [5, с. 139]. Політична нестабільність БіГ також зумовлена етнічною неоднорідністю держави та неспроможністю дійти консенсусу щодо реформ та конституційних змін. Але далеко не всі дослідники погоджуються з думкою, що європейське майбутнє може стати тригером для політичних та соціально-економічних змін. Доктор університету Сараєво Бедрудін Брлявац (Bedrudin Brljavac) вважає це «спрощеним та одномірним поглядом» на складні процеси в Боснії та Герцеговині [161]. Ситуація з БіГ показала відсутність

універсальних підходів євроінтеграції. Ті механізми та норми, які давали результат для держав Центральної та Східної Європи, не спрацювали. Безперечно, аби стати членом ЄС, держава має відповідати стандартам, яких вимагає об'єднання. Водночас ігнорування деяких проблем та суверенних інтересів держави завели європейських лідерів та боснійське керівництво в глухий кут, ускладнивши процес інтеграції БіГ. Лише у 2020 році вперше за останні п'ять років боснійському керівництву вдалося виконати один з чотирнадцяти пріоритетів із висновку Єврокомісії, що відкриють змогу отримати статус держави-кандидата [158].

Під час підписання Угоди про асоціацію із іншою державою Балкан – Албанією, Європейський Союз застосував схожий механізм використання угоди як стимулу якісних змін в державі. Євроінтеграційний шлях Албанії набагато успішніший у порівнянні з деякими іншими балканськими державами – у червні 2006 року Албанія підписала Угоду про асоціацію з ЄС, а вже у 2014 році отримала статус держави-кандидата на вступ. Для європейського шляху Албанії доволі показовим є ставлення населення та політичних кіл до зовнішньополітичного курсу. Професор З.Дервіші (Zyhdi Dervishi) звертає увагу, що «албанці завжди підтримували європейську інтеграцію не зважаючи на роль політичної еліти, яка цьому суперечила» [165, с. 44].

Розвиток відносин між Європейським Союзом та Албанією розпочався з підписання в 1992 році угоди між Європейським економічним співтовариством та Республікою Албанія про торговельно-економічну співпрацю. Важливим пунктом цієї угоди була фіксація прагнень Албанії «стабілізувати та укріпити демократію та сприяти економічному розвитку та соціальному прогресу» [199]. Цим пунктом Албанія політично підтверджує свої прагнення на зближення із Заходом.

Албанія мала змогу підписати Угоду про асоціацію ще наприкінці 1990 років, але політична криза, викликана парламентськими виборами, та криза у фінансовій та соціальній сферах суттєво гальмували процес

впровадження реформ, відповідно відтермінувавши підписання нових угод з Європейським Союзом [165, р.44].

Вже на початку 2000 років Європейська комісія дійшла згоди щодо застосування Угоди про стабілізацію та асоціацію для Албанії може стати способом зберегти та прискорити темпи політичних та економічних зрушень в державі [166, р.41].

Угоди про асоціацію Європейський Союз використовував не лише як стимул внутрішніх перетворень в державі, що відкриє шлях до подальшого членства в ЄС, а й для впливу на визначення зовнішнього курсу держав, що може бути підставою до обговорення та оцінки ступеню впливу об'єднання на державний суверенітет тої чи іншої країни. Підписання Угоди із Сербією заблоковане рішенням Нідерландів та Бельгії [9, с. 228]. Як наслідок, «аби не допустити перемоги на виборах проросійськи налаштованого націоналіста Томіслава Ніколіча» [9, с. 229]. Європейський Союз вирішив запропонувати Сербії договір, який до того часу жодного разу не застосовувався – тимчасову політичну угоду про співпрацю між Європейським Союзом та Сербією для створення рамок, які сприятимуть розвитку політичного діалогу та вільній торгівлі, лібералізації візового режиму й освітньому співробітництву. Таким чином у ЄС формально обійшли правила, передбачені підписанням угоди про асоціацію, прийнявши документ, який за змістом містив деякі положення, що гарантувалися угодою про асоціацію, але не передбачали ратифікації усіма членами Європейського Союзу.

Європейський континент з огляду на історичні, політичні та економічні особливості завжди залишався неоднорідним. На певному етапі Європейський Союз став гарантом стабільності та безпеки в Європі. Чим ширше ставали його кордони, тим більшою ставала відповідальність за розвиток регіону. І якщо вплив та відповідальність за функціонування та розвиток держав, що входять до складу Євросоюзу, організація має безпосередній, то у випадку з державами, що не мають такого статусу, відповідних гарантій ЄС надати не може. Водночас прагнення побудови

«об'єднаної Європи», закладені в декларації Р. Шумана, а також плани щодо розширення кордонів об'єднання накладають на Європейський Союз певні зобов'язання.

Одним із критеріїв приєднання держав до Європейського Союзу завжди була відповідність стандартам, визначеним правилами та нормами ЄС. Але досягнення цих стандартів через ряд внутрішніх причин було проблемою для багатьох держав європейського континенту. У такому випадку Європейський Союз брав на себе обов'язки стосовно допомоги в реалізації внутрішніх реформ. Варто зауважити, що політика ЄС щодо подібних перетворень, як правило, була не нав'язливою, а мова про реалізацію відповідних змін йшла лише за умови наявності політичної волі з боку кожної окремої держави. Такий підхід мав на меті убезпечити керівництво ЄС у звинуваченнях щодо наступу на державний суверенітет країн.

З огляду на те, що кінцевою метою співпраці багатьох держав із Європейським Союзом є приєднання до об'єднання, критерієм до змін стають саме європейські стандарти. Ці стандарти закріплені численними угодами на рівні самого ЄС. Але залежно від держави, особливостей її внутрішнього політичного та економічного розвитку, мети співпраці із Європейським Союзом обирається свій набір рекомендацій та інструментів досягнення змін.

З огляду на це, угоди про асоціацію (на рівні із угодами про партнерство та співробітництво) дійсно можна вважати одним із способів впливу Європейського Союзу на суверенітет третіх держав. Але важливо розуміти мету та умови цього впливу. Членство в Європейському Союзі для багатьох держав безумовно виступає вагомою нагородою та стимулом, але аби стимул був ефективним, він має викликати довіру [238, с. 31]. На думку вченого Ульриха Зедельмаєра (Ulrich Sedelmeier), питання довіри є найбільш актуальним для Туреччини або держав Західних Балкан. Окрім того, варто враховувати, що витрати країн з державного бюджету на дотримання зобов'язань та виконання умов необхідних для європейської інтеграції,

подекуди є доволі високими, оскільки зачіпають «делікатні питання державної та національної ідентичності» [238, с. 31]. З огляду на це варто враховувати, що вплив здійснюється за добровільної згоди самої держави реалізувати запропоновані зміни, що, власне, і закріплюється угодами. У будь-якому разі відповідно до правил дипломатичної мови Євросоюз не може вимагати від третьої сторони впровадження змін (бо це може бути розцінено як прямий наступ на державний суверенітет), а може лише рекомендувати реалізувати їх, натякаючи на перспективи. Окрім того, зміни покликані впровадити якісні перетворення у функціонуванні держави: досягнення політичної стабільності, покращення економічного розвитку, підвищення рівня життя громадян тощо.

На даному етапі тягар внутрішніх проблем дещо уповільнив процес розширення кордонів Європейського Союзу. Але це не вплинуло на укладання угод про асоціацію. Угоди, укладені із Молдовою, Грузією та Україною, стали першими угодами, підписання яких відбулося за правилами Лісабонського договору, який набрав чинності з грудня 2009 року. Дослідники називають ці угоди – «угодами про асоціацію нового покоління» [61, с. 26].

Угода про асоціацію з Україною складається з двох частин: політичної та економічної. Політична частина стосується питань асоціації України з ЄС, а економічна – питань економічної інтеграції до об'єднання. Як правило, корисність підписаної угоди для України оцінюється з боку торговельно-економічних перспектив та загроз, водночас доволі мало уваги приділяється аналізу політичних аспектів Угоди про асоціацію, зокрема, у частині впливу Угоди на реалізацію державного суверенітету.

Угода про асоціацію України з Європейським Союзом цікава з огляду на умови її укладання, що суттєво відрізняються від традиційного для більшості асоційованих держав сценарію. Угода про асоціацію з Україною має ряд особливостей:

- за своїм тематичним охопленням та обсягом є найбільшим міжнародно-правовим документом для України та найбільшим міжнародним договором Європейського Союзу з третьою державою [61];

- документ є першою двосторонньою Угодою, якою ЄС підтверджує європейський курс України та визнає її як державу, яка поділяє спільні цінності та принципи. До моменту підписання Угоди про асоціацію відносини між сторонами врегульовувалися Угодою про партнерство і співробітництво, яка не лише не визнавала європейські прагнення України, а й розглядала відносини між сторонами, як продовження закладеної СРСР співпраці [69, с. 119];

- угода не створює зобов'язань щодо подальшої перспективи членства в ЄС. За відсутності цієї норми Угоду можна розглядати лише як можливість для України інтегруватися у внутрішній ринок ЄС і вийти на новий рівень політичних відносин із Євросоюзом [69, с. 119].

Серед вчених тривають дискусії щодо визначення шляху України до Європейського Союзу як європеїзації чи євроінтеграції. Варто звернути увагу на розрізнення цих двох понять. Європеїзацію визначають як процес зміни політичної та економічної систем держави, що наближає їх до ЄС [220]. Таким чином правила, норми та стандарти, властиві для Європейського Союзу, стають властивими державі, яка адаптує свої стандарти під загальні правила ЄС. Євроінтеграцію визначають як процес налагодження тісного співробітництва європейських держав [70].

Таким чином, європеїзація стосується держав, які до складу ЄС не входять, а євроінтеграція стосується держав, які вже належать до європейської спільноти. Причому ця приналежність визначається не лише членством в об'єднанні, а й рівнем політичного, соціального та економічного розвитку.

Важливим є сприйняття мети співпраці України з Євросоюзом як самою державою та її громадянами, так й інститутами об'єднання. У той час як Україна чітко декларує ідею приєднання до Європейського Союзу, у межах

об'єднання наголошують, що такі перспективи можливі, але за умови відповідності європейським стандартам. Саме на допомозі у впровадженні цих стандартів представники Євросоюзу і акцентують увагу. Отже, Угоду про асоціацію Україна – ЄС доцільно розглядати як один із механізмів європеїзації держави. Оскільки вона містить положення, які розглядають так звану «дорожню карту» наближення України до європейських стандартів.

Відповідно до Плану дій Україна - ЄС перемовини щодо укладання угоди, яка прийде на заміну Угоді про партнерство та співробітництво, почались у 2007 році. За інформацією Міністерства закордонних справ України, протягом 2007-2012 років відбувся 21 раунд переговорів щодо Угоди про асоціацію та 18 раундів переговорів щодо розділу Угоди про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Перемовини тривали до грудня 2011 року. Колегія Європейської комісії прийняла рішення рекомендувати Раді ЄС підписати Угоду та дозволити її тимчасове застосування до завершення процедур ратифікації державами – членами ЄС [122]. Утім, під час саміту «Східного партнерства» у Вільнюсі у листопаді 2013 року українська сторона відмовилась від підписання Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з Європейським Союзом, при цьому було зазначено, що від євроінтеграційного курсу Україна не відмовляється. Така позиція частини українського суспільства під час саміту викликала невдоволення в українців. А Революція Гідності, яка невдовзі відбулась, призвела до перезавантаження органів державної влади [69, с. 117].

Нестабільна політична та економічна ситуація ставали ризиком значного уповільнення реалізації європейського курсу та повернення до обговорень підписання Угоди про асоціацію. Україна стикнулася із рядом зовнішніх (спроба анексії Криму, окупація частини Луганської та Донецької областей тощо) та внутрішніх (перезавантаження органів державної влади, реалізація реформ, економічна нестабільність) загроз. Зрештою, підписання Угоди про асоціацію стало актом політичної підтримки України з боку Європейського

Союзу та мало слугувати стимулом внутрішніх перетворень та невідворотності обраного зовнішньополітичного курсу.

Підписання документу відбулося в два етапи. Фактичне «розділення» угоди викликало шквал дискусій та нарікань як з боку представників держав Європейського Союзу, так і України. Євросоюз був не готовий до підписання документу, але водночас мав показати свої наміри стосовно розвитку відносин з Україною в протигагу впливу Росії. Таким чином, розділення угоди на політичну та економічну частину слугувало певним запобіжником перш за все для ЄС. У березні 2014 року під час позачергового саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину угоди, а вже у червні 2014 року погоджено пункти Угоди про асоціацію у повному обсязі. Ратифікація Угоди відбулась синхронно Європейським парламентом та Верховною Радою України 16 вересня 2014 року.

Набрати чинності документ мав у вересні 2017 року, окрім того його мали ратифікувати всі члени Європейського Союзу. Процес ратифікації для української сторони був доволі складним і, зрештою, суттєво вплинув на значення самої Угоди для України. Фактично, доля ратифікації Угоди про асоціацію залежала від позиції Нідерландів.

Угода про асоціацію з Україною була погоджена парламентом та підписана королем у 2015 році, але відповідно до законодавства Нідерландів цього недостатньо. Рішення влади має бути винесено на референдум у разі підтримки 300 тис. голландців. У Нідерландах сформувалось потужне лобі проти підтримки асоціації з Україною – сатиричний блог *GeenStijl*, громадська організація *Burgercomité EU* («Комітет громадян ЄС») і євроскептичний центр «Форум для демократії» [68, с. 118]. Як наслідок, у квітні 2016 року під час референдуму 61,1% (явка 32,28%) голландців висловилися проти Угоди про асоціацію з Україною [184].

Влада Нідерландів, не зважаючи на консультативний характер референдуму, вирішила врахувати його результати, що призупинило процес ратифікації. Після майже піврічної паузи сторонам вдалось дійти згоди: було

підписано «Рішення глав держав і урядів 28 держав-членів ЄС на зустрічі в рамках Європейської Ради щодо Угоди про асоціацію». Цим рішенням Європейський Союз прямо визнав формат подальших відносин Україна – ЄС, відповідно до якого ЄС підтримує євроінтеграційний курс України та її прагнення наблизитися до європейських стандартів, але «не надає статусу кандидата на вступ до Євросоюзу, а також не створює зобов'язання про присвоєння такого статусу Україні в майбутньому» [52]. Формально, саме Угода про асоціацію є тим кроком, що наближає державу до членства в Європейському Союзі, що прямо було закріплено в численних Угодах про асоціацію. У випадку з Україною ЄС дистанціюється від зобов'язань, які можуть виникнути у разі збереження традиції закріплення подальших європейських прагнень. Водночас ЄС отримує можливість політичного та економічного впливу на перетворення в Україні, що так чи інакше зачіпає питання реалізації державного суверенітету.

Питання перспектив майбутнього членства України в ЄС закріплено в тому числі у частині «Преамбула, загальні цілі та принципи» Угоди. Зазначається, що Угода про асоціацію «не визначатиме наперед і залишає відкритим майбутній розвиток відносин Україна – ЄС» [122]. Прямой заборони Україні направляти запит на отримання статусу держави-кандидата немає. Але водночас Україна втратила важливий аргумент на користь підтримки та розгляду питання членства в Євросоюзі. Хоча на рівні із цим залишається можливість використати результати виконання Угоди, а також оцінку їх європейською стороною для підтвердження відповідності стандартам, нормам та пріоритетам ЄС [68, с. 118].

Угода накладає на Україну ряд зобов'язань, зокрема, у питаннях зміни законодавства та імплементації реформ. Доволі показовою демонстрацією впливу позиції Європейського Союзу на реалізацію внутрішньої політики України є сприйняття рядом держав ЄС змін до закону «Про освіту» в частині «мовних положень». Річ у тім, що Угорщина, Румунія, Болгарія та Греція розцінили прагнення України закріпити положення, що зобов'язує

викладати державною мовою, як наступ на права національних меншин. Вищезазначені держави звернулись із даного питання до ОБСЄ, ООН та Ради Європи [124].

Звинувачення України у порушенні міжнародних принципів захисту національних меншин вплинули не лише на погіршення двосторонньої співпраці, особливо з Угорщиною, а й створюють загрози щодо позитивної оцінки виконання Україною Угоди про асоціацію. Зокрема, ЄС систематично нагадує про коригування мовного законодавства стосовно забезпечення прав національних меншин під час самітів Україна – ЄС. Ситуацію ускладнює і доволі неоднозначна позиція Венеціанської комісії [102] з цього приводу, яка позитивно оцінює прагнення захисту та розвитку державної мови, але звертає увагу на загрози для мов національних меншин. Хоча, з іншого боку в лавах Європейського Союзу Україна має і союзників, зокрема, Естонію, головує у Євросоюзі у 2017 році, Німеччину, Польщу та ін. Таким чином, Україна залишається заручником відстоювання власної позиції щодо захисту державного суверенітету, внутрішніх інтересів розвитку державної мови та зобов'язаннями, взятими перед Євросоюзом.

Ще одним прикладом захисту національних інтересів та державного суверенітету може слугувати позиція України щодо мораторію на вивіз лісу-кругляка. У 2015 році Верховна Рада України прийняла рішення тимчасово, строком на 10 років, заборонити експорт необроблених лісоматеріалів [95]. На той час в уряді називали декілька причин прийняття такого рішення: протекціоністську, яка полягає в тому, аби надати преференції українському виробнику у деревообробній галузі; контрольну – аби встановити контроль за вирубкою лісів, перш за все у Карпатах [136].

Питання експорту лісу-кругляку стало предметом протистояння не лише політичних опонентів всередині держави, а й поза її межами. Європейський Союз назвав таке рішення порушенням статті 35 Угоди про асоціацію, якою Україна зобов'язувалась не запроваджувати експортних обмежень. Проте Україна продовжила вже наполягати на екологічних, а не економічних

причинах такого рішення. Політичні дискусії між Україною та ЄС не допомогли внести зміни у рішення. Тож Євросоюз вирішив застосувати інший механізм тиску, внівши вимогу відмови української сторони від мораторію в обмін на надання макрофінансової допомоги [137]. Питання отримання макрофінансової допомоги було розблоковано завдяки тому, що Україна погодилась розглянути це питання на арбітражі [90]. До слова, розгляд питання експорту необробленої деревини – перший випадок застосування процедури арбітражу в історії Європейського Союзу. Хоча такий механізм врегулювання суперечок прописується у двосторонніх торговельних угодах Євросоюзу.

Арбітраж було створено наприкінці 2019 року. Група арбітражу Україна – ЄС почала засідати у січні 2020 року. Своє рішення вона винесла наприкінці 2020 року. За змістом рішення виглядає компромісним: Україна має право на заборону експорту необробленої деревини, але має відкоригувати заборони, введені у 2015 році у виконання взятих на себе зобов'язань у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [191]. Не на користь України грав прецедент арбітражу у справі China - Rear Earth [81]. Окрім того, українська позиція була хиткою через зміну підходів до пояснення з боку української сторони мотивів такого рішення. У пояснювальній записці до законопроекту йшлося про розвиток вітчизняної промисловості. А вже на міжнародній арені для захисту своєї позиції Україна почала говорити про мотиви збереження екології та захисту природних ресурсів.

У Єврокомісії наполягають на тому, аби Україна внесла зміни та скасувала мораторій на експорт. Але позиція арбітражу з цього питання доволі обережна. У центрі проблеми залишається саме питання неможливості впливати на реалізацію державного суверенітету та внутрішньої політики держави, зокрема в питанні «управління лісовим господарством» [191, р. 111]. Відповідно, високий попит на деревину в ЄС не має ставати причиною втручання у внутрішні справи держави. Хоча, варто визнати,

питання вирубки та продажу лісу-кругляку, є предметом корупційних розслідувань та політичної боротьби всередині держави.

Україна погоджується врегулювати питання, але заборону експорту планує залишити для лісоматеріалів та окремих рідкісних порід дерев, які занесені до Червоної книги України. При цьому для національного виробника такі заборони впроваджувати не планується [126]. Цілком ймовірно, що питання експорту необробленої деревини стане одним із проблемних під час перегляду Угоди про асоціацію. Навряд Європейський Союз відмовиться від преференцій, питання щодо яких вирішувалось з 2015 року.

Перегляд виконання Угоди про асоціацію здійснюється кожні п'ять років. Цьому передують низка двосторонніх зустрічей щодо оцінки виконання положень поточного документу. Після чого приймається рішення про продовження термінів дії Угоди, а також можливо внесення корективів до тексту документу. Перегляд Угоди про асоціацію залежить від низки внутрішніх та зовнішніх чинників. Внутрішні чинники включають в себе низку проблем, пов'язаних із функціонуванням державних інститутів, що відображається на якості та термінах виконання взятих на себе зобов'язань; точковий, а не комплексний підхід до європейської інтеграції; недосконалістю комунікації між владою та громадянами у питанні впровадження змін, необхідних для інтеграції; вплив груп інтересів, як тих, що зацікавлені у реалізації євроінтеграційного курсу, так і виступають проти нього. Зовнішні чинники проявляються в залежності від зміни позиції та настроїв самої Європи. До прикладу, у порівнянні з 2014 роком, коли Угода про асоціацію лише готувалась та була підписана, у звіті за 2018 рік Європейський Союз вже не так оптимістично налаштований щодо прогресу виконання взятих зобов'язань. Окрім того, у 2019 році на Європейський Союз чекало серйозне інституційне перезавантаження. Тож цілком очевидним є коригування в нового керівництва планів щодо майбутнього

Союзу. Як наслідок, Європа дедалі більше зосереджується на реалізації внутрішніх проблем [68, с. 120].

У лютому 2021 року Європейський парламент прийняв резолюцію щодо виконання Україною умов Угоди про асоціацію. Резолюцію підтримали 526 парламентаріїв, проти виступили – 79, утримались – 71 депутат [150]. Резолюція стосується всіх без виключення сфер, згаданих в Угоді, та прямо називає проблеми, що можуть стати на заваді перегляду асоціації. Система моніторингу виконання Угоди про асоціацію «Пульс» станом на травень 2021 року фіксує прогрес виконання зобов'язань (від усіх запланованих на 2021 рік) на рівні – 28% [99]. У 2020 році Угода була виконана на 34% [98], а у 2019 – на 50% [97]. При цьому виконання зобов'язань відбувається доволі нерівномірно: якщо станом на травень 2021 року доволі низьким є прогрес у таких сферах як «фінансове співробітництво та боротьба з шахрайством» – 24%, фінансовий сектор – 38%, соціальна політика та трудові відносини – 40%, то сфери «політичний діалог», «національна безпека та оборона» – 89%, технічні бар'єри у торгівлі – 85%, юстиція, свобода, безпека, права людини – 85%, навпаки, результат є доволі високим [100].

Перегляд Угоди створював можливість для України отримати нові умови співпраці у сферах, на які дія Угоди розповсюджується і сьогодні, а також поглибити співробітництво, залучивши нові сфери. Для цього Україна мала переконати Євросоюз у необхідності цих змін. І саме це питання могло стати найпроблемнішим. По-перше, змінилась ситуація всередині самого Євросоюзу. ЄС дедалі більше замикається на вирішенні внутрішніх проблем. По-друге, в Євросоюзі не було сформовано розуміння масштабів перегляду Угоди, адже переглянути можна окремі блоки, а можна суттєво відкоригувати текст усього документа [111]. По-третє, політичні та економічні умови, за яких Україна підписувала документ у 2014 році суттєво відрізняються від сьогоднішніх. У 2014 році Європа погодилась на підписання асоціації у тому числі з огляду на підтримку європейських прагнень та захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України. Тепер

же критерієм оцінки мали стати дії України щодо наближення держави до стандартів Євросоюзу. Результати 7-го засідання Ради асоціації між Україною та ЄС дають позитивну оцінку виконанню Угоди. Європейський Союз привітав «реформаторські зусилля України» [115] та закликав продовжувати розвиток економічної та політичної співпраці. Але водночас у Європейському Союзу доволі обережно висловлюються щодо перспектив перегляду Угоди. За підсумками 7-ї зустрічі Ради асоціації комісар ЄС з питань європейської політики сусідства та переговорів з розширення Олівер Варгей заявив, що «немає потреби змінювати Угоду. Вона достатньо гнучка і дозволяє розширювати нашу співпрацю. Угода досі має багато нереалізованого потенціалу» [111], але водночас наголосив, що ЄС буде готовий розглянути пропозиції від української сторони, у разі якщо вони надійдуть. До розгляду пропозицій можна було перейти виключно у разі наявності мандата в Європейського Союзу від 27-х держав-членів щодо перегляду положень Угоди. Саме отримання цього мандата, який дозволить не лише переглянути Угоду, а й розширити сферу її дії, могло створити додатковий механізм тиску на Україну з боку ЄС.

У 2022 році зміст та рівень відносин між Україною та Європейським Союзом змінився під впливом зовнішньополітичного чиннику, пов'язаного із повномасштабним вторгненням Росії на територію України. Одним із векторів демонстрації підтримки України Євросоюзом стало підвищення уваги до європейських перспектив держави. 28 лютого 2022 року Україна направила заявку на членство в Європейському Союзі. 1 березня 2022 року Європарламент рекомендував надати Україні статус держави-кандидата на вступ. Ухвалення остаточного рішення можливо після надання висновку Європейською комісією про відповідність України критеріям держави-кандидата. Такий крок є одною з вимог законодавства ЄС відносно відповідної процедури.

Таким чином, Україна де-факто перейшла до наступного етапу реалізації курсу на європейську інтеграцію. У подальшому це дасть змогу державі

окрім політичних, ідеологічних та іміджевих переваг, отримати фінансово-економічні дивіденди.

Ухвалення рішення про надання Україні статусу держави-кандидата виводить відносини між сторонами на новий рівень. Процес отримання статусу держави-кандидата для України може бути пришвидшений та спрощений у тому числі завдяки тривалій співпраці під час реалізації положень угоди про асоціацію. Окрім того, налагоджений механізм реалізації реформ та адаптації законодавства дасть змогу продовжити реалізацію політики, направленої на отримання статусу держави-члена Європейського Союзу. Але разом із здобутками, які ми отримали від дії угоди про асоціацію, зберігаються і ризики, пов'язані у тому числі з питанням реалізації суверенітету нашої держави. З отриманням статусу держави-кандидата продовжується зобов'язання щодо втілення реформ, адаптації законодавства, імплементації стандартів. Такі кроки можуть містити як переваги, так і недоліки, наприклад, не можна виключати, що питання експорту лісу-кругляку, функціонування наглядових рад державних та комунальних компаній, підвищення рівня міграції українців закордон тощо не зникне з порядку денного. До того ж невирішеним залишається питання місця України в стратегії розвитку ЄС.

Висновки: Однією з компетенцій Європейського Союзу залишається зовнішня компетенція. Європейський Союз – один із найбільш впливових акторів міжнародних відносин. Проте тривалий час питання міжнародного представництва ЄС було проблемою, оскільки Союз не мав окремої структури з відповідними повноваженнями. Для вирішення питання представництва Євросоюзу на міжнародній арені Лісабонським договором було запроваджено нову посаду – Верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки.

З огляду на особливості геополітичного становища ЄС, об'єднання має доволі розгалужену систему зовнішніх зв'язків. На відносини Євросоюзу з третіми державами впливає ряд чинників: сфера, зміст, мета співпраці,

європейські перспективи третьої держави тощо. Для врегулювання співпраці ЄС має доволі широкий перелік документів та угод. Залежно від мети співпраці Євросоюзу та третіх держав варто виокремити наступні рівні співпраці: країни-кандидати на вступ; асоційовані держави; держави, що не прагнуть вступу до ЄС, але бажають розвивати співпрацю в сферах політичній, торговельно-економічній, культурній тощо.

Розвиток двосторонніх відносин передбачає вплив держав-членів на політику одна одної. Як правило, співпраця Євросоюзу із державами, які не прагнуть приєднатися до об'єднання, більш формалізована та прагматична. Чим вищими є очікування держави від співпраці з Європейським Союзом, тим вищим є ризик впливу на національний суверенітет держави з боку ЄС. При цьому говорити про ризики впливу на державний суверенітет доречно не лише під час отримання державою статусу держави-члена, а з моменту встановлення двосторонніх відносин.

Вплив Європейського Союзу на державний суверенітет зумовлений низкою формальних та неформальних чинників. До формальних належать закріплені законодавством ЄС та двосторонніми угодами правила та норми, які відкривають шлях до розвитку відносин між сторонами. Невиконання державою вимог, які вона сама ж і погодила, – підстава переглянути домовленості чи призупинити відносини. Неформальні чинники – не закріплені у документах та угодах, проте Євросоюз використовує їх, аби стимулювати держави до змін, відмовити або затягнути питання продовження співпраці. Практика функціонування ЄС показує, що повністю відмовитись від використання неформальних чинників доволі складно. Водночас саме вони можуть стати передумовою формування нових правил та принципів роботи Європейського Союзу.

Співпраця Євросоюзу з третіми державами впливає як на внутрішнє функціонування ЄС, політику, соціально-економічне становище та безпеку держав-членів об'єднання, так і на порядок внутрішніх перетворень та зміст реформ держав-кандидатів на вступ чи асоційованих держав. Водночас зміни

впроваджуються лише після їх погодження обома сторонами. Відповідно, держава самостійно відповідає за розширення сфер впливу на суверенітет, обґрунтовуючи це прагненням отримати від такого співробітництва більше переваг для власного функціонування. У разі незгоди завжди залишається можливість або продовжити перемовини, або відмовитись та призупинити процес європейської інтеграції. Усе залежить від того, які цілі та зміст держава вкладає у співпрацю з Європейським Союзом.

Відносини між Україною та Євросоюзом ґрунтуються на Угоді про асоціацію, яка набула чинності у 2017 році. Україна також очікує отримання рішення Європейського Союзу щодо надання статусу держави-кандидата на вступ до ЄС. Рішення Європейського Союзу визначить подальший контекст відносин між сторонами. На момент укладання угода про асоціацію визначила не лише вектор зовнішньополітичного курсу, а й вплинув на внутрішні перетворення в Україні. Хоча асоціація і покликана підвищити рівень економічного розвитку, політичної та соціальної стабільності, низка положень прямо суперечила українському внутрішньому порядку денному та створювала загрозу реалізації державного суверенітету. Отримання статусу держави-кандидата – важливий політичний, ідеологічний та іміджевий крок, який сам по собі не створює наступу на реалізацію суверенітету. Однак під час реалізації політики, направленої на отримання статусу держави-члена, Україна стикатиметься, з одного боку, із необхідністю виконання взятих на себе зобов'язань, а з іншого – захистом державних інтересів. Угоди між Україною та Європейським Союзом добровільно погоджуються обома сторонами. Саме «добровільність» підписання документів в ЄС і стає аргументом, що убезпечує звинувачення Союзу у надмірному посяганні на державний суверенітет, але водночас залишає низку механізмів непрямого тиску на державу. Поруч із погодженням нових угод, договорів та стратегій із ЄС Україна має максимально докладати зусиль до коригування положень та зобов'язань, які створюють ризики для суверенітету держави.

ВИСНОВКИ

Аналіз особливостей реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі, зокрема, країнами-членами, державами-кандидатами на вступ до об'єднання та асоційованими державами дає змогу зробити наступні висновки:

1. Не зважаючи на те, що історія дослідження суверенітету доволі тривала, не існує єдиного підходу до визначення поняття «державний суверенітет». Перші дослідження теорії суверенітету стосувалися визначення владно-територіальних аспектів відносин між державами. Це зумовлено особливостями історичної епохи, в яку ці дослідження виникли, та пріоритетами, які ставили перед собою держави. З часом пріоритети було змінено і сьогодні на перший план виходять політико-владні аспекти визначення державного суверенітету. Боротьба між державами відбувається не тільки за території, скільки за політико-ідеологічний вплив, економічні переваги, міжнародний авторитет тощо. У дослідженні виокремлено ряд чинників, що впливають на визначення державного суверенітету. Серед них: вплив конкретного історичного періоду; міждисциплінарний характер поняття «державний суверенітет»; особливості міждержавного співробітництва та становища держави на геополітичній арені. Під час дослідження встановлено, що багатоманіття підходів до визначення поняття державний суверенітет не впливає на втрату чи набуття державою суверенітету. Суверенітет залишається властивим державі доти, доки вона зберігає незалежність та самостійність у реалізації внутрішньої та зовнішньої політики, а також пов'язані з цим права та повноваження.

2. Державний суверенітет має бінарну природу – він або властивий державі, або ні. Проте особливості сучасної міждержавної співпраці вплинули на появу дискусій щодо можливості обмеження, розмивання чи взагалі зникнення державного суверенітету. Це зумовлює виникнення численних концепцій державного суверенітету, завдяки яким науковці

прагнуть не тільки розкрити його зміст, скільки пояснити особливості реалізації державного суверенітету на сучасному етапі. У дослідженні розглянуто наступні сучасні концепції державного суверенітету: об'єднаного суверенітету (pooled- sovereignty), розподіленого суверенітет (shared sovereignty), обмеженого суверенітету (limited sovereignty), пізнього суверенітету (late sovereignty), пост-суверенітету (post-sovereignty), кооперативного суверенітету (cooperative sovereignty), змішаного суверенітету (mixed sovereignty) та ін.

Систематизація концепцій, запропонованих західними вченими, дає змогу зробити висновок про те, що не зважаючи на численні дискусії, сформовано декілька напрямів розуміння суверенітету. До першого напрямку належать прибічники абсолютної природи державного суверенітету, які відстоюють його неподільність. До другої – прибічники так званої «ділимості» державного суверенітету. «Ділимість» суверенітету пояснюють наявністю в держави можливості делегувати частину суверенних прав або об'єднати зусилля щодо співпраці у тих сферах, в яких отримати ідентичні вигоди за ідентичний часовий період самостійно держави не зможуть. До третьої – прибічники необхідності перегляду традиційного розуміння державного суверенітету з огляду на втрату актуальності його тлумачення у випадку характеристики відносин в Європейському Союзі. У межах даного підходу ключову роль віддають не лише юридичні, а й політичні мотиви визначення поняття, внаслідок чого формуються нові підходи до легітимації та обмеження суверенної влади.

3. Однією з причин невизначеності щодо питання реалізації державного суверенітету членами Європейського Союзу є відсутність єдиної точки зору щодо міжнародно-правового статусу Євросоюзу. У дисертаційному дослідженні розглянуто найбільш розповсюджені підходи до характеристики міжнародно-правового статусу ЄС. До них належать визначення Європейського Союзу як міжнародної організації, міжнародного об'єднання, федерації та конфедерації. Встановлено відповідність

Європейського Союзу окремим ознакам кожної із цих форм, проте визначено, що повною мірою Євросоюз не відповідає жодній із них. З огляду на набір ознак, характеристик та особливостей співпраці в Європейському Союзі з'ясовано, що якнайкраще порядок відносин у ЄС характеризує визначення його як наддержавного об'єднання. Таке визначення зумовлено не лише відповідністю Євросоюзу певним ознакам та характеристикам, а й завданнями та сутністю європейського проекту, які були закладені ще Р. Шуманом.

У дослідженні запропоновано авторське визначення наддержавного об'єднання як *добровільного союзу суверенних держав, створеного для реалізації спільних інтересів шляхом делегування частини владно-управлінських компетенцій колегіально сформованим інституціям*. А також виокремлено наступні ознаки наднаціонального об'єднання: збереження суверенітету держав, що входять до складу організації; можливість створення обов'язкових до виконання правил та можливість застосування санкцій у разі їх порушення; наявність у структурі «міжнародних службовців»; вплив на внутрішню політику держави-члена; пріоритет у прийнятті рішень питанням корисності наднаціональній структурі, а не кожному члену окремо.

4. Встановлено низку проблем у питанні регламентації відносин між державами-членами у межах Європейського Союзу та безпосередньо між інститутами ЄС та кожною державою, що входить до його складу, окремо. При цьому невизначеність фіксують як на рівні нормативно-правових актів Європейського Союзу, так і на рівні законодавства держав-членів. У національному законодавстві багатьох держав-членів відсутні положення, що врегульовують питання особливостей співпраці та порядок передачі частини компетенцій на рівень Союзу. Серед тих держав, конституції чи інші нормативно-правові акти яких регулюють питання відносин держави із міжнародними організаціями та іншими союзами і об'єднаннями, немає єдиного підходу та термінології щодо визначення порядку співпраці. Це впливає на загострення проблем регламентації відносин у тому числі на рівні

Євросоюзу. Така невизначеність створює загрози надмірного посягання з боку ЄС на реалізацію державного суверенітету. Окрім того, на рівні Європейського Союзу залишаються питання, вирішення яких відкладають не зважаючи на те, що документи, якими визначено функціонування об'єднання, змінювались неодноразово.

5. Порядок відносин між Європейським Союзом та державами-членами, кандидатами на вступ та третіми державами, залежить від певного історичного етапу функціонування об'єднання. Основними документами, в яких регламентовані всі рівні відносин, є договори про функціонування Європейського Союзу. Під час дослідження було проаналізовано Маастрихтський, Амстердамський, Ніццький, Лісабонський договори, проект Конституції Євросоюзу. Серед основних моментів, від яких залежить питання реалізації державного суверенітету, під час дослідження увагу звернено на критерії, яким має відповідати держава, аби мати змогу приєднатися до ЄС, принципи функціонування Євросоюзу, порядок співпраці інститутів на рівні ЄС та їх відносин між державами, процедуру прийняття рішень в Європейському Союзі. Примітно, що кожен новий договір укладався з метою реформувати функціонування ЄС, але комплексно не вирішував увесь перелік проблемних питань. Держави-члени доходили згоди лише щодо тих аспектів, які лише точково вирішували проблеми і давали змогу продовжити співпрацю, прийняти нових членів чи зняти інші проблемні питання. Зрештою, вирішення багатьох проблем системно переносилося з одного договору в інший, що вплинуло на погавлення дискусій щодо правомочності та відповідності Євросоюзу тим завданням, які ставились перед об'єднанням. Одною з претензій до функціонування Євросоюзу є звинувачення в обмеженні державного суверенітету членів. Зважаючи на політику Європейського Союзу, дійсно, можна говорити про його вплив на суверенітет як членів, так і держав-кандидатів. Проте у даному випадку доречно вести мову не про обмеження, а про розширення

безпосередньо державою меж впливу з боку Євросоюзу на певні сфери з метою отримання тих результатів, які самостійно держава досягти не в змозі.

Серед особливостей реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі можна виокремити: збереження незалежності та самостійності держав під час членства в Європейському Союзі, з одного боку, а з іншого – обов'язковий характер правил функціонування та рішень Євросоюзу (навіть якщо держава не згода з ними), у разі порушення яких до держави можуть бути застосовані санкції; добровільність членства в ЄС, а також можливість висловити незгоду із прийнятими на рівні Союзу рішеннями; можливість держави визначати набір тих сфер, компетенцій та повноважень, на які Європейський Союз може впливати; колективний характер прийняття рішень в Євросоюзі; необхідність корелювання внутрішнього та зовнішнього курсів держави із *acquis communautaire* Європейського Союзу.

6. У своїй діяльності Європейський Союз може прямо чи опосередковано впливати на реалізацію державного суверенітету як держав-членів, так і кандидатів на вступ та асоційованих держав. Це проявляється у тому, що прийняття рішень у внутрішній політиці (судова реформа в Польщі, дефіцит бюджету Італії, що суперечить критеріям ЄС, порушення прав людини і громадянина та принципів правової держави в Угорщині, зміна назви держави з метою отримати членство в ЄС Північною Македонією) та зовнішній політиці (вирішення територіальних конфліктів, вплив на питання членства в ЄС конфліктів між державою-членом, від якої залежить рішення, та держави-кандидата на вступ) залежить від позиції, пріоритетів та принципів діяльності Європейського Союзу.

Серед причин поживавлення дискусій стосовно впливу Європейського Союзу на державний суверенітет можна виокремити: надмірне навантаження на інститути Євросоюзу з огляду на неможливість об'єднання впоратись із натиском внутрішніх проблем; міграційну кризу; посилення ролі євроскептиків, Brexit та початок дискусій щодо виходу зі складу ЄС іншими

державами (Греція, Польща, Нідерланди, Італія); пандемія COVID-19 та пов'язані з нею економічна криза та загроза порушення функціонування Шенгенського простору.

7. Європейський Союз має доволі розгалужену систему зв'язків із третіми державами. Серед партнерів Євросоюзу можна виділити три групи: країни-кандидати на вступ; асоційовані держави; держави, що не прагнуть вступу до ЄС, але бажають розвивати співпрацю в сферах політичній, торговельно-економічній, культурній тощо.

Вплив Європейського Союзу на державний суверенітет асоційованих держав та країн-кандидатів на вступ залежить від євроінтеграційних прагнень держави. Чим більшим є бажання поглибити співпрацю з ЄС, тим більшим може бути вплив на суверенітет.

Вплив Європейського Союзу на суверенітет зумовлений низкою формальних та неформальних чинників. До формальних належать ті, що закріплені нормативно-правовими актами Євросоюзу: відповідність стандартам та критеріям ЄС, що вимагає від держави реалізації реформ та зміни законодавства відповідно до правил Євросоюзу. Неформальні чинники обґрунтовуються політичними, соціально-економічними чи релігійно-ідеологічними чинниками. До них належать ті, згадок про які немає у жодному нормативно-правовому акті Європейського Союзу, але які стають визначальними під час прийняття рішення ЄС. По-перше, це неготовність Європейського Союзу до розширення, що змушує ЄС вдаватися до маніпуляцій та відтермінування виконання обіцянок та закріплених у планах функціонування ЄС положень. Неготовність ЄС до розширення пояснюється також рядом внутрішніх проблем (міграція, економічна криза, Brexit, посилення ролі євроскептиків, пандемія тощо). По-друге, вплив на суверенітет держав з боку Євросоюзу фіксують ще до моменту набуття членства. Це стосується, до прикладу, зміни законодавства через необхідність його адаптації до стандартів ЄС, проведення реформ чи навіть зміни назви держави. По-третє, Євросоюз враховує не лише політичні, а й

географічні аспекти, що значно обмежує держави у питанні можливості співпраці з Євросоюзом як члена об'єднання.

Виокремлення формальних та неформальних причин впливу Європейського Союзу на суверенітет держав-кандидатів на вступ та асоційованих держав дає змогу зробити висновок, що формальні причини доволі часто впливають на позицію Євросоюзу, проте не є визначальними. Доволі часто політична воля грає більш значну роль у поглибленні співпраці ЄС з іншими державами. З огляду на це неформальні причини можуть стати основою для формування нових правил функціонування Євросоюзу, зокрема, у частині визначення компетенцій щодо укладання угод про асоціацію, надання статусу держави-кандидата чи розширення меж Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология мировой политической мысли. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. Москва: Мысль, 1997. Т. 1. 832 с.
2. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
3. Бабынина Л.О. Особенности участия Скандинавских стран и Финляндии в процессе европейской интеграции. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2010. № 3. С. 296-303.
4. Бабынина Л.О. Европейский союз и Швейцария: разнонаправленные векторы сотрудничества. Современная Европа. 2015. №2. С. 34-47.
5. Багацький Є.В. ЄС в Боснії: цілі та досягнення. Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. 2014. №53. С. 133-142.
6. Бекашев К.А. Международное публичное право: учеб. / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Е. Г. Моисеев, В. В. Устинов и др. Москва: Проспект, 2009. 1008 с.
7. Березовська І.А. Угоди про асоціацію в праві Європейського Союзу. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. № 121. Ч. I. С. 147-156.
8. Беседа Д. Міграційна криза в ЄС та її вплив на безпекову ситуацію в Україні. Підприємництво господарство і право. 2018. № 12. С. 299-303.
9. Битяк Ю.П., Яковюк І.В. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія. Київ: Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. 335 с.
10. Біженці в Німеччині та рівень злочинності: факти і міфи. URL: <https://p.dw.com/p/2qIk6> (дата звернення: 13. 02. 2021).
11. Бордачев Т.В. Суверенитет и интеграция. Россия в глобальной политике. 2007. № 1. С. 65 -77.

12. Бордачев Т.В. Новый стратегический союз. Россия и Европа перед вызовами XXI века: возможности «большой сделки». Москва: Европа, 2009. 304 с.
13. Боровець І. Особливості процесу інтеграції Республіки Хорватія до Європейського Союзу. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2015. №24. С. 303-319.
14. Бреская О. Европа Регионов? После эпохи национальных государств. Беседа с профессором Майклом Китингом. Перексерстки. 2011. № 3-4. С. 9-12.
15. Брюссель: Угорщина порушує правила свободи конкуренції товарів. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/eu-hungery/1485429.html> (дата звернення: 7.02.2021).
16. Будапешт и Варшава создадут исследовательский центр для борьбы с господствующими идеологическими взглядами ЕС – глава МИД Венгрии. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/691318.html> (дата звернення: 9.02.2021).
17. Бурханов А.К. Европейский союз в современном мире. Алматы: Институт мировой экономики и политики при фонде первого президента Республики Казахстан, 2005. 50 с.
18. Вайнштейн Г. Евроскептицизм: новый фактор европейской политики. Мировая экономика и международные отношения. 2015. № 8. С. 40-48.
19. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
20. Венгрия остается самой недружественной к мигрантам среди стран Европы. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/10/20/7115515/> (дата звернення: 21.02.2021).
21. Венеціанська комісія забракувала судову реформу в Польщі. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/venetsianskaya-komissiya-zabrakovala->

sudebnuyu-reformu-v-polshe-08122017151000/amp (дата звернення: 30.01.2021).

22. Веселовський А.І., Александров О.С., Орлик В.В. Вплив пандемії COVID-19 на розвиток глобальних процесів розвитку системи міжнародних відносин. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/covid-i-globalni-procesy-1.pdf> (дата звернення: 28.02.2021).

23. Волошина Ю.В. Національний суверенітет: праворозуміння та практика забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 22 с.

24. Воробей Ю.А. Проблема дефіциту демократії в ЄС. Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. 2016. С. 290–292.

25. В Совете Европы раскритиковали Грецию за нечеловеческие условия содержания мигрантов. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/11/19/7116714/> (дата звернення: 28.02.2021).

26. Галимова А.Ш. Понятие и источники суверенитета в учениях юристов «Школы естественного права». Актуальные проблемы российского права. 2009. № 3. С. 48-54.

27. Глотов Б., Калитюк Л. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: український контекст. Державне управління та місцеве самоврядування. 2012. №4. С. 6-14.

28. Гнидюк Н. А. Процедура вступу до Європейського Союзу. URL: http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=575 (дата звернення: 10.11.2020).

29. Гоббс Т. Левиафан или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/Gobbs.Leviafan.pdf> (дата використання 09.11.2018)

30. Греції більше не допомагатимуть. Чи вийшла вона з кризи? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-45246574> (дата звернення: 06.03.2021).
31. Грубінко А. Велика Британія в європейській політичній інтеграції: історичні витoki «особливої» позиції та сучасність (до 70-ї річниці промови У. Черчілля у Фултоні та Цюриху). Київ: Зовнішні справи: суспільно-політичний журнал, 2007. 62 с.
32. Гуго Гроцій. О праве войны и мира. Репринт с изд. 1956 г. – Москва: Ладомир, 1994 с.71.
33. Дания ужесточила миграционное законодательство. URL: <https://p.dw.com/p/1HkGs> (дата звернення: 13.02.2021).
34. Джолос С.В. Проблема державного суверенітету в умовах глобалізації: загальнотеоретичний аспект. Актуальні проблеми держави і права. 2012. №63. С. 56-64.
35. Дидикин А.Б. Философия права Ганса Кельзена: релятивизм и переосмысление причинности. Scholē. Философское антиковедение и классическая традиция. 2015. №2. Т.9. С. 265-282.
36. Дмитро Кулеба: Україна, Грузія та Молдова започаткували Асоційоване Тріо. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-gruziya-ta-moldova-zapochatkuvali-asocijovane-trio> (дата звернення: 12.06.2021).
37. Договір про заснування Європейської Спільноти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 11.07.2021).
38. Договір о Європейском Союзе. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 11.07.2021)
39. Договір о реализации Шенгенского соглашения 2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_005 (дата звернення: 11.07.2021).
40. Доклад Генерального секретаря о Миссии Организации Объединенных Наций по делам временной администрации в Косово (S/2013/72). URL: <https://undocs.org/ru/S/PV.6939> (дата звернення: 25.03.2020).

41. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства. Москва: Типография т-ва И.Д. Сытина, 1908, 957 с.
42. Европейское соглашение, учреждающее ассоциацию между Республикой Болгария, с одной стороны, и Европейскими Сообществами и их государствами-членами, с другой стороны. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_744#Text (дата звернення: 18.04.2021).
43. Европейское соглашение, учреждающее ассоциацию между Румынией, и их государствами-членами, с другой стороны. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_745#Text (дата звернення: 18.04.2021).
44. Еллинек Г. Общее учение о государстве / отв. ред. И.Ю. Козлихин. Санкт-Петербург: Юридический центр - Пресс, 2004. 750 с.
45. ЕСПЧ осудил Францию за унижение достоинства просителей убежища. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/07/2/7111731/> (дата звернення: 28.02.2021).
46. Європейський Союз – Україна: співробітництво у сфері вищої освіти. URL: https://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/virtual_library/eu_educational_brochure5_uk.pdf (дата звернення: 15.11.2020).
47. Європарламент запустив процедуру покарання Угорщини за підрив демократії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2536419-evroparlament-pidtrimav-sankcii-proti-ugorsini.html> (дата звернення: 7.02.2021).
48. Європейська Комісія має намір оштрафувати Францію за те, що у цій країні й надалі діє заборона на імпорт британської яловичини. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/892100.html> (дата звернення: 11.02.2021).
49. Єврокомісія може оштрафувати Німеччину за порушення законодавства ЄС. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/05/11/660329/> (дата звернення: 11.02.2021).
50. Європейський суд підтвердив законність квот на розподіл біженців у ЄС. URL: <https://p.dw.com/p/2jPUM> (дата звернення: 24.10.2020).

51. ЄС затвердив 7-річний бюджет, який погрожували заблокувати Польща і Угорщина. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/17/7277316/> (дата звернення: 9.02.2021).
52. ЄС знайшов вихід з кризи щодо Угоди про асоціацію з Україною. Повний текст рішення.. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/12/15/7058954/> (дата звернення 29.09.2019).
53. ЄС і США уклали першу за 20 років угоду про зниження торговельних тарифів. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/682819.html> (дата звернення: 8.04.2021).
54. Загребський саміт ЄС і країн Західних Балкан відбувається онлайн. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-es-zahidni-balkany-samit/30595398.html> (дата звернення: 15.04.2021).
55. Імплементативне рішення Комісії (ЄС) 2017/253 від 13 лютого 2017 року про встановлення процедур надання оповіщення про загрозу в рамках системи раннього попередження і реагування, запровадженої у зв'язку з серйозними транскордонними загрозами здоров'ю та обміну інформацією, консультування і координування реагування на такі загрози відповідно до Рішення Європейського Парламенту і Ради № 1082/2013/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-17#Text (дата звернення: 24.03.2021).
56. Кавешников Н. Великобритания и Европейский Союз: долгая история развода. Современная Европа. 2018. №5. С. 5–16
57. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контекст. Київ: Наш формат, 2020. 320 с.
58. Ковалевич Л. Політика держав Європейського Союзу з протидії сецесіонізму. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Географія». 2016. № 1(64). С. 74-77.

59. Ковтун В.І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти: монографія. Харків: Фактор, 2014. 216 с
60. Кольев А. Нация и государство: Теория консервативной реконструкции: монография. Москва: Логос, 2005. 800 с.
61. Костюченко Я.М. Еволюція укладання угод про асоціацію Європейським Союзом з третіми країнами та/або міжнародними організаціями: теоретичні та історичні аспекти. Журнал європейського і порівняльного права. 2017. № 3. С. 14–29.
62. Кресіна І. Методологічні підходи до дослідження державного суверенітету в умовах глобалізації. Вісник НАН України. 2011. № 6. С.10-12.
63. Кутюми Бовези. Хрестоматия памятников феодального государства и права. Москва: Гос. издательство юридической литературы, 1961. С. 271-286.
64. Левин И.Д. Суверенитет. Москва: Юридическое издательство министерства юстиции СССР, 1948. 376 с.
65. Ліскович М. Реформа «Шенгенки»: які країни хоче «видалити» із зони Макрон. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2690079-reforma-sengenki-aki-kraini-hoce-vidaliti-iz-zoni-makron.html> (дата звернення: 5.04.2020).
66. Майніна М.С. Сучасні підходи до дослідження державного суверенітету в інтеграційному дискурсі Європейського Союзу. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». 2018. №34. С. 87-94.
67. Майніна М.С. Легітимація євроскептицизму в Європейському Союзі як тренд сучасності. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. 2019. №2 (42). С. 45-50.
68. Майніна М.С. Асоціація Україна-ЄС: політичні загрози та економічні можливості. Журнал «Політичне життя». 2019. №4. С. 116-122.

69. Майніна М.С. ЄС після пандемії: загрози та перспективи. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. №7. С. 10-18.
70. Мартинов А.Ю. Європейська інтеграція. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Evropeyska_integraciya дата звернення: 17.04.2020).
71. Міжнародне право: словник-довідник / за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків: Юрайт, 2014. 408 с.
72. Моїсєєв О. Наддержавність Європейського Союзу після набрання чинності Лісабонським договором. *Міжнародне право*. 2012. №2. С. 55-64.
73. Монтескьє Ш. Избранные произведения. Москва: Госполитиздат, 1955. 803 с.
74. Муравйов В.І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.11 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ., 2003. 231 с.
75. Мусихин Г.И. Классификация теорий суверенитета как попытка преодоления «концептуального эгоизма». *Общественные науки и современность*. 2010. № 1. С. 64-78
76. Мусихин Г.И. Концептуальная неоднозначность понятия «суверенитет» (Сравнительный анализ Карла Шмитта и Георга Кельзена). *Сравнительное конституционное обозрение*. 2008. №3. С.175-187
77. Насадюк О. Боротьба за незалежність. URL: <https://pravo.ua/articles/borotba-za-nezalezhnist/> (дата звернення: 29.05. 2020).
78. Нешатаева Т.Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании. Москва: Дело, 1998. 272 с.
79. Немченко І.В. Поняття «суверенітет» в англійській політичній думці XVII ст. Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 50. С. 193-198.
80. Нова угода між ЄС та Китаєм може збурити трансатлантичні зв'язки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nova-ugoda-mizh-es-i-kytayem/31034489.html> (дата звернення: 16.05.2021).

81. Нові правила для кругляка: що має зробити Україна з мораторієм на експорт лісу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/12/14/7117580/> (дата звернення: 19.06.2021).
82. Норвегія і ЄС: разом, але не разом. URL: <https://www.svoboda.org/a/26576309.html> (дата звернення: 20.04.2021).
83. Око Великого брата. Як сучасні технології можуть врятувати світ від коронавірусу, але знищити право на приватність. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/koronavirus-i-tehnologiji-chi-stane-stezhennya-derzhav-za-lyudmi-povsyakdennim-ostanni-novini-50080697.html> (дата звернення: 12.05.2020).
84. Осветимская И. И. Государственный суверенитет: содержание и преобразование в условиях глобализации. Известия высших учебных заведений. Правоведение. 2017. № 2. С. 150-168.
85. Ощипок І.Ф. Особливості трансформації державного суверенітету в пост біполярній міжнародній системі. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2016. №127 Ч. II. С. 54-64.
86. Павлюк О. Судова реформа в Польщі загрожує її членству в ЄС, у країні – тисячні протести. URL: <https://hromadske.ua/posts/sudova-reforma-v-polshi-zagrozhuje-yiyi-chlenstvu-v-yes-u-krayini-tisyachni-protesti> (дата звернення: 14.06.2020).
87. Падуанский М. Защитник мира. / пер. с франц. Б.У. Есенова; науч. ред., вступ. ст., примеч. Г. П. Лупарева. Москва: Дашков и Ко, 2014. 656 с.
88. Палиенко Н.И. Суверенитет: Историческое развитие идеи суверенитета и ее правовое значение. Ярославль: Типография Губернского Правления, 1903. 591 с.
89. Письмо постоянного представителя Канады при Организации Объединенных наций от 26 июля 2006 года на имя Генерального секретаря. URL: <https://undocs.org/ru/A/57/303> (дата звернення: 27.09.2020).

90. Повернення «кругляка»: які наслідки матиме завершення суперечки з ЄС щодо експорту лісу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/09/22/7114590/> (дата звернення: 19.06.2021).
91. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Генеза, 1997. 400 с.
92. Поліщук Л.С. Регіональні асиметрії в ЕС та нові інструменти політики вирівнювання. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2015. №126. Ч II. С. 116–124.
93. Польща не прийматиме біженців, бо прихистила багато мігрантів з України та Білорусі – МЗС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3146123-polsa-ne-prijmatime-bizenciv-bo-prihistila-bagato-migrantiv-z-ukraini-ta-bilorusi-mzs.html> (дата звернення: 31.01.2021).
94. Почему наплыв мигрантов привел к росту преступности в Германии. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-42556208> (дата звернення: 31.01.2021).
95. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» (щодо мораторію на експорт лісо- та пиломатеріалів у необробленому вигляді). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52828 (дата звернення 20.06.2021).
96. Прокопенко Л.Л. Інституційна система ЄС : навч. посіб. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2018. 220 с.
97. Пульс Угоди моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди 2019. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/a/year/2019> (дата звернення: 29.05.2021).
98. Пульс Угоди моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди, 2020. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/a/year/2020> (дата звернення: 29.05.2021).

99. Пульс Угоди моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди 2021. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/a/year/2021> (дата звернення: 29.05.2021).

100. Пульс Угоди моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди. Напрямки Угоди про асоціацію – прогрес виконання. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/current-progress> (дата звернення: 29.05.2021).

101. Расширение ЕС на западе Балкан: смогут ли кандидаты преодолеть препятствия. URL: <https://p.dw.com/p/2sF1E> (дата звернення: 18.05.2021).

102. Рекомендации Венецианской комиссии по закону об образовании. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2017/12/8/7074838/> (дата звернення: 28.05.2021).

103. Реформа Макрона чи кінець розширення ЄС? URL: <https://p.dw.com/p/3TKmD> (дата звернення: 12.06.2021).

104. Розширення ЄС: спочатку «проковтнути» Балкани. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2399094-rozsirennja-es-spocatku-prokovtnuti-balkani.html> (дата звернення: 18.05.2021).

105. Руссо Ж.-Ж. Об Общественном договоре, или принципы политического права. URL: <http://lib.ru/FILOSOF/RUSSO/prawo.txt> (дата використання: 12.01.2019).

106. Рябовол Л.Т. Державний суверенітет: наукові підходи до визначення поняття і ступеня обмежень в умовах глобалізації. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 3 (43). С. 262-266.

107. Сидорук Т.В. Лісабонський договір: зміни та нововведення в інституційному устрої та праві ЄС. URL: <http://vmv.kyumu.edu.ua/series/vmv/vipusk10/08.pdf> (дата звернення: 26.11.2020).

108. Сіваш О.М. Зародження ідеї суверенітету: історичні передумови. Форум права. 2014. № 3. С. 338-345.

109. Скороход Г.М. Наднаціональність у праві Європейського Союзу і проблема суверенітету. Збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2012. №4. С. 126-134.

110. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. Москва: Русский язык, 1989. 624 с.

111. Сложный разговор с ЕС: как Украина начала пересмотр Соглашения об ассоциации. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2021/02/16/7119826/> (дата звернення: 16.01.2021).

112. Смолянчук В.Ф. Десуверенізація сучасних держав: необхідність теоретичного осмислення. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Право. 2014. №1(20). С.170-187

113. Солодзько А., Фітисова А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. URL: <https://cedos.org.ua/researches/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky/> (дата звернення: 17.12.2020).

114. Снігір О. Кризові явища в євросоні та їх вплив на політичні трансформації в ЄС. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/772/> (дата звернення: 06.03.2021).

115. Спільна заява за результатами 7-го засідання Ради асоціації між Україною та ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-7-go-zasidannya-radi-asociaciyi-mizh-ukrayinoyu-ta-yes> (дата звернення: 13.02.2021).

116. Суд ЄС визнав незаконним угорський закон про боротьбу із Соросом. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/06/18/7111256/> (дата звернення: 7.02.2021).

117. Талалаев А.Н. Критика некоторых современных буржуазных концепций относительно принципов и организационно-правовых форм социалистической экономической интеграции и роли СЭВ в ее

осуществлении. Правовые вопросы деятельности СЭВ. Москва: Международные отношения, 1977. 192 с.

118. Тихомиров Ю.А. Правовой суверенитет: сферы и гарантии. Журнал российского права. 2013. № 3 (195). С. 5-20.

119. Троян І. Державний суверенітет як політологічна категорія: сутність, характеристики, особливості трансформації. Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». 2010. № 22. С. 130-136.

120. Туреччина не зможе стати членом ЄС, якщо введе смертну кару, – Могеріні. URL: https://censor.net/ua/news/397902/turechchyna_ne_zmoje_staty_chlenom_yes_yak_scho_vvede_smertnu_karu_mogerini (дата звернення: 25.03.2020).

121. У ВООЗ заявили, що Європа стала епіцентром пандемії коронавірусу. URL: https://lb.ua/society/2020/03/13/452477_voz_zayavili_evropa_stala.html (дата звернення: 18.03.2020).

122. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 25.09.2019).

123. Угорщина незаконно утримувала шукачів притулку в таборах на кордоні – Суд ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/05/14/7109889/> (дата звернення: 7.02.2021).

124. Угорщина звернулася до ОБСЄ, ООН і ЄС через мовну статтю українського закону про освіту. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28729757.html> (дата звернення: 10.04.2021).

125. Усенко Е.Т. Суверенная государственность стран-членов СЭВ как предпосылка и фактор их интеграции. Правовые аспекты. 1987. С. 5-19.

126. Уряд пропонує, як виконати рішення арбітражу ЄС про ліс-кругляк. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/05/11/7293155/> (дата звернення: 19.06.2021).

127. Фоменко С.В. Спільна зовнішня і безпекова політика ЄС: від національних інтересів до спільних цінностей. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України. 2015. №1. С. 224-242.

128. Хапатнюковський М.М. Економічний суверенітет України в умовах глобальних дисбалансів: дис... канд. юрид. наук: 08.00.02 / Київський національний економічний ун-т ім. В. Гетьмана. Київ, 2015. 250 с.

129. Хронологія: терористичні атаки у Європі. URL: <https://p.dw.com/p/2dPra> (дата звернення: 18.07.2020).

130. Швед В.С. Правова природа Європейського Союзу. Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського: матеріали Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовтн. 2010 р.). Фенікс Одеса, 2010. С. 360-361.

131. Швейцарія отозвала заявку на вступлення в ЕС. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/2035318-svejcaria-otozvala-zaavku-na-vstuplenie-v-es.html> (дата звернення: 19.04.2021).

132. Шемшеченко Ю.С. Проблема державного суверенітету як предмет наукових досліджень. Вісн. НАН України. 2011. № 6. С.3-4.

133. Шенгенська зона зникне – стенфордський історик Ніл Фергюсон. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/shenhenska-zona-znikne-stenfordskij-istorik-nil-ferhjuson-2483380.html> (дата звернення: 21.09.2019).

134. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. 568 с.

135. Шмитт К. Политическая теология. Москва: Канон-Пресс-Ц, 2000. 336 с.

136. Що за п'ять років дав Україні мораторій на експорт лісу-кругляку. URL: <https://p.dw.com/p/3j0E1> (дата звернення: 20.06.2021).

137. Щодо проблемних питань, пов'язаних із мораторієм на експорт необробленої деревини та наданням макрофінансової допомоги ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249667310> (дата звернення: 20.06.2021).

138. Як покарати за порушення Пакту стабільності? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/story/2004/07/printable/040713_eu_stability_ract (дата звернення: 10.02.2021).

139. Яковюк І.В. Європейський Союз крізь призму міжнародної організації. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Право. 2008. №15. С. 58-67.

140. Яковюк І.В. Прояв наднаціональності в Європейському Союзі Державне будівництво та місцеве самоврядування. Право. 2006. №12. С.121–128.

141. Яковюк І.В. Особливості впливу наднаціональної організації на державний суверенітет країн-кандидатів та країн-сусідів (на прикладі Європейського Союзу) Вісн. Акад. прав. наук України. 2010. № 3. С. 121-128.

142. Ямпольська Л.П. Маастрихтський «Договір про Європейський Союз» і Велика Британія: між цінностями комунітаризму та національного суверенітету Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». 2006. № 23. С. 5-14.

143. Accession criteria (Copenhagen Criteria). URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html (дата звернення: 28.11.2020).

144. Adamson G. Migrants and Crime in Sweden in the Twenty-First Century. Society. 2020. Vol. 57(1). P. 9-21.

145. Air quality: Commission takes action to protect citizens from air pollution. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_3450 (дата звернення: 10.02.2021).

146. Albi A. EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe. Cambridge University Press. 2005. 257 p.

147. Amiel S. Will COVID-19 spark reform of the EU's borderless Schengen Area? URL: <https://www.euronews.com/2021/03/02/will-covid-19-spark-reform-of-the-eu-s-borderless-schengen-area> (дата звернення: 07.04.2020).
148. Amnesty International, Turkey 2017/18. URL: <https://www.amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/turkey/report-turkey> (дата звернення 01.03.2020).
149. Anell L. Democracy in Europe – An essay on the real democratic problem in the European Union. Stockholm: Forum for Europadebatt, 2014. 80 p.
150. Annual implementing report on the EU association agreement with Ukraine. URL: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2019/2202\(INI\)&l=en](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2019/2202(INI)&l=en) (дата звернення: 18.06.2021).
151. Baldwin R. Towards an Integrated Europe. London: Center for Economic Policy Research, 1994. 234 p.
152. Batt J., Obradovic-Wochnik J. War crimes, conditionality, and the EU integration in Western Balkans. Chailiot Papers. Paris: Institute for Security Studies, 2009. No. 116. 103 p.
153. Bellamy R. Sovereignty, Post-Sovereignty and Pre-Sovereignty: Three Models of The State, Democracy and Rights Within the EU in Sovereignty in Transition / edited by N. Walker. 2003. P. 167-190.
154. Benton L. A Search for Sovereignty: Law and Geography in European Empires. New York: Cambridge University Press, 2010. 340 p.
155. Besson S. Book Review: Sovereignty in Transition. International Journal of Constitutional Law. 2005. Vol. 3. P. 147–156.
156. Besson S. Sovereignty in Conflict. URL. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02516281/document> (дата звернення 02.11.2018)
157. Booker Ch., North R. The Castle of Lies: Why Britain must get out of Europe. Duckworth, 1996. 244 p.
158. Bosnia fulfilled one of 14 priorities from the European Commission's Opinion. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/07/23/bosnia-fulfilled->

one-of-14-priorities-from-the-european-commissions-opinion/ (дата звернення: 27.08.2020).

159. Brack N., Coman R., Crespy A. Sovereignty conflicts in the European Union. *Les Cahiers du Cevipol*. 2019. Vol. 4. P. 3-30.

160. Brexit cost will be four times greater for UK than EU, Brussels forecasts. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2021/feb/11/brexit-to-cost-four-times-worse-for-uk-than-eu-brussels-forecasts> (дата звернення: 16.03.2021).

161. Brljavac B. Europeanization Process of Bosnia and Herzegovina: Responsibility of the European Union? *Balkanologie*. 2011. Vol.13. No. 1-2. P. 1-19.

162. Cagiano de Azevedo R., Paparusso A., Vaccaro M. Sovereignty and *acquis communautaire*: the new borders of the European Union. *Dans L'Europe en Formation*. 2013. No. 368. P.189-195.

163. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/supranational> (дата звернення: 19.12.2019).

164. Candidate Countries and Potential Candidates. URL: <https://ec.europa.eu/environment/enlarg/candidates.htm> (дата звернення: 14.12.2020).

165. Cianciara A.K., Szymanski A. Differentiated integration: towards a new model of European Union-Turkey relations? *Turkish Studies*. 2019. P. 8-9.

166. Cipuri R, Kocibelli A. Albanian Attitudes toward European Integration Milestones: Albanian Relations with the European Union. *European Studies Journal*. 2010. Vol. 2. P. 39-52.

167. Comprehensive monitoring report on Poland's preparations for membership. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/2003/cmr_pl_final_en.pdf (дата звернення: 04.02.2021).

168. Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT> (дата звернення: 09.06.2021).

169. Constitution of the Federal Republic of Germany // Bundesamt für Justiz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/ (дата звернення: 03.12.2020).

170. Constitution of the Italian Republic. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/it/it037en.pdf> (дата звернення: 03.12.2020).

171. Constitution of Ireland. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html> (дата звернення: 03.12.2020).

172. Constitution of the Kingdom of the Netherlands of 1814. URL: https://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=&p_isn=69566&p_classification=01.01 (дата звернення: 03.12.2020).

173. Constitution of the Portuguese Republic. URL: <https://dre.pt/constitution-of-the-portuguese-republic> (дата звернення: 03.12.2020).

174. Cooper R. The breaking of nations: order and chaos in the twenty-first century. Atlantic Monthly Press, 2003. 180 p.

175. Copeland N. EU Accession procedure. Library Briefing. Library of the European Parliament. 2013. P. 1-5.

176. Coronavirus pandemic in the EU – Fundamental Rights Implications Bulletin. European Union Agency for Fundamental Rights. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. 58 p.

177. Council and Commission Decision of 29 March 2010 on the conclusion of the Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Montenegro, of the other part. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2010.108.01.0001.01.ENG (дата звернення: 18.04.2021).

178. COVID-19: Council adopts conclusions on human rights-based recovery. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press->

releases/2021/02/22/covid-19-council-adopts-conclusions-on-human-rights-based-recovery/ (дата звернення:20.04.2021).

179. Danish «no» and referendum in France. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/danish_no_and_referendum_in_france_from_1_europe_en_formation-en-53226fb8-cfe7-4849-af3f-209b03f1f2e4.html (дата звернення: 03.04.2021).

180. Dembowski H. Why sovereignty must be pooled. URL: <https://www.dandc.eu/en/blog/why-sovereignty-must-be-pooled> (дата звернення: 12.11.2019).

181. Denmark's Constitution of 1953. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953.pdf (дата звернення: 03.12.2020).

182. Document by the French National Assembly on the ratification procedures for the Treaty of Maastricht in the other European Community Member States (2 May 1992). URL: https://www.cvce.eu/en/obj/document_by_the_french_national_assembly_on_the_ratification_procedures_for_the_treaty_of_maastricht_in_the_other_european_community_member_states_2_may_1992-en-2403ff4a-070b-4676-9adb-7e04592f1d53.html (дата звернення: 06.02.2020).

183. Duff A. The case for an Associate Membership of the European Union. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/03/06/associate-eu-membership/> (дата звернення: 05.06.2021).

184. Dutch referendum voters overwhelmingly reject closer EU links to Ukraine. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/06/dutch-voters-reject-closer-eu-links-to-ukraine-in-referendum> (дата звернення 03.10.2019).

185. EU Constitution: Where member states stand. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3954327.stm> (дата звернення: 03.12.2020).

186. EU-Mexico association agreement. URL: <https://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/eu-mexico-trade-agreement/> (дата звернення: 03.12.2020).

187. EU-Turkey relations are at a historic low point, say MEPs. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20210517IPR04118/eu-turkey-relations-are-at-a-historic-low-point-say-meps> (дата звернення: 19.08.2020).

188. Eurobarometer on Constitution: a positive attitude, but a lack of information. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_05_104 (дата звернення: 03.12.2020).

189. Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/83db0eca-ebb4-4409-825b-28cc8d7febc9/language-en> (дата звернення: 18.04.2021).

190. Eurostat Regional Yearbook. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014. 120 p.

191. Final Report of the Arbitration Panel established pursuant to Article 307 of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/december/tradoc_159181.pdf (дата звернення: 18.04.2021).

192. Folkeafstemninger om EU. URL: <https://www.eu.dk/da/danmark-i-eu/indflydelse-i-eu/folkeafstemninger> (дата звернення: 16.10.2019).

193. France outlines proposal to overhaul EU accession process. URL: <https://www.politico.eu/article/france-outlines-proposal-to-overhaul-eu-accession-process/> (дата звернення: 18.06.2021).

194. France under fire for «historic error» of blocking Balkan EU hopefuls. URL: <https://www.reuters.com/article/us-eu-summit-balkans/france-under-fire-for-historic-error-of-blocking-balkan-eu-hopefuls-idUSKBN1WX1CT> (дата звернення: 18.05.2021).

195. From the Treaty of Nice to the Treaty of Lisbon. URL: <https://www.parliament.uk/about/living->

heritage/evolutionofparliament/legislativescrutiny/parliament-and-europe/overview/from-the-treaty-of-nice-to-the-treaty-of-lisbon/ (дата звернення: 17.12.2020).

196. GDP per capita (current US\$) 2020. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=MK&start=1990> (дата звернення 04.07.2021 р.)

197. Gjortz Howden J. Aspects of Sovereignty and the Evolving Regimes of Transboundary Water Management. *Nordic Environmental Law Journal*. 2015. No.1. P. 43-56.

198. Glossary of summaries. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html (дата звернення: 22.12.2020).

199. Goxha J. Albania-EU relationship and the course towards the European integration. *EIRP Proceedings. International relations in the contemporary world*. URL: <http://www.proceedings.univ-danubius.ro/index.php/eirp/article/view/1683/1853> (дата звернення: 27.08.2020).

200. Gumplova P. On sovereignty and post-sovereignty. *Philosophica Critica*. 2015. Vol. 1. No.2. P. 3-18.

201. Haass R. State sovereignty must be altered in globalized era. URL: <http://www.taipetimes.com/News/editorials/archives/2006/02/21/2003294021> (дата звернення: 29.11.2019).

202. Held D. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Stanford: Stanford University Press, 1995. 324 p.

203. Hooghe L., Marks G. Sources of Euroscepticism. *Acta Politica*. 2007. Vol. 42. No. 2. P. 119-127.

204. How «pooled sovereignty» is an oxymoron. URL: <http://www.dailyglobe.co.uk/comment/pooled-sovereignty-is-an-oxymoron/> (дата звернення: 20.11.2019).

205. Jakovleski V. The logic of EU enlargement: Exporting stability or inheriting an Empire? *Journal of Public and International Affairs*. 2010. P. 38-40.

206. Jonsson S.D. European Union Enlargement Policy. The Emergence of Enlargement fatigue and Possible Future Developments. URL: <https://skemman.is/bitstream/1946/27314/1/Ritgerd%20-%20loka%20.pdf> (дата звернення: 16.02.20209).
207. Kopecky P., Mudde C. The Two Sides of Euroscepticism Party Positions on European Integration in East Central Europe. *European Union Politics*. 2002. Vol. 3. P. 297-326.
208. Krasner S.D. *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton: Princeton University Press, 1999. 269 p.
209. Krasner S.D. On Sovereignty, Failed States and International Regimes. *Theory Talks*. 2008. 6 p.
210. Krasner S.D. Sovereignty. *Foreign Policy*. No. 122. P. 20-29.
211. Krasner S.D. The Hole in the Whole: Sovereignty, Shared Sovereignty, and International Law. *Michigan Journal of International Law*. 2004. Vol. 25. 1101 p.
212. Lake D.A. Delegating Divisible Sovereignty: Some Conceptual Issues. *Duke University Law School*. 2006. 11 p.
213. Le programme d'Emmanuel Macron pour l'Europe. URL: <https://en-marche.fr/emmanuel-macron/le-programme/europe> (дата звернення: 13.04.2020).
214. Lebret A. COVID-19 pandemic and derogation to human rights. *Journal of Law and the Biosciences*. 2020. Vol. 7. No. 1. P. 1-15.
215. Left Sarah The issue explained: the treaty of Nice. URL: <https://www.theguardian.com/world/2002/oct/18/eu.politics1> (дата звернення: 22.11.2020).
216. Loughlin M. Ten tenets of sovereignty / edited by N. Walker. *Hart Publishing*. 2003. P. 55-86.
217. Ludlow P. The Treaty of Nice: neither triumph nor disaster. *ECSA Review*. 2001. Vol. 14:2. P. 1-4.
218. Macedonia National Public Opinion Poll, June 28 – July 15, 2018 URL:

https://www.iri.org/sites/default/files/iri_macedonia_july_2018_poll_public_final.pdf (дата звернення 16.02.2020).

219. Mainina M.S. Formal and informal criteria influence to EU membership. Praha: Modern science, 2020 Vol. 4. P. 58-69.

220. Matlak M., Schimmelfennig F., Wozniakowski T. Europeanization Revisited: Central and Eastern Europe in the European Union. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies. 2018. 161 p.

221. Moravcsik A. Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. Journal of Common Market Studies. 1993. Vol.31(4). P. 473-523.

222. Non-Paper Reforming the European Union accession process. URL: <https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2019/11/Enlargement-nonpaper.pdf> (дата звернення: 09.12.2021).

223. O'Brien Fergal \$170 Billion and Counting: The Cost of Brexit for the UK. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-10/-170-billion-and-counting-the-cost-of-brex-it-for-the-u-k> (дата звернення: 16.03.2021).

224. Orsolich Dalessio T. The Issue of Sovereignty in an Ever-Closer Union. Croatian yearbook of European law and policy. 2014. No. 10. P.67-88.

225. PACE decides to open monitoring of Poland over rule of law. URL: <https://pace.coe.int/en/news/7766> (дата звернення: 29.01.2020).

226. Piris J.-C. Does the European Union have a Constitution? Does it need one? European Law Review. 1999. P. 557-585.

227. Poland: Lawmakers give green light to judge «muzzle law». URL: <https://www.dw.com/en/poland-lawmakers-give-green-light-to-judge-muzzle-law/a-52131026> (дата звернення: 29.01.2020).

228. Press point by Martin Schulz, EP President and Viktor Orban, Prime Minister of Hungary. URL: <https://audiovisual.ec.europa.eu/en/video/I-108058> (дата звернення: 24.01.2020).

229. Protestors in Poland claim gov't is trying to gag judges. URL: <https://www.polskieradio.pl/395/7784/Artykul/2424347,Protestors-in-Poland-claim-gov%E2%80%99t-is-trying-to-gag-judges> (дата звернення: 07.06.2019).

230. Ramji-Nogales J., Goldner Lang I. Freedom of movement, migration, and borders. *Journal of Human Rights*. Vol. 19:5. P.593-602.

231. Real GDP per capita. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table?lang=en (дата звернення: 14.07.2021).

232. Resolution du Parlement europeen du 11 juillet 2007 sur la convocation de la Conference intergouvernementale: avis du Parlement europeen. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0328+0+DOC+XML+VO//FR> (дата звернення: 16.04.2019).

233. Rezler P. The Copenhagen criteria: are they helping or hurting the European Union? *Touro international law review*. 2011. Vol. 14, No. 2. P. 390-411.

234. Rittberger B. Pooled sovereignty. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100336931> (дата звернення 19.11.2018).

235. Rose M. We are at war: France imposes lockdown to combat virus. URL: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-macron-restriction/we-are-at-war-france-imposes-lockdown-to-combat-virus-idUSKBN2133G5> (дата звернення 16.03.2020).

236. Saksena P. Jour Fixe: The Many Meanings of Divisible Sovereignty: Princes, British Officials, and the Indian States Committee, 1928-1929. URL: <https://www.lhlt.mpg.de/1582110/event-18-11-12-the-many-meanings-of-divisible-sovereignty> (дата звернення: 13.09.2019).

237. Schimmelfennig F., Sedelmeier U. Theorizing EU enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research. *Journal of European Public Policy*. 2002. Vol 9 (4). P. 500-528.

238. Sedelmeier U. Europeanisation in new member and candidate states. *Living Reviews in European Governance*. 2011. Vol. 6(1). 52 p.
239. Sidjanski D. The federal approach to the European Union or the quest for an unprecedented european federalism. *Research and Policy Paper*. 2001. No. 14. 86 p.
240. Sinnott R., Elkink J.A. Attitudes and behavior of the Irish electorate in the second referendum on the Treaty of Nice. *Geary Institute and School of Politics and International Relations*. Dublin: University College Dublin, 2010. 13 p.
241. Slaughter A.-M. *A new world order*. Princeton: Princeton University Press, 2004. 267 p.
242. Sorbonne speech of Emmanuel Macron. URL: <http://international.blogs.ouest-france.fr/archive/2017/09/29/macron-sorbonne-verbatim-europe-18583.html> (дата звернення: 26.09.2019).
243. Stabilisation and Association Agreement with Albania. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/LSU/?uri=CELEX%3A22009A0428%2802%29> (дата звернення: 18.04.2021).
244. Stabilisation and Association Agreement with Kosovo. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A4314927> (дата звернення: 18.04.2021).
245. Strasser D. *The Finances of Europe. The budgetary and financial law of the European Communities*. EUR-OP Luxembourg, 1992. 13 p.
246. The Belgian Constitution. URL: https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetU.K.pdf (дата звернення: 03.12.2020).
247. The Constitution of Greece. URL: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dceба27c8/001-156%20aggliko.pdf> (дата звернення: 03.12.2020).

248. The European Union: the world's biggest sovereignty experiment. URL: <https://world101.cfr.org/how-world-works-and-sometimes-doesnt/building-blocks/european-union-worlds-biggest-sovereignty> (дата звернення: 15.03.2020).

249. The Irish Referendum on the Treaty of Nice. Research Paper. 2001. Vol.01/57. 29 p.

250. The Maastricht convergence criteria. URL: <https://www.nbb.be/en/monetary-policy/general-framework/institutional-framework-monetary-policy/maastricht-convergence> (дата звернення: 11.09.2019).

251. The Schuman Declaration – 9 May 1950. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en (дата звернення: 13.09.2020).

252. The Spanish Constitution. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. Madrid, 1978. 54 p.

253. The Nice Treaty and what it's all about. URL: <https://www.irishtimes.com/culture/the-nice-treaty-and-what-it-s-all-about-1.307459> (дата звернення: 05.11.2020).

254. The Republic of North Macedonia. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/republic-north-macedonia/#> (дата звернення 16.02.2020).

255. Treaty establishing a Constitution for Europe. Belgium: Office for Official Publications of the European Communities, 2005. 482 p.

256. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11997D%2FTXT> (дата звернення: 12.11.2020).

257. Treaty of Maastricht. URL: <https://www.civitas.org.uk/content/files/TR.3.Treaty-of-Maastricht.pdf> (дата звернення: 19.09.2020).

258. Verschoor I. The function of the European symbols on European identity. Master thesis human geography. Radboud University Nijmegen. 2012. 71 p.

259. Wallace W. The Sharing of Sovereignty: The European Paradox. Political Studies. 1999. Vol. 47. No. 3. P. 503-521.

260. What the EU Constitution does. A 14-point critical summary. Dublin: The National Platform EU Research and Information Centre, 2005. 40 p.

261. Woodhams S. COVID-19 Digital Rights Tracker. URL: <https://www.top10vpn.com/news/surveillance/covid-19-digital-rights-tracker/> (дата звернення: 07.04.2020).

262. Yataganas X.A. The Treaty of Nice the sharing of power and the institutional balance in the European Union – a continental perspective. European Law Journal. 2001. Vol. 7. P. 242-291

263. Yeo A. Major telcos will hand over phone location data to the EU to help track coronavirus. URL: <https://mashable.com/article/coronavirus-european-union-phone-location-tracking/> (дата звернення: 07.04.2020).

Документ підписано у сервісі Вчасно (продовження)
MaininaM Disser.pdf

Документ відправлено: 09:56 01.07.2022

Власник документу

Електронний підпис

09:56 01.07.2022

Ідентифікаційний код: 3476710842

МАЙНІНА МИРОСЛАВА СЕРГІЇВНА

Власник ключа: МАЙНІНА МИРОСЛАВА СЕРГІЇВНА

Час перевірки КЕП/ЕЦП: 09:56 01.07.2022

Статус перевірки сертифікату: Сертифікат діє

Серійний номер: 2B6C7DF9A3891DA10400000002A1C70010FA7D03